

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra psychologie

Diplomová práce

„Staré“ Lidice v životech obyvatel „nových“ Lidic

Kateřina Knotková

© 2019 ČZU v Praze

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Provozně ekonomická fakulta

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Bc. Kateřina Knotková

Hospodářská a kulturní studia

Název práce

"Staré" Lidice v životech obyvatel "nových" Lidic

Název anglicky

The "old" Lidice in lifes of the "new" Lidice´s inhabitants

Cíle práce

Diplomová práce se zabývá kolektivním traumatem spojeným s událostí vyhlazení obce Lidice v roce 1942 a jeho vlivem na současné obyvatele tzv. nových Lidic, vystavěných po roce 1947. Cílem práce je identifikovat významy, které současní obyvatelé této události přikládají a zároveň zjistit, zda blízkost traumatického místa paměti ovlivňuje jejich každodenní život.

Metodika

K dosažení stanoveného cíle práce budou využity kvalitativní výzkumné metody. Konkrétně se bude jednat o terénní výzkum v obci Lidice založený na nezúčastněném pozorování a polostrukturovaných rozhovorech se současnými obyvateli obce.

Doporučený rozsah práce

60-80 stran.

Klíčová slova

Lidice, kolektivní paměť, kolektivní trauma, místo paměti, každodennost, kvalitativní výzkum.

Doporučené zdroje informací

ALEXANDER, Jeffrey C. Cultural trauma and collective identity. Berkeley, Calif.: University of California Press, 2004, ix, 314 s. ISBN 0-520-23595-9.

ASSMANN, Jan. Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2001, 317 s. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-051-6.

HALBWACHS, Maurice, Gérard NAMER a Marie JAISSON. Kolektivní paměť: [Orig.: La mémoire collective]. Vyd. 1. Přeložil Yasar Abu Ghosh. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009, 289 s. ISBN 978-80-7419-016-2.

HÉDLOVÁ, Luba, Pavla BECHNEROVÁ a Martina LEHMANNOVÁ. Stavíme nové Lidice: Lidice a jejich obnova po roce 1945 = Building the new Lidice : Lidice and its reconstruction after 1945. Přeložil Hana STAŇKOVÁ, přeložil Lenka VELÍNSKÁ. Lidice: Památník Lidice, 2017.

KYNCL, Vojtěch. Lidice: zrození symbolu. Praha: Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2482-4.

Předběžný termín obhajoby

2018/19 LS – PEF

Vedoucí práce

PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D.

Garantující pracoviště

Katedra psychologie

Elektronicky schváleno dne 31. 1. 2019

PhDr. Pavla Rymešová, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 5. 2. 2019

Ing. Martin Pelikán, Ph.D.

Děkan

V Praze dne 16. 11. 2019

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci „Staré“ Lidice v životech obyvatel „nových“ Lidic jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu použitých zdrojů na konci práce. Jako autorka uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 29.11.2019

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucí diplomové práce PhDr. Sandře Kreisslové Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a ochotu při konzultování diplomové práce. Rovněž bych ráda poděkovala všem narátorům z řad obyvatel obce Lidice za jejich čas a ochotu podílet se na výzkumu.

„Staré“ Lidice v životech obyvatel „nových“ Lidic

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá kolektivním traumatem spojeným s událostí vyhlazení obce Lidice v roce 1942 a možnými významy a funkcemi, které tomuto místu paměti přisuzují současní obyvatelé „nových“ Lidic, vystavěných po roce 1947. V teoretické části práce jsou vysvětlena základní teoretická východiska týkající se kolektivní paměti a traumatu. Představeny jsou koncepty jednotlivých druhů paměti a principy jejího fungování především v kontextu traumatické události, následně se práce věnuje samotnému konceptu kolektivního traumatu. Vzhledem ke sledovanému tématu je pozornost soustředěna také na úzce související koncepty politiky paměti a míst paměti. V empirické části diplomové práce je nejprve představen historický kontext obce Lidice, od roku 1942, tedy od roku vyhlazení obce, po současnost. Následně jsou diskutovány výsledky kvalitativního výzkumu, který se již soustředil na zjištění významu historické události vyhlazení Lidic pro současné obyvatelé „nových“ Lidic a možného ovlivnění jejich každodenního života v obci, která leží v bezprostřední blízkosti tohoto místa paměti. Na základě terénního výzkumu a analýzy a interpretace autobiografických a polostrukturovaných rozhovorů provedených se současnými obyvateli obce Lidice, jsou identifikovány významy, které tito obyvatelé události a s ním spojenému místu přiřkládají. Výsledky výzkumu ukazují možný vliv „starých“ Lidic na každodennost obyvatel, vztah obyvatel k tomuto místu paměti a jeho využívání.

Klíčová slova: Lidice, kolektivní paměť, kolektivní trauma, místa paměti, každodennost, kvalitativní výzkum

The „old“ Lidice in lives of the „new“ Lidice´s inhabitants

Abstract

The main focus of the diploma thesis is a collective trauma linked to the events of annihilation of the village Lidice in 1942 and its possible meanings and functions, which are attributed to this realm of memory by current residents of the „new“ Lidice, which were rebuild in 1947. The theoretical part explains the theoretical basis related to the collective memory and trauma. Concepts of each types of memory are introduced, same as the principles of its function, primarily in a context of a traumatic event followed by a collective trauma as such. Regarding to subject of matter, attention is focused also on closely related concepts of politics of memory and realms of memory. In the empiric part, there is the historic context of the village Lidice outlined, mainly since the 1942, which marks the annihilation of the village, till present. Furthermore, the results of the qualitative research are discussed, which primarily focuses on the significance of the historic event of annihilation for current residents of the „new“ Lidice and its possible influence on the everyday lives in the village, which is situated right next to this realm of memory. Based on the analysis and interpretation of the terrain research, autobiographical narrative and half-structured interviews that were conducted with the current residents of the „new“ Lidice, we are now able to identify the significances, which are attributed to the annihilation of Lidice and to the place associated with, by current residents of the village. The results of the research indicate possible influence of the „old“ Lidice on the everyday lives of its residents, their relationship to the realm of memory and it´s usage.

Keywords: Lidice, collective memory, collective trauma, realms of memory, everyday life, qualitative research

Obsah

1 Úvod.....	10
2 Cíl práce a metodika	12
3 Teoretická východiska	16
3.1 Kolektivní paměť	16
3.1.1 Individuální a kolektivní paměť.....	16
3.1.2 Sociální podmíněnost kolektivní paměti.....	19
3.1.3 Komunikativní a kulturní paměť	21
3.1.4 Autobiografická paměť ve vztahu k místu.....	22
3.1.5 Vzpomínání, zapomínání a selektivnost paměti	24
3.2 Politika paměti	26
3.3 Místa paměti.....	28
3.3.1 Jedinec, paměť a prostor	30
3.3.2 „Žitá“ paměť míst	31
3.3.3 Pomníky a památníky	33
3.4 Kolektivní trauma.....	35
3.4.1 Vznik, interpretace a strategie vyrovnávání se s traumatem	39
4 Empirická část.....	41
4.1 Historický příběh „starých“ Lidic	41
4.2 Historický příběh „nových“ Lidic aneb Lidice shall live!	45
4.2.1 Výstavba „nových“ Lidic.....	47
4.2.2 Lidice jako typická „socialistická obec“	49
4.2.3 Porevoluční proměna Lidic.....	54
4.3 Významy a funkce lidického místa paměti z perspektivy obyvatel „nových“ Lidic	57
4.3.1 Vztah k místu	57
Přeživší jako „strážci paměti“	57
Přímí potomci a jejich vztah k Lidicím	61
Narátoři ze staré výstavby.....	66
Narátoři z nové výstavby	67
4.3.2 Využívání (funkce) památníku	70
Procházky	74
Svatby	76
Pietní akty	77
4.3.3 „Spor“ o vzhled památníku.....	80

4.4	Každodennost v „nových“ Lidicích	83
4.4.1	Odlišnost obce.....	83
4.4.2	Sousedské vztahy	85
4.4.3	Turismus	86
5	Závěr.....	88
6	Seznam použitých zdrojů	90
6.1	Literatura	90
6.2	Elektronické zdroje:	93

Seznam tabulek

Tabulka 1	Seznam narátorů	15
-----------	-----------------------	----

1 Úvod

Událost vyhlazení obce Lidice v roce 1942 patří mezi základní symboly historické paměti české společnosti. Po této tragické události byly v padesátých letech 20. století vedle „starých“ Lidic vystavěny Lidice „nové“, jako náhrada pro přeživší lidické ženy a děti. Nová obec vznikla na místě polí tak, aby nezasahovala do území „starých“ Lidic, kde se zpřítomňuje kolektivní paměť události v podobě tradičního památníku. Tato diplomová práce se na rozdíl od historických prací, zaměřujících se na průběh události vyhlazení obce, zabývá současným životem v bezprostřední blízkosti památníku – místa traumatické paměti, tedy v místě, které pro účely tohoto textu označuji jako „nové“ Lidice. Diplomová práce se zaměřuje především na současný „odkaz“ tohoto místa paměti, respektive cílí na zjištění významů a funkcí, které mu obyvatelé „nových“ Lidic přisuzují.

Diplomová práce je rozdělena do několika částí. V teoretických východiscích jsou popsány koncepty kolektivní paměti a kolektivního traumatu. Propojením individuálních pamětí přeživších historické události vypálení Lidic se utvořila specifická sociální skupina, jejíž členové participují na společné kolektivní paměti založené na vzpomínkách této traumatické události. V rámci problematiky kolektivního traumatu se v teoretické rovině zabývám otázkou jeho konstrukce a možnými strategiemi vyrovnávání se s traumatem samotných aktérů/nositelů tohoto traumatu. „Staré“ Lidice jsou v této práci chápány jako místo paměti, neboť v historické paměti české společnosti zastupují významné místo. Staly se rovněž událostí instrumentalizovanou propagandou komunistického režimu v Československu a politika paměti, další koncept, který je v práci rozebírán, do jejího výkladu zasahuje i v současnosti.

Na teoretickou část práce navazuje část empirická, která začíná zasazením „starých“ Lidic do historického kontextu od roku 1942 po současnost. Je popsán příběh „starých“ i „nových“ Lidic od příčiny vyhlazení obce až po výstavbu obce nové. Následně jsou představeny výsledky kvalitativního výzkumu, který se zabýval možnými významy historické události vyhlazení „starých“ Lidic pro současné obyvatele, žijících v bezprostřední blízkosti tohoto místa paměti. Na základě terénního výzkumu a analýzy interpretace autobiografických a polostrukturovaných rozhovorů provedených se současnými obyvateli obce Lidice, byly identifikovány významy, které tito obyvatelé události a s ním spojenému místu paměti, respektive památníku Lidice přikládají.

Výsledky výzkumu ukazují možný vliv „starých“ Lidic na každodennost obyvatel, vztah obyvatel k tomuto místu paměti a jeho využívání.

2 Cíl práce a metodika

Cílem diplomové práce je identifikovat významy a funkce, které současní obyvatelé „nových“ Lidic přikládají místu paměti, které připomíná událost vyhlazení původní obce Lidice nacistickou diktaturou v roce 1942 a v návaznosti na tuto traumatickou událost a život v bezprostřední blízkosti tohoto komemoračního místa zjistit, zda nějakým způsobem ovlivňuje jejich každodenní život. K dosažení stanoveného cíle byly využity kvalitativní výzkumné metody, konkrétně terénní výzkum a autobiografické a polostrukturované rozhovory se současnými obyvateli obce Lidice. Výzkum proběhl se šestnácti narátory, kteří byli během terénního výzkumu rozděleni do čtyř skupin podle vztahu k obci Lidice a jejich délky pobytu v „nových“ Lidicích. Skupiny narátorů jsou následující:

1. Přeživší
2. Přímý potomci přeživších – druhá a třetí generace
3. Narátoři ze staré výstavby
4. Narátoři z nové výstavby

Původních obyvatel ze „starých“ Lidic již mnoho nežije, i z toho důvodu byl proveden rozhovor pouze se dvěma narátory. Konkrétně se jednalo o přeživší lidickou ženu a dítě. Vzhledem k jejich vysokému věku došlo ke kontaktování skrze jejich rodinné příslušníky. Rozhovory proběhly v jejich rodinném domě, s ohledem na zdravotní stav a větší komfort narátorů. Přeživší obyvatelé patří mezi přímé aktéry události a jsou nositelé traumatické paměti. Z výzkumu vyplynulo, že tyto osoby lze považovat za tzv. „strážce paměti“, jinak řečeno ty, kteří chrání konkrétní podobu své kolektivní paměti, kterou se snaží uchovávat pro další generace a vymezují se tím proti jiným interpretacím a instrumentalizacím minulosti, která do jejich výkladu nezapadá.

Další vymezenou skupinou jsou přímí potomci přeživších, tedy generace dětí a vnoučat přeživších obyvatel. Tato skupina je specifická svým blízkým vztahem k danému tématu a životem v Lidicích od narození. Ačkoli nejsou přímými svědky události vyhlazení „starých“ Lidic, přebírají kolektivní paměť svých předků a vymezují se vůči jakýmkoliv zásahům do „starých“ i „nových“ Lidic zvenčí. Nesou odkaz svých příbuzných. Tato skupina narátorů byla největší a rozhovory proběhly se sedmi

dotazovanými. Rozhovory probíhaly na dvou místech – u narátorů doma a v místním parku. Domů mě pozvali především narátoři v důchodovém věku, kteří chtěli být v prostředí, kde se cítí pohodlně a nic je neruší. Zároveň mi mnohdy chtěli ukázat, jak jsou domy z padesátých let vystavěny a jak oni sami je využívají. Narátoři v ekonomicky produktivním věku volili naopak park, a to z důvodu časové tísně, kdy rozhovory spojili s venčením psa, anebo návštěvu v jejich domě považovali za přílišný zásah do jejich soukromí.

Mezi třetí skupinu dotazovaných patří nově příchozí obyvatelé, kteří své domy zakoupili v původní výstavbě z padesátých let 20. století, kterou v této práci nazývám stará výstavba. Zde proběhly rozhovory se čtyřmi narátory. Tato konkrétní skupina se v průběhu výzkumu rozštěpila na dvě podskupiny. První podskupinou je nejmladší generace potomků přeživších, kteří zde nějakou dobu nežili, ale po založení rodiny koupili dům v Lidicích. Tato skupina narátorů se vyznačuje osobním vztahem k místu a touhou po návratu do své rodné vesnice. Druhou podskupinou jsou narátoři, kteří s Lidicemi nijak spjatí nejsou a představují tak nově příchozí, jež po původních lidických koupili dům. Zajímavostí je, že všechny rozhovory s narátory této skupiny probíhaly u nich doma. Předpokladem je, že tak učinili proto, že své domy z padesátých let uvnitř zrekonstruovali a chtěli ukázat, jak může proměna vypadat.

Poslední skupina narátorů se skládala z obyvatel ulice Starosty Hejmy. Tuto ulici v práci nazývám novou výstavbou, protože byla vystavěna po roce 2008, když se prolomila stavební uzávěra, která v „nových“ Lidicích platila od jejich výstavby v padesátých letech. Bylo zde vystavěno 39 nových domů, které musely mít urbanistický styl staré výstavby. Zde jsem se spojila pouze se třemi narátory, se kterými rozhovory probíhaly v restauraci Galerie Lidice. Mezi nimi byl jeden zástupce potomků lidických a dva nově příchozí. Všichni tito narátoři volili provádění rozhovoru ve veřejném prostoru. Jejich domy nepatří mezi původní výstavbu, a proto nemají tendenci své domovy ukazovat, ale spíše si střežit své soukromí. Přesto, že zde žijí nově příchozí obyvatelé, jejich život v „nových“ Lidicích je symbolicky propojen se „starými“ Lidicemi skrze název ulice. Ulice Starosty Hejmy nese název po Františkovi Hejmovi, který byl starostou Lidic v době vyhlazení obce v roce 1942 a jako jeden z posledních mužů byl zastřelen u zdi Horákova statku.

Rozhovory se skládaly z autobiografického vyprávění a polostrukturovaného rozhovoru. Před zahájením byli narátoři informováni o tématu a průběhu rozhovoru.

Souhlas s nahráváním je zaznamenán na zvukové stopě každého rozhovoru a je dostupný v archivu autorky. Vzhledem k zachování anonymity a ochranně osobních údajů mezi obyvateli obce Lidice byly rozhovory anonymizovány, tudíž veškerá jména narátorů a osob zmíněných v rozhovorech jsou smyšlená.

V autobiografickém vyprávění jsem zaznamenala bariéru ze strany narátorů, kteří svůj život sdíleli velmi zkráceně. Neviděli pro tento typ výzkumu důvod ke sdílení širšího životního příběhu. Svůj životní příběh sdíleli pouze přeživší obyvatelé, kteří jsou nositeli kolektivní paměti událostí spojených se „starými“ Lidicemi. Svůj příběh se i ve svém vysokém věku snaží předávat dál. Ostatní narátoři omezili autobiografické vyprávění v některých případech de facto na základní biografická data. Proto jsme se přesunuli k polostrukturovaným rozhovorům a zaměřovali se na otázky týkající se současného života v „nových“ Lidicích. V rámci polostrukturovaných rozhovorů bylo třeba využít doplňujících otázek, které byly rozděleny do tří výzkumných tematických okruhů.

1. Významy a funkce lidického místa paměti z perspektivy obyvatel „nových“ Lidic
2. Využívání prostoru místa paměti, respektive památníku v minulosti a dnes
3. Každodennost v „nových“ Lidicích ve vztahu ke „starým“ Lidicím

Narátoři byli primárně získáni skrze mé osobní kontakty. Dále jsem oslovila představitele Památníku Lidice a Obecní úřad Lidice, skrze které jsem získala tipy na další potencionální narátory. Dále pokračovalo získávání kontaktů technikou sněhové koule. Touto technikou se „nabalují“ narátoři na základě doporučení předchozími narátory. Rozhovory nebyly při nahrávání ani jednou přerušeny a pohybovaly se v rozmezí 45 minut až jedna hodina. Autobiografické a polostrukturované rozhovory byly doplněny během terénního výzkumu (který trval od 20.3.2019 do 15.9.2019) nezúčastněným pozorováním, které proběhlo 15.6.2019 při příležitosti pietní vzpomínky vyhlazení obce Lidice v prostoru lidického památníku a pietního území. Zde byl pozorován průběh pietního aktu, proslovy, složení návštěvníků pietního aktu a zastoupení vládních i nevládních organizací a činitelů. Veškeré informace byly zapisovány do výzkumného deníku, který byl následně využit při interpretaci získaných informací. Následuje tabulka se základními údaji o narátorech.

Tabulka 1 Seznam narátorů

Jméno narátora a rok narození	Skupina dle vztahu k „novým“ Lidicím	Délka pobytu v Lidicích
Hana, nar. 1932	Přeživší	Od narození
Zdena, nar. 1926	Přeživší	Od narození
Klára, nar. 1969	Přímý potomci přeživších	Od narození
Eva, nar. 1949	Přímý potomci přeživších	Od roku 1953
Pavel, nar. 1947	Přímý potomci přeživších	Od narození
Markéta, nar. 1972	Přímý potomci přeživších	Od narození
Václav, nar. 1988	Přímý potomci přeživších	Od narození
Jaroslav, nar. 1983	Přímý potomci přeživších	Od narození
Kateřina, nar. 1973	Přímý potomci přeživších	Od narození
Ladislav, nar. 1946	Narátři ze staré výstavby	Od roku 1996
Jarmila, nar. 1945	Narátři ze staré výstavby	Od 90. let
Dominika, nar. 1989	Narátři ze staré výstavby	Od roku 2018
Karolína, nar. 1990	Narátři ze staré výstavby	Od roku 1994
Adam, nar. 1975	Narátři z nové výstavby + přímý potomek	Od narození
Miroslav, nar. 1972	Narátři z nové výstavby	Od roku 2012
Štěpán, nar. 1978	Narátři z nové výstavby	Od roku 2011

3 Teoretická východiska

3.1 Kolektivní paměť

Paměť, jako předmět výzkumu, se dostává do popředí v sedmdesátých letech 20. století. Právě v tomto období nás opouští generace, které nesou ve své „žité“ paměti vzpomínky na traumatické historické události a zájem vědců o toto téma roste. Zvyšuje se potřeba reflektovat vzpomínky z dob moderních diktatur a zároveň nutnost si tyto události opakovaně připomínat a podpořit tak stále trvající transformaci společnosti. Paměťová studia jsou zvláště důležitá k podpoření přirozeného vývoje společnosti a k zachování korektních zahraničních vztahů. „Žitá“ paměť přímých svědků zaniká jejich smrtí, avšak kolektivní identita a paměť generace jejich následovníků zůstává k edukaci dalších generací (Šubrt, Pfeiferová, 2010, str. 10).

Miroslav Hroch definuje kolektivní paměť jako kompletní historickou informaci, nesoucí konkrétní podobu minulosti, která má sloužit k edukačním účelům. Právě edukace definuje, že událost, která má být pamatována, náleží kolektivu, nikoliv jen jedinci. Kolektivní paměť však není schopna zachovat celistvou vzpomínku na historickou událost. Předáváním z generace na generaci ztrácí svou prvotní podobu, proto je nutné diferencovat mezi přímými pamětníky daných událostí a dalšími generaci, které přebírají vzpomínky zprostředkovaně, a zamezit tak deformaci vzpomínek (Hroch, 2014, str. 25).

3.1.1 Individuální a kolektivní paměť

Lidská paměť je zkoumána již od dávné minulosti z pohledu jedince a jeho schopnosti vědomě si zapamatovat zažité události či zkušenosti. První koncept tzv. kolektivního vědomí, který zásadně rozlišuje mezi pamětí individuální a kolektivní, vzešel od francouzského sociologa Émila Durkheima. Ten popisuje sociální zkušenost jako jakousi nadstavbu nad zkušeností individuální (Šubrt, Pfeiferová, 2010, str. 12). *Skupina myslí, cítí, jedná zcela jinak, než by jednali její členové, kdyby byli osamoceni* (Durkheim, 1926, str. 136). Seskupováním individuálních vědomí a zkušeností vzniká něco nového, co je právě tou nadstavbou, kterou by jedinec sám o sobě nezažil (Šubrt, Pfeiferová, 2010, str. 12).

Francouzský sociolog a žák Durkheima, Maurice Halbwachs, ve svém teoretickém uvažování komparuje paměť individuální a paměť kolektivní. Paměť individuální vzniká

na úrovni jedince. Daný okamžik zaznamená každý jedinec samostatně. Uchování informace v paměti jednotlivce nemusí být vždy permanentní a v budoucnosti si ji sám o sobě nemusí vůbec vybavit. Pokud však jednatel patřil do skupiny lidí, kteří nesou stejnou či podobnou paměťovou informaci, byť nabytí této vzpomínky neprožili společně, utváří se paměť kolektivní. Kolektivní paměti pak rozumíme skupinu jedinců, kteří se ztotožňují s individuální paměti ostatních členů skupiny, vzájemně se doplňují a vznikají tak kolektivní vzpomínky. Vzájemná interakce mezi členy skupiny může stimulovat individuální paměť k vyvolání již zapomenutých vzpomínek¹ (Halbwachs, 2009, str. 52–56). Znamená to, že individuální paměť závisí na určitých komunikativních procesech. Za podmínky, že paměť nebude komunikována, může tento stav vést i k zapomnění (Assmann, 2001, str. 46).

V rámci kolektivní paměti se v popředí nacházejí vzpomínky, které souvisí s největším množstvím členů dané skupiny. Individuální vzpomínky či vzpomínky několika málo členů jsou upozaděny. Předpokladem skupiny a její kolektivní paměti je pak vzájemná interakce. Pokud je interakce mezi členy zredukována, nebo se členové na určitou dobu integrují do jiného prostředí či skupiny, je po návratu do původní skupiny nutnost vzájemného sblížení. Pokud si pamatujeme především vzpomínky, které se týkají největšího množství členů skupiny, pak platí, že nejjednodušší je vybavit si vzpomínky, které se týkají společného prostředí.² Mohou to stále být vzpomínky osobního charakteru, jejichž znalost je však veřejná.³ Halbwachs tyto vzpomínky nazývá jako ty, které *patří všem*. Spoléháme se zde na vzpomínky ostatních, o které se může opřít, pokud si nějakou chceme vybavit. V opozici stojí vzpomínky, které jsou těžce vybavitelné, a to vzpomínky čistě individuální. Tyto vzpomínky nejsou veřejně známé, patří *jen nám*, a proto si je ani v interakci s okolím nedokážeme vybavit (Halbwachs, 2009, str. 73–83).

¹ Halbwachs toto schéma popisuje na příkladu žáků a profesora. Profesor vykonává ve škole svou každodenní pracovní rutinu, v hodinách je jediným profesorem ve třídě a tudíž v tomto prostředí nespadá do žádné skupiny. Jeho individuální vzpomínky se neztotožňují se vzpomínkami žáků a nemají důvod být pamatovány. Naopak žáci jsou početná skupina s podobnými cíli a vzpomínkami. Vzájemnou interakcí generují kolektivní paměť. (Halbwachs, 2009, str. 53).

² Kolektivní paměť trvá stejně dlouho, jako daná skupina. S vystoupením jedince ze skupiny, ve které dříve participoval, zaniká i jeho kolektivní paměť, neboť zde nedochází k další interakci mezi jedinci. Halbwachs tyto jedince interpretuje, jako ty, kteří žijí přítomností. *O některých lidech se říká, že žijí přítomností, že se zajímají o lidi a věci, v jejichž prostředí se v danou chvíli nacházejí, nebo že jsou zaujati svou momentální činností, zaměstnáním nebo zábavou.* Tito jedinci přestávají sdílet kolektivní paměť aktuální skupiny ihned po jejím opuštění. Často se do ní už nikdy nevrátí a nadále je neinteresuje (Halbwachs, 2009, str. 57).

³ Tyto vzpomínky jsou osobního charakteru, avšak naše okolí o nich ví taky. Často se jedná o aktuální vzpomínky, které zaregistrovaly nám nejbližší skupiny jako rodina či přátelé.

Na Hlabwachsův koncept navazovalo mnoho kulturních teoretiků, kteří se zabývali vztahem vzpomínek jedince a kolektivu. Individuální paměť jako takovou odmítali, jelikož jedinec žije v určitých sociokulturních vzorcích, ve kterých vzpomínky probíhají, a které formují jeho individuální paměť. Společenské standardy a jazyk v podstatě udávají směr, jakým budou naše individuální vzpomínky interpretovány, a proto v tomto ohledu kulturní teoretici upozadovali individuální paměť před kolektivní a kolektivní naopak brali spíše jako paměť kulturní. Dnes se stále více obracíme na paměť individuální, a to v orální historii či autobiografických vyprávěních (Green, 2004, str. 35–44).

Aleida Assmannová upozorňuje na nezbytnost individuální paměti, která utváří naši identitu a reflektuje individuální vzpomínky, zkušenosti a interpersonální relace. Ovšem pouze malá část paměti může být jedincem prezentována, mnoho individuálních vzpomínek není jedinec sám o sobě schopen interpretovat, jak již poukazoval Halbwichs. Tyto individuální vzpomínky jsou potlačeny v našich myslích často traumatizující událostí, ke které se vztahují. Jsou doprovázeny mnoha tabu a traumaty a jsou příliš bolestivé na to, aby je jedinec pamatoval. Proto díky selektivnosti paměti tyto vzpomínky filtruje a ukládá k zapomnění. Přesto se i tyto vzpomínky mohou znovu dostat na povrch při interakci s druhými, kteří mají podobné traumatické zkušenosti nebo za dopomoci terapeuta. Takovýto druh vzpomínek je řazen do paměti dlouhodobé, která je členěna na sémantickou a epizodickou. Sémantická paměť ukládá znalosti, které jedinec získal procesem učení, kdežto epizodická se fokusuje na proces autobiografické zkušenosti. Assmannová prezentuje individuální vzpomínky jako změnitelné, přenosné a neschopné existence v izolaci. Individuální vzpomínky potřebují vazbu na ostatní vzpomínky a vzpomínky „těch druhých“, kde jsou neustále v rámci různých asociací a komunikačních procesů upravovány a přizpůsobovány v rámci současných sociálních vazeb (Assmann, 2006, str. 211–213).

Právě individuální vzpomínky jsou spojeny s osobou, které náleží. Jinak řečeno, jsou limitované smrtí nositele vzpomínek a poté zanikají. V současné době nových médií se dostávají stále častěji do společenského zájmu a s rozvojem technologií je kladen důraz na individuální vyprávění přímých pamětníků. Zájem je především o „žité“ vzpomínky, které současně s určitou osobní autenticitou utváří celistvý příběh plný emocí. Právě individuální vzpomínky, které byly pro Halbwichse těžce vybavitelné, jsou nyní v popředí mediálního diskurzu. Podle Jakuba Mlynáře se prezentací jednotlivých autobiografických

vyprávění rozvíjí tzv. „malá vyprávění“, tedy hlas lidu, interpretace individuálních vzpomínek „obyčejných“ lidí. Kolekcí individuálních vzpomínek, týkajících se totožné události se opět dostáváme k paměti kolektivní. Mlynář se však vymezuje proti Halbwachsově teorii a tvrdí, že individuální a kolektivní paměť mohou být propojeny, ale zároveň často existují nezávazně jedna vedle druhé (Mlynář, 2014, str. 216).

3.1.2 Sociální podmíněnost kolektivní paměti

Na základě tezí Halbwachse je zřejmé, že individuální paměť nemůže existovat, pokud by jedinec žil v izolaci, ale je schopna existovat pouze v rámci sociálních rámců. Znamená to tedy, že jedinec potřebuje pro tvorbu své paměti proces socializace, vzájemné interakce a komunikace. S tím se ovšem neutváří pouze paměť daného jedince, ale zároveň i paměť skupiny. Naše individuální vzpomínky jsou komunikovány v rámci rodiny z generace na generaci, v rámci sousedů či známých, a zůstávají v podobě orální historie i po naší smrti.⁴ Vzniká pak koloběh vzpomínek a příběhů, které jsou stále recyklovány a předávány, ale mohou mít i zásadní formující charakter pro danou komunitu. Nemusí se vždy jednat pouze o nejbližší v okolí jedince, ale lze se zaměřit i na skupinu jedinců stejného věku či stejnou sociální skupinu, kteří si pamatují totožnou historickou událost. Právě na těchto jedincích je možné pozorovat podobné zvyky, povahy či hodnoty. S další generací, která přebírá tyto vzpomínky a hodnoty, se mohou začít vzpomínky jednoduše měnit v závislosti na změně sociálního prostředí a hodnot společnosti. Podle Aleidy Assmannové se přenesené individuální vzpomínky původních pamětníků s další generací přetváří do symbolických forem paměti, jakými jsou muzea či památníky (Assmann, 2006, str. 214).

Halbwachs ve své teorii o kolektivní paměti popisuje sociální účast jedinců ve skupinách, které ho provázejí životem. Tyto skupiny zprostředkovávají pohled do minulosti, díky němuž se formují naše vlastní vzpomínky výměnou za naši vlastní participaci na vzpomínkách skupiny. Účast ve skupině je podmíněná naší personální nejistotou a nevysvětlitelným charakterem některých vzpomínek. Pokud se ve skupině ztotožníme s někým, kdo své vzpomínky na stejnou událost převypráví jako první, pak se naše vlastní vzpomínky formují a rozvíjí podle ostatních členů skupiny. Jedinec nikdy není

⁴ Halbwachs dělí sociální rámce paměti mimo jiné dle toho, jak jsou sociálně podmíněné. Mezi tyto rámce paměti patří rodina, sociální třída, celá společnost a náboženství (Šubrt, Pfeifrová, 2010, str. 14).

schopný obsáhnout danou problematiku globálně a zároveň dva lidé, kteří viděli tu samou událost, nikdy nepřevypráví své vzpomínky stejně, proto je kooperace v rámci skupiny a samotná integrace důležitá pro rozvoj kolektivní paměti skupiny a osobní uspokojení jedince⁵ (Halbwachs, 2009, str. 117).

Jedinec vždy přemýšlí v kategorii těch druhých a řídí se jejich očekáváním a představami. Proto je pro utváření individuální identity důležité vědomí, že má jedinec něco společného s ostatními a často si utváří pomyslné společenství. Pro uspokojení potřeb jedince jsou důležité sociální rámce paměti, udávající směr celé skupině a zároveň podporující sebevědomí já, jakožto individua, v rámci skupinové sounáležitosti. Sociální rámce pak vyjadřují náležitost ke skupině, nikoliv shodu v individuálních vzpomínkách. Skupina tedy nemůže vytvořit tutéž paměť, ta je prezentována jedinci, kteří jsou členy dané skupiny a mluví za ni. Jedinci tak mohou zároveň předávat svou minulou zkušenost, ale i tu společnou. Pokud někdo vzpomíná na minulost, kterou zažil, tak zpravidla nevzpomíná jen sám na sebe, ale v rámci sociálních skupin, které jedince provází již od narození. Aby tato skupinová vyprávění nebyla zapomenuta, jedinci je musí neustále zapojovat do svých individuálních vyprávění (Šmídová-Matoušová, 2014, str. 253–255).

Důležité pak není jen nezapomenout skupinová vyprávění, ale také je správně pochopit. K tomu nám slouží již zmíněně sociální rámce, které jsou pomyslnými body v prostoru a čase. Dopomáhají naší současné identitě rozklíčovat vzpomínky minulé, a to za pomoci jazykového, časového či prostorového rámce. Právě jazykový rámec dopomáhá k pochopení vzpomínek více než který jiný, jelikož v rámci skupiny musí jedinci komunikovat, aby dané vzpomínky předávali a zároveň se v našich myslích vytváří ke každému slovu určitá vzpomínka. Skupina, která komunikuje a trvá po delší časový úsek, se pak velmi často vymezuje vůči ostatním a diferencuje se, čímž si udržuje kolektivní identitu (Šubrt, 2014, str. 18). Existence kolektivní identity však přímo úměrně ovlivňuje existenci skupiny. Pokud by se zájmy jedinců ve skupině začaly ubírat jinými směry, potom zanikne i daná skupina a bude nutný vznik skupiny nové (Assmann, 2001, str. 40).

⁵ Doplnění našich vzpomínek o vzpomínky někoho jiného představuje jakési vyplnění prázdného prostoru, který v naší mysli vždycky byl, ale my jsme ho byli schopni vyplnit, až když jsme vyslechli příběh někoho dalšího. Právě výpovědi dalších pozorovatelů daných událostí obohacují naši mysl a veškeré vzpomínky pak chápeme jasněji. Převzaté vzpomínky poté splývají s našimi vzpomínkami a stávají se součástí naší individuální paměti (Halbwachs, 2009, 119).

3.1.3 Komunikativní a kulturní paměť

Za rozpracování Halbwachsových tezí o kolektivní paměti vdčíme především Aleidě a Janu Assmannovým, kteří se zaměřili na Halbwachsovu kulturní podmíněnost paměti a rozpracovali koncept komunikativní a kulturní paměti. Komunikativní paměť se dle Jana Assmanna týká nedávné minulosti. Vzpomínky s touto minulostí spojené jsou v rámci sociální skupiny, která je nositelem této paměti, schopny předávat paměť současným generacím, tedy těm jedincům a skupinám, kteří reálně žijí. Existence komunikativní paměti je přímo závislá na jejích nositelích. Jinak řečeno zaniká souběžně se smrtí nositelů. Živá vzpomínka v tento okamžik zaniká a nadále se může šířit pouze prostřednictvím médií. Assmann ohraničuje živou vzpomínku intervalem osmdesáti let, tedy třech až čtyřech generací, které jsou schopny si vzpomínky reálně předávat (Assmann, 2001, str. 48–49). Podle Csaba Szaló je pro komunikativní paměť signifikantní její zakotvenost v každodenní sociální interakci, řeči a vyprávění. Z důvodu toho, že není uchovávána v žádných materiálních státech, se stává náchylnou na zapomínání (Szaló, 2014, str. 2).

Komunikativní paměť není ani součástí institucí a organizací, nikdo se o ni nestará, nepředává ani není oslavována. Jediným nositelem je člověk a jeho identita. Vzhledem k rozdílné sociální stratifikaci společnosti zastává každý jedinec komunikativní paměť v jiné podobě podle toho, v jaké sociální třídě či prostředí se nachází. Přestože v komunikativní paměti existují tyto individuální odchylky, je komunikativní paměť formována zespodu kolektivní paměti. Díky tomu udržuje sociální koherenci a vědomí několika generací (Kubišová, 2014, str. 48–49).

Kulturní paměť se fixuje na body v minulosti, které přetváří do symbolických figur, a právě ty jsou nositeli vzpomínek. Kulturní vzpomínka má často sakrální charakter a její připomínání může nabývat podoby slavnosti, vzpomínající na minulost určité skupiny, pomáhající utvářet její identitu. Kolektivní identity pak nabývají nevšedních, slavnostních podob a ceremoniální komunikaci, kde jsou zhmotněny v rituálech, textech či obrazech (Assmann, 2001, str. 51). Kulturní paměť je tedy především v materiální podobě zhmotňována do prostoru, kde slouží jako místo paměti nebo místo vzpomínání (Lužný, 2014, str. 10). *Kulturní paměť sahá do minulosti do té míry, do jaké jsou minulé události chápány jako naše minulost* (Kubišová, 2014, str. 87). Kolektivní identita „my“ je v průběhu života jedince proměnná v závislosti na sociální skupině, ve které se nachází.

Kulturní paměť náleží institucím a organizacím, které slouží k uchování této paměti a vytváří společné vědomí o kolektivní minulosti (Kubišová, 2014, str. 87).

Zásadním rozdílem mezi pamětí komunikativní a kulturní je kromě časového hlediska i hledisko participace skupiny. Podíl jedinců na komunikativní paměti má difúzní charakter⁶, naopak podíl na kulturní paměti vysoce diferenciovaný, kdy právě tato paměť disponuje svými specifickými nositeli jako jsou učitelé, herci, spisovatelé, umělci aj. Paměť kulturní pak mimo nositelů vyžaduje i zasvěcení a definici specialistů, oproti ostatním jedincům, kteří jsou členy sociální skupiny (Assmann, 2001, str. 52).

Jako takový mezní bod předělu mezi komunikativní a kulturní pamětí můžeme považovat „floating gap“, tedy plovoucí mezeru. Etnolog Jan Vansina interpretuje floating gap z pohledu stáří orální paměti. Ústně tradované vzpomínky dělí do tří období, dle časového hlediska. V nejmladší fázi máme nejaktuálnější informace o minulosti. Toto období odpovídá komunikativní paměti, tedy třem až čtyřem generacím. Po ní nastává mezidobí, o kterém mnoho informací nevidujeme tzv. floating gap. Nakonec nastává období nejstarší, ze kterého informace tradují v podobě psané tradice a jiných materiálních artefaktů (Šubrt, 2014, str. 39).

3.1.4 Autobiografická paměť ve vztahu k místu

Se zájmem o „malá vyprávění“ roste i zájem o autobiografický výzkum. Do popředí se dostává snaha porozumět životu z perspektivy lidí, kteří ho žili. Pohybujeme se zde v kategoriích, ve kterých jednali samotní aktéři daných událostí, a snažíme se pochopit, co utvářelo jejich identitu. Z jednotlivých vyprávění lze získat několik pohledů na historickou událost, a to jak byl život žit, jak ho aktéři sami prožívali a jak byl život vyprávěn. Zároveň aktéři do svých vyprávění zahrnují i životy druhých. Znamená to tedy, že interpretují, jak oni daný život žili, ale také jak ho žili druzí. Aktéři s výkladem svých individuálních vzpomínek souběžně interpretují a kategorizují události, které zasazují do celkového cyklu svého životního příběhu.⁷ Na své individuální vzpomínky nahlízejí kriticky a hodnotí je

⁶ Vyplývá z časového ohraničení, kdy paměť starší generace sahá hlouběji než paměť generace mladší a paměť některých jedinců je schopna uchovávat více informací než paměť jedinců jiných (Assman, 2001, str. 51).

⁷ Jedinec se často obrací ke svým starým já, tzn. činům, myšlenkám, názorům, které zastával, a hodnotí je. To umožní jedinci projít si určitou diferenciací a vymezením se vůči svým starým já a reinterpretovat některá tvrzení. Pouze vypravěč určuje, v jakém světle své skutky přepraví obecnstvu (Šmídová-Matoušová, 2014, str. 243).

z pohledu současných sociokulturních rámců (Šmídová-Matoušová, 2014, str. 237–242). Zároveň neustále propojují svou minulost, současnost a budoucnost, kdy jakoukoliv nově přichozí událost začlení do svého životního příběhu, čímž musí reinterpretovat minulost, která pak odpovídá momentálnímu dění v jeho cyklu života, za současných společenských podmínek, a případné události budoucí budou stále na jeho životní příběh schopny navázat (Berger, 1991, str. 63–65).

Vztahy mezi historickými událostmi a autobiografií prezentuje i Halbwachs, který využívá kontrastu mezi vnitřní a vnější pamětí a rozlišuje mezi pamětí autobiografickou a historickou. Paměť autobiografická se nemůže bez té historické dostatečně realizovat, jelikož osobní historie je podskupinou historie obecné. Naopak historická paměť prezentuje historii globálněji, ale více zkráceně. Potřebuje proto doplnit detaily z jednotlivých autobiografických pamětí. Individuální vzpomínky často zařazujeme do prostorových a časových rámců, které odpovídají dané sociální skupině, ve které se právě nacházíme, jinak by zůstaly izolovány v našich individuálních pamětech a nikdy by nedoplňovali paměť historickou a kolektivní (Halbwachs, 2009, str. 98). *Autobiografie je narativním ztvárněním minulosti jedince. Jejím obsahem však není jen historie jedince, ale také lokální a velká historie a její vliv na jedince a jeho bližních* (Šmídová-Matoušová, 2014, str. 251). *Živá paměť je sledem evokací (vzpomínáním) minulosti v toku života* (Šmídová, 2010, str. 3). Znamená to tedy, že obě paměti jsou na sobě závislé, historická paměť zkrátka musí korespondovat s „malými“ vyprávěními lidí. „Žitá“ zkušenost jedinců z historie vychází, ale rekonstruuje ji v rámci současných rámců a udržují ji pro další generace (Šmídová, 2010, str. 3).

Csaba Szaló definuje autobiografická vzpomínání jako *participaci vzpomínajícího na událostech, které jsou předmětem vzpomínání*. Autobiografická vzpomínání propojuje s místy našeho pobývání a se vzpomínkami na minulost, které jsou s tímto místem spjaté. Specifickou formou autobiografického vzpomínání může být nostalgie, ve spojitosti s místem nabývá podoby stesku po domově, který vznikl na základě traumatizující události, vymístění, z původního žitého místa. Nostalgické nálady nejsou pouze individuální, ale skrze symbolické formy reinterpetují minulost daného místa pobývání druhým. *Autobiograficky založená nostalgie představuje takovou formu kolektivního sdílení nálady vztahující se k minulosti, která je zakotvena v konkrétních prožitcích odkazujících na specifická místa pobývání jedince* (Szaló, 2017, str. 90 – 91).

Po událostech druhé světové války se kolektivní paměť spojuje s místy více než kdy jindy. Slouží zde k udržení vzpomínek na jednotlivé tragické a traumatické události. Právě jednotlivá autobiografická vyprávění dávají dohromady celistvý obraz traumatických událostí, které byly na obyvatelstvu spáchány během války, a jsou základem pro tvorbu národní či lokální identity (Maslowski, 2014, str. 76).

3.1.5 Vzpomínání, zapomínání a selektivnost paměti

Většina z nás se mylně domnívá, že primární funkcí paměti je zapamatování si. Jelikož však lidská paměť není schopna uchovat veškeré podněty a informace, paměť se stává selektivní a spíše než zapamatování tedy převládá zapomínání. Německý sociolog Niklas Luhmann se zabýval systémovou teorií, do jejíž podoby převedl i příklad paměti. Paměť se v jeho podání stává pomyslným systémem, kdy veškeré systémy nabývají rozsáhlých a komplexních podob. To znamená, že obsahují více možností, než jsou schopny provést. Každý komplexní systém tak redukuje informace v něm uložené a podléhá selekci. Pokud tedy paměť vnímáme jako systém, pak chápeme, že paměť jedná selektivně z toho důvodu, že není schopna uchovat všechny informace. Paměť je také specifická nahrazováním biografických pamětí a jejich přepisem v kontextu současné doby nebo vytěšňováním traumatizujících zážitků (Lehmann, Maslowski, Šubrt, 2014, str. 31–44).

Pavel Barša zařazuje paměť do každodenního života společnosti. Díky vzájemným interakcím různých kolektivních identit uvnitř společenského prostoru, interpretuje paměť jako nutně selektivní a účelovou: *Vybírá si z minulosti to, z čeho může činit opěrné body přítomnosti. Její nezbytnou součástí je zapomínání a vytěšňování toho, co nezapadá do pozitivního sebeobrazu dané skupiny, a proto ji nemůžeme posilovat tváří v tvář jiným skupinám* (Barša, 2011, str. 30).

Paměť tedy obsahuje zapomínání i vzpomínání, v rámci kterých, se mohou některé vzpomínky vyzdvihovat a jiné tím potlačit (Heitlingerová, 2007, str. 56). Dušan Lužný interpretuje ztrátu paměti v souvislosti s oddělením od aktéra, který přestal jeho mechanismy na uložení paměťových informací používat nebo je začal nahrazovat jiným obsahem (Lužný, 2014, str. 10). Naopak Alena Heitlingerová využívá kontrastu, kdy zapomínání položila do protikladu s kolektivním vzpomínáním. *Pamatujeme si tedy (a zapomínáme) určité události jako jednotlivci i jako členové skupin. Naše vzpomínání*

(nebo jeho nedostatek) je také ovlivněno různými společensko-politickými kontexty v nichž je nám dáno žít (Heitlingerová, 2007, str. 16).

Právě sociokulturní aspekty společnosti jsou hybatelem paměti. Zapomínání lze dle nich dělit na pasivní a aktivní. Charakteristickým prvkem pasivního zapomínání je lhostejnost, tedy opomenutí věcí, které nejsou nijak zajímavé a nejsou nutné k zapamatování. Pokud se jedná o věci hmotné, kterým není věnována dostatečná pozornost, často končí v archivech, kde je jejich potenciál vzpomínkového aktu potlačen. Naopak aktivní zapomínání se vyznačuje záměrným potlačením a vytěsněním vzpomínek pomocí tabuizace nebo cenzury. Tyto dvě sféry se velmi často prolínají a v rámci interpretace kolektivní paměti mohou tvořit konflikty, díky nimž se pak překračují hranice mezi aktivním a pasivním zapomínáním či mezi vzpomínáním a zapomínáním (Kubišová, 2014, str. 84).

Aleida Assmannová se v rámci vyrovnání se Německa s nacistickou minulostí věnovala čtyřem modelům zacházení se vzpomínkami. Dialogické zapomínání definuje vzpomínání jako prostředek k udržení agrese z memorovaných událostí ve společnosti a tím i podnět k dalšímu násilí.⁸ Zapomnění na traumatické události přináší mír do společnosti. *Drží-li vzpomínání při životě nenávist a mstu, může zapomínání přivést strany sporu ke smíru a zahájit fázi reintegrace, jež je pro soužití zásadně důležitá.* Dialogické zapomínání můžeme přirovnat k předešlému aktivnímu zapomínání, jelikož zasáhnout může stát a ze své moci zakázat o určitých vzpomínkách hovořit ve veřejném diskurzu. Tento přístup byl s další generací nahrazen kulturou vzpomínání, která klade důraz na vzdělávání žáků ve školách a stavbě památníků a muzeí. Důležitým prvkem je zde vztah mezi oběťmi a pachateli, kteří se spolu snaží navázat nové vztahy a tvořit soudobou kolektivní paměť (Assmann, 2015, str. 240–248).

Dalším modelem vzniklým v devadesátých letech 20. století je vzpomínání jako vyrovnání se s minulostí, jenž zahrnuje přímo aktéry daných traumatických situací, nikoliv další generace jako předchozí model. Tento model tvoří nový model vzpomínání v diskurzu lidských práv, které se snaží dopomoci tomu, aby se traumatická minulost již neopakovala. Zahrnuje také složku národních států, kdy se zástupci státu omlouvají za činy

⁸ Jako příklad uvádí situaci v Německu po 1. světové válce, kdy společnost cíleným udržováním paměti první světové války, podnítila agresivní nálady obyvatelstva a započala participaci Německa v druhé světové válce (Assmann, 2015, str. 242).

spáchané na obyvatelstvu a vyrovnávají se tak s vinou. Posledním modelem dle Assmannové je dialogické vzpomínání, kde se jedná o politiku paměti mezi dvěma či více státy, které spojuje traumatická minulost, na níž vzájemně uznávají podíl, nesou za ni odpovědnost a všechny zúčastněné státy ji zařazují do své národní paměti. *Dialogické vzpomínání je zakotveno v národní paměti, překračuje však národní hranice díky transnacionální perspektivě. Teprve na základě vzájemného uznání obětí se může otevřít výhled na společnou budoucnost* (Assmann, 2015, str. 248–252).

3.2 Politika paměti

Za politiku paměti se dají považovat jakákoliv vyprávění, diskurzy, interpretace minulosti tvořené mocenskou institucí (Maslowski, 2014, str. 69). Středověká katolická církev započala s politikou paměti založenou na Ježíši Kristu a dalších svatých a tím utvářela identitu věřících. Později s centralizací moci si panovníci začali uvědomovat sílu politiky paměti a její využití v mnoha dalších ohledech než jen náboženském. Až v dobách industrializace a vzniku národních států začalo být politiky paměti využíváno ke kontrole celé společnosti. Politika paměti se rychle etablovala jako nástroj pro manipulaci s obyvatelstvem a jako donucovací prostředek pro naplňování potřeb národní ekonomiky. Specifickými prvky moci národních států je pak jeho monopol na tvorbu národních tradic, na tvorbu jediné historie a diskreditaci či vyzdvihnutí národních hrdinů. K tomu hojně využívají také jimi zmanipulovanou kolektivní paměť, která udává směr vývoje společnosti, ale tvoří i pomyslný kontrolní orgán státu nad hodnotami společnosti (Maslowski, 2014, str. 69–74).

Zneužívání a manipulace s pamětí se ve společnosti vyskytovaly již v dávné historii, kdy každá elita ovlivňovala společnost dané doby a manipulovala s jejich pamětí. Ve dvacátém století však díky moderním diktaturám získala manipulace s pamětí nový význam. Ovlivňování paměti společnosti bylo hlavní součástí režimu a paměť byla manipulována ve prospěch vládnoucí strany. Nejen odpůrci režimu, ale často i většinové obyvatelstvo se snažilo paměti zachovat a minimálně ústně tradovat dalším generacím, případně využívat jiných autobiografických metod jako deníků či dopisů, aby zde zůstaly i hmotné podklady tzv. „malé historie“, která mohla především po ukončení totalitních režimů stát v opozici proti historii velké. Tzvetan Todorov rozlišuje mezi pamětí příkladnou a doslovnou. Pamětí příkladnou rozumí takovou paměť, kterou je možné

zužitkovat v současnosti, porovnat dílčí paměti a vidět v nich vzor ponaučení. Paměť doslovnou vysvětluje jako nezopakovatelnou ojedinělou minulost, která kdyby se stala vzorem pro jednání v současnosti, může být rizikového charakteru (Todorov, 1998, str. 93).

Jako nejrizikovější dobu, která přináší četné manipulace s pamětí, můžeme považovat 20. století a příchod nedemokratických režimů. Lubomír Doležel popisuje moderní diktatury jako *zdroj falzifikované historie*. Politický systém dané doby si jednoduše ospravedlňoval své jednání konstrukcí jediné historie (Doležel, 2008, str. 48). Nástrojem pro manipulaci s pamětí bylo její vymazání a uchování pouze těch vzpomínek, které byly pro režim výhodné. Probíhala zde kontrola informací a boj s odpůrci režimu (Todorov, 1998, str. 92). Nedemokratické režimy si byly vědomy, že i podmět v podobě malé vzpomínky jednotlivce může vést ke vzpouře vůči režimu a touze po svobodě. Assmann v takovýchto vzpomínkách vidí naději na svobodu a chvilkovou svobodu od diktatury (Assmann, 2001, str. 78).

S porážkou komunismu a začátkem post-socialistické éry přichází nový vědecký přístup, který se zabývá především tím, co má být připomínáno a které události naopak zapomenuty. V evropském prostoru přesto docházelo k rozkolu v této otázce. Každý stát si nárokoval jinou kolektivní paměť a především pak váleční vítězové a poražení interpretovali historické události ze své perspektivy (Pfeifrová, Šubrt, 2010, str. 10). Přes všechny snahy o zachování určité objektivity a tvorby jednotného výkladu historie definoval Miroslav Hroch tři faktory, které ve vzájemné působnosti tvoří základní prvek tvorby poválečných dějin. Tyto faktory interpretuje jako objekt, subjekt a dotyčného, kdo dané segmenty historie vhodné k zapamatování vybral (Hroch, 2014, str. 31).

Interpretace paměti nemusí být manipulativní pouze ze strany státu. Jsou to právě aktéři jednotlivých historických etap, kteří svými vzpomínkami utváří širší rámec paměti kolektivní. Paměť jednotlivců ale může být lehce zranitelná a neúplná, platí zde selektivnost paměti. Todorov komparuje historii jako objektivní prvek a paměť aktéra jako prvek subjektivní. Z pohledu historie, jakožto objektivity je nutné paměti verifikovat a doplnit reálnými historickými skutečnostmi.⁹ Jedinec si naopak pamatuje *dobro, které jsme činili a zlo, které jsme trpěli* (Todorov, 1998, str. 38). Záleží tedy na úhlu pohledu

⁹ Historickými skutečnostmi myslíme data či místa, kde se dané historické události odehrávaly.

a pozici ve které se nacházíme. Po druhé světové válce byla paměť velmi subjektivně zabarvena ve smyslu „viníci“ vs. „oběti“. „Oběti“ v tomto případě vidí jen bezpráví, kterým byly nuceny projít. Naopak viníci mohou z pohledu některých národních historií opravdu býti viníky a z pohledu jiných vítězové, kteří zlo páchali legitimně. Paměť lehce podléhá trendům doby, režimům i subjektivním vjemům jedince (Todorov, 1998, str. 38).

Politika paměti tedy může nabývat různých podob. Jednou z ní je mocenská nadvláda nad společností a diktát ze strany vládnoucí skupiny. V opozici stojí politika paměti jako reinterpretace společenského stavu v dobovém sociokulturním kontextu. V tomto případě vždy dojde k určité změně v hodnotovém systému. S měnící se společností nelze jasně definovat, jaký bude další vývoj politiky paměti. Některé státy nejsou schopny vést politiku národního státu a socializovat občany v rámci jednotné paměti. Do popředí se navíc stále více dostává globalizace, která propojuje společnost a její paměti. Tvoří se tak nové interpretace paměti napříč státy. Podle Maslowskeho je v západní společnosti nejrozšířenější téma paměti holokaust. V ostatním zbytku světa je základem paměti spíše kolonizace. Pro tvorbu národní paměti tedy záleží, v jakém sociokulturním prostředí se nacházíme a jakými traumatickými situacemi si daná společnost prošla (Maslowski, 2014, str. 81).

3.3 Místa paměti

Místa paměti poprvé detailně rozpracoval francouzský historik Pierre Nora, který navázal na koncept kolektivní paměti Maurice Halbwachse a teoreticky ho prohloubil. Pierre Nora připisuje vznik míst paměti novým světovým trendům, mezi které patří světová globalizace, zrychlení životního tempa, demokratizace či medializace. Nora vidí v těchto činitelích konec společnosti paměti, kdy společnost si dle jeho tezí nebude nadále předávat hodnoty a bude žít pouze v aktuálních dnech. Pokud by společnost žila svou pamětí, nemusela by jí zasvěcovat místa. Nora definuje živou společnost jako nositele paměti, a protože společnost reaguje na trendy a změny prostředí, mění se i paměť, která lehce podléhá zkreslením, manipulacím, latencím a následným oživením. Paměť podle Nory vychází ze společenství, je prožívaná a aktuální, otevřená různým procesům a dokáže vzpomínku uložit. *Paměť zapouští kořeny v konkrétnu, prostoru, gestu, obrazu a předmětu* (Nora, 2010, str. 1–3).

Paměť míst je vázána na prostor, ve kterém daná místa leží, stejně tak jako na paměť lidí a událostí. Čím přesněji je spojeno s danou lokalitou a osobami, tím se stává místo paměti emocionálnější. Některá místa paměti se mohou ocitnout na pomezí různých výkladů historie, mohou stanout na pomezí kolektivů, generací nebo jiných skupin, které si dané místo paměti nárokují a připisují mu jiné hodnoty a paměti (Maur, 2014, str. 145–148). Jakékoliv místo paměti ale hraje roli mediátora mezi spojením lidí současnosti s minulostí. Místa paměti vznikají ze snahy o přenos kolektivní paměti do prostoru a místa, které je často s těmito vzpomínkami spojené. Reprezentace paměti záleží na sociokulturním kontextu dané doby. Jak už interpretoval Maur, některé kolektivy mohou prosadit svou reprezentaci a jiné kolektivní paměti mohou být vymýceny. K tomu pak slouží memoriály a komemorativní akty, kdy se současnému společenskému dění vdechne minulý život (Burzová, Dvořáková a kol., 2013, str. 5).

Společnost se soustředí na aktivity, které přetváří kolektivně sdílenou paměť do symbolů. Winter vymezuje tři fáze vzniku místa paměti. V prvotní fázi je nutná kreativita, která odráží současný stav společnosti a konstruuje místo paměti. Druhou fází je institucionalizace, ve které jsou tvořeny podmínky pro vzpomínání. Tyto podmínky jsou v konečné fázi konzervovány a trvá zde snaha o zachování pamětní praxe pro následující generace, tedy pro ty, kteří zde budou po smrti generace s žitou pamětí (Winter, 2008, str. 70).

Podle Pierra Nory dělíme místa paměti do třech kategorií, a to podle materiálního, symbolického a funkčního kritéria. Tato kritéria nejsou oddělitelná, často se prolínají a doplňují svou podstatu.¹⁰ Místa paměti tedy nesou všechna tato kritéria zároveň, často nabývají podob reálií, které stojí mimo prostor a čas, jsou do sebe uzavřená, ale zároveň komunikují své významy s okolím (Nora, 2010, str. 16–25). Dle Norovy teorie nabývají místa paměti materiální i nemateriální podoby, která se díky činnosti lidí stala symbolem paměti společenství. Místem paměti mohou být místa v krajině, historické osobnosti, pomníky, památníky, obrazy, spisy, muzea a předměty v nich uložené, místa zasažená historickými událostmi jako boji či válkami, písně nebo jakékoliv písemné dokumenty (Maur, 2014, str. 142).

¹⁰ Nora uvádí na příkladu učebnice, který se zdá být funkčním místem, ale místem paměti se stává až, když je součástí nějakého rituálu (Nora, 2010, str. 18).

Dle Nory *existují místa paměti, protože již nejsou prostředí paměti*. Jinak řečeno, dnešní společnost vzpomíná skrze archivy, do kterých své paměti zaznamenala. S postupným zanikáním tradiční paměti se stále více paměť ukládá do materiálních artefaktů, písemných dokumentů a jakýchkoliv jiných svědectví dané doby. Archivací se tak paměť velmi rychle mění v historii (Nora, 2010, str. 4–6). Historická paměť se pak prohlubuje tím více, čím více je spojena s historickou osobou, událostí, objektem a prodlužuje se tak její životnost. Místa paměti tak často nabývají symbolického charakteru, paměť je v nich uložena a současná společnost přebírá její identitu. Není nic výjimečného, že názvy míst, kde se odehrály důležité milníky historie, jsou totožné s názvy původních událostí a v současnosti je pod daným názvem vnímáno spíše ono místo paměti než samotná událost (Maur, 2014, str. 144). *Prostor se stává místem paměti ve chvíli, když pomyslně vytvoříme nějaký jeho význam či odkaz a s tímto odkazem se následně ztotožníme* (Havlůjová, 2014, str. 7).

3.3.1 Jedinec, paměť a prostor

V reálném světě se setkáváme s koncepty prostoru a místa v každodenním životě. Přesto, že se zdají býti identické, jsou mezi nimi rozdíly. V západním světě představuje prostor symbol svobody. Prostor je otevřený, přitahuje akci a formuje budoucnost. Na druhou stranu je díky jeho otevřenosti velmi lehce napadnutelný a zranitelný. Naproti tomu místo je uzavřené a má jasně stanovené hodnoty. Lidé vyžadují obojí – místo i prostor. Emocionální stránka jedince potřebuje místo, kde se cítí bezpečně a považuje ho za domov. Jeho místo má určité hodnoty a dává vše co potřebuje. V určitých chvílích však jedinci místo nestačí a potřebuje pocítit svobodu prostoru (Tuan, 2001, str. 54).

Jedinec vnímá každé místo pobývání jinak. Některá místa jsou pro jedince důležitější než jiná a ztotožňují se s nimi více, mají pro něj větší význam. Tyto významy formují identitu jedince ať už se jedná o místního obyvatele nebo návštěvníka místa. Vnímání místa a jeho významů je důležité z pohledu insiderů, tedy těch, kteří v daném místě žijí a je to jejich domov. Právě oni rozvíjí význam místa svými aktivitami, každodenním žitím či znalostí historie. Důležitým prvkem každodenního života místních obyvatel je rozvíjení významu symbolů místa, ať už těch, které jsou zřejmé jen pro ně jako insidery, anebo těch, které jsou viditelné i pro outsiders. Outsiders vnímají významy místa skrze památníky, sochy či pomníky, které jsou nositeli příběhu místa. *S významem je*

spojena identita a charakter místa, a to jak ve vnímání a cítění místních obyvatel, členů lokální komunity, tak také návštěvníků (Vávra, 2010, str. 6). U místních obyvatel figuruje pocit, že někam patří, je to jejich domov, který je symbolem bezpečí, a právě oni jsou ti nejzasvěcenější do místa pobývání. Návštěvník hodnotí místo z vnějšího pohledu. Jeho domov je na jiném místě. Proto se pro něj budou významy místa lišit a bude ho i jinak interpretovat (Vávra, 2010, str. 4–10).

Jaroslav Vávra ve svém textu předkládá základní předpoklady místa, dle kterého má každé místo tři znaky: polohu, místo (ve smyslu dějiště, kde probíhají mezilidské vztahy) a význam místa, jenž je možné pozorovat skrze subjektivní vnímání místa jedinci a následnou tvorbu individuální nebo kolektivní identity *...význam místa se týká jedinců/komunit, jak oni chápou a interpretují svá místa, kde je jejich domov a jak stejná místa interpretují jiní (Vávra, 2010, str. 5). Vnímání místa je čistě subjektivní, proto nemusí dané místo vnímat všichni stejně. Zároveň i v různém věku a etapě svého života vnímáme místa odlišně. Nejmarkantnější rozdíl lze identifikovat v dětském a v důchodovém věku, kdy jsou jedinci k místům připoutaní více než jindy během jejich života (Vávra, 2010, str. 4–6). Formování lokální identity závisí na sociokulturním a demografickém vývoji místa. Výraznou složku ve vývoji místa hrají instituce, jako je muzeum, spolky aj., ale i samotní jedinci, jejichž působením se vytváří identita. Ani existence renomované vědecké organizace nebo výrazných osobností nemusí vždy trvale zaručit lokalitě dostatečnou kvalitu a kvantitu poznání vlastní minulosti, na níž je možno stavět tvorbu a formování místní identity (Drápala, 2009, str. 195).*

3.3.2 „Žitá“ paměť míst

S konceptem místa se jedinec setkává již od narození. Ve věku batolete si ještě prostor kolem sebe neuvědomujeme, zlomovým okamžikem je řeč. Jakmile se dítě naučí mluvit, začne se zajímat o prostor kolem sebe a rozlišovat základní koncepty jako domov, kancelář nebo velká budova. Se přibývajícím věkem dítěte začne rozlišovat okolí podle toho, kde si hraje – venku, uvnitř. Ve školním věku už je dítě schopné rozlišit koncepty venkov a město. S dalším věkem přibývá rozlišení sousedství, geografického prostoru, světové sféry a mnohých otázek s prostorem spjatých (Tuan, 2001, str. 29–31).

Životy lidí jsou odjakživa spjaty s místy, jako jsou města, domy, byty, zkrátka veškerá místa, na kterých lidé žijí. Tato místa se stávají součástí naší „žitě“ každodennosti

a tvoří tak v určité míře naši identitu. V životě každodennosti si v návaznosti na místo nevybavíme nic zvláštního. Vzpomínky na místo se aktivují v momentě, kdy nějaké místo opouštíme. V takové situaci pak není důležité, jak jedinec toto místo prožíval, nýbrž to, co v tomto místě paměti bylo pro jedince tím viditelným, signifikantním nebo zapamatovatelným znakem. Díky těmto znakům propojuje dnešní společnost místa paměti s žitou pamětí míst a připomíná si tímto způsobem historické události, které se v daných lokalitách odehrávaly. Na připomínku těchto událostí často vznikají v místech paměti památníky, a tím se z roviny osobní „žité“ minulosti dostáváme i do roviny minulosti druhých. Místa našeho pobývání a pobývání našich současníků jsou propojena s místy pobytu našich předků. Pokud se však nacházíme na místě naší každodennosti, ke kterému se váží osobní vzpomínky, neznamena to automaticky, že přebíráme paměť celého místa paměti. Vše je závislé na tom, jak rozumíme místu našeho pobývání a stejně tak jak jsme schopni porozumět druhým (Szaló, 2017, str. 72–78).

Halbwachs definuje prostor jako důležitý základ ukotvující kolektivní paměť. Prostor popisuje jako nehybný a stálý. Dle jeho tezí se mění paměť, nikoliv prostor. Aby paměť byla schopna fungovat je nutné umístit skupinu do prostoru, na základě kterého se skupina definuje a v podstatě existuje jen v tomto spojení. Dané skupiny svou minulost interpretují jako paměť. Ta je ve spojení s prostorem formující složkou hodnot dané skupiny. Gábor Oláh spatřuje důležitost v zaměření se na tyto skupiny nositelů paměti, jelikož *některé skupiny nositelů označují určité historické události jako patřící ke specifickým národním nebo etnickým dějinám*. Při bližším zkoumání minulosti nositelských skupin je možné odhalit významy, které později nabývají podob kulturní paměti. *Významy tedy zůstávají v prostoru díky kolektivní paměti. Pokud je prostor i místem paměti, tak jsou významy přítomné i v materiální reprezentaci v podobě sochy, památníku, budovy atd.* (Oláh, 2013, str. 4–10).

Místa pobývání mohou ale nemusí nést odkaz historické události. V podstatě každé místo pobývání nese odkaz historické události, některá jsou však ovlivněna kulturním traumatem vzniklým během zvláště bolestné historické události. Tento fenomén traumatu pak ovlivňuje každodenní „žitý“ život současného obyvatelstva dané lokality a vede ke změně dynamiky běžných činností a prožitků (Szaló, 2017, 136).

3.3.3 Pomníky a památníky

Nejčastěji tvořeným místem paměti jsou pomníky nebo památníky, které zpravidla vznikají záměrně a reflektují danou dobu či politiku paměti. Historicky se v každé epoše zobrazovaly vzpomínky rozdílně, často vlivem ideologie. Dle Assmanna pro veškeré kultury vzpomínání souhrnně platí, že *své znaky umísťují do přirozeného prostoru* (Assmann, 2001, str. 56). První zmínky památníků pochází z doby starověkého Egypta, Řecka a Říma. V tomto období byli vyobrazováni především vládci, bohové a celkově elita dané doby. V následujících epochách jako je renesance a baroko stále převládaly sochy významných osob, především těch, které disponovaly nějakou mocí (Hojda, 1997, str. 16).

Popularita pomníků a památníků vzrůstala od 19. století, kdy byly důležitým prvkem v konstrukci národní paměti a vědomí. Jejich odhalení doprovázely slavnostní akce, které zasáhly širokou veřejnost (Maur, 2014, str. 151). Přestože byly stále využívány podobné motivy jako v dobách renesance a baroka, tedy božstvo nebo vládci, začaly se pomníky objevovat v každodenním životě lidí. Jejich výstavba se přesunula do ulic a veřejných prostranství, kde v podobě sousoší¹¹ převzaly roli připomínání si minulosti. Lidé si tak v každodenní interakci s pomníky utvářeli kolektivní identitu, připomínali si důležité mezníky historie a uchovávali tyto paměti pro další generace (Hojda, 1997, str. 17).

Pomníky a památníky zaujaly své významné místo v městském životě. Některé z nich jedinec v každodenním životě ani nezaregistruje, jsou přirozenou součástí prostoru a korespondují s okolím. Oproti tomu jiné památníky na sebe mohou svým vzhledem a umístěním upozorňovat mnohem více a jedinec je pak zaregistruje v prvním možném okamžiku, jelikož vyčnívají z prostoru. Rozdíly památníků identifikujeme i v původu výstavby. Často jsou památníky, a to především ty výrazné v prostoru, stavěny politickou mocí na podporu ideologie. V opačném případě pochází výstavba z iniciativy různých institucí na počest událostí nebo osobností (Oláh, 2013, str. 1).

Jan Assman interpretoval hlavní důvod výstavby památníků jako vzpomínku na mrtvé. Právě vzpomínání na mrtvé je zároveň zpřítomňuje. I když tu s námi již nejsou, společnost si buduje kolektivní identitu udržováním jejich odkazu. Jsou to tedy především přeživší, kdo se angažují ve vzpomínání na padlé a budují kolektivní identitu. Ve velké

¹¹ Pomníky a památníky mohou mít podoby sousoší, staveb ale i např. kříže v přírodě (Hojda, 1997, str. 17).

míře lze tento jev vidět u pomníků druhé světové války (Assmann, 2001, str. 58). Stejně tak Lidice a jejich památník jsou příkladem budování kolektivní paměti a identity ze strany přeživších žen a dětí. Lidický památník patří mezi památníky tradiční, tedy ty, které mají charakter trvalých míst paměti s rozvinutou kulturou vzpomínání. Tradiční památníky svou formálností nejsilněji utváří kolektivní vědomí společnosti a podílí se na kultuře vzpomínání. Často byly vytvářeny obětí světových válek, padlým hrdinům nebo obětí jiných nedemokratických režimů. V opozici k tradičním památníkům stojí památníky spontánní, které vznikají na počest významných osobností a událostí. I přes prvotní silnou kolektivní identitu společnosti k danému pomníku je tato forma pomníků pouze dočasná (Oláh, 2013, str. 2).

Památníky a sousoší nesou významy, vyvolávají emoce a v městském prostoru se stávají ikonami nesoucí symboly. Na základě těchto aspektů můžeme pozorovat různé praktiky vzpomínání, které se liší podle skupiny nositelů. Díky památníkům se ve společnosti tvoří kolektivní paměť, která vyvolává ve společenském diskurzu snahu o předávání naučených informací dalším generacím. Zprostředkovává se tak přenos hodnot, významů a symbolů, které místa paměti nesou. Vztah jedince a prostoru vzniká na základě kolektivní paměti, kdy v rámci interpretace dochází ke konfliktu nebo identifikaci jedince se skupinou (Oláh, 2013, str. 3–4).

Podle Aleidy Assmanové jsou do pomníků ukládány dějiny a politika, které svým symbolickým charakterem smyslově korespondují s národem, i s jedincem (Assmann, 1993, str. 47). Politický podtext je znatelný již od starověkých civilizací, kdy byli vyobrazováni hrdinové, vůdci a ti, kteří měli v dané době moc. Tato tendence se objevila i v dobách nedemokratických režimů, kdy se pomníky a památníky staly součástí propagandy, oslav, ale i demonstrací (Hojda, 1997, str. 217).

Některé památníky se přesto setkaly s kritikou ohledně jejich podoby nebo nesouhlasem obyvatelstva s historickou událostí, kterou vyobrazovaly. Nejčastější konflikty kolem pomníků vznikaly kvůli nesouhlasu s vládnoucí stranou, která památník využívala k propagandistickým účelům. Jinou příčinou může být nekollektivní vnímání historie, přičemž každá osoba vnímá historické události, které často bývají ideologicky zabarveny, subjektivně (Hojda, 1997, str. 17).

Eduard Maur poukazuje na to, že pokud výstavba památníku reflektuje danou politiku, pak jeho odstranění podléhá podobným principům. *Odstranění památky nemá jen*

rituálně symbolizovat rozchod s pamětí, která byla určitému společenství vnucována, ale zůstala mu cizí, nebo s pamětí s níž se společenství rozešlo, ale má také potlačit důležitý nástroj udržování této paměti (Maur, 2014, str. 152). Z toho vyplývá, že existuje nespočet pamětních míst, které pro nás v současné době mají jiný význam, než jaký měl v době výstavby. Místa paměti se s časem mění v závislosti na politice paměti vládnoucí skupiny. Některá místa paměti upadnou v zapomnění, jelikož společnost ztratí o dané události či osobě povědomí (Maur, 2014, str. 152). Jiná místa byla naopak pro památník tak symbolická, že i po letech od odstranění objektu dokáží lidé rozklíčovat význam místa. V takovém případě se památník stane ikonou společnosti, která je ovšem sociálním konstruktem, na jejímž základě se jedinec dokáže identifikovat s významy objektu (Oláh, 2013, str. 6–7).

Lidický památník je příkladnou ilustrací politiky paměti vládnoucí skupiny. V dobách socialismu byla výstavba „nových“ Lidic i pietní akce využívány komunistickou stranou k propagandě. Cílem bylo ukázat národu důraz na osvobození Rudou armádou a podpora v obnovení obce. Tím se propagandisticky vymezovali vůči nacistické okupaci a snažili se získat sympatie obyvatelstva. Po roce 1989 na chvíli upadl o památník zájem, protože již nebyl v takové míře využíván vládnoucí stranou. V současnosti je památník významným místem paměti utvářející kolektivní identitu a kulturu vzpomínání na nacistickou nadvládu.

3.4 Kolektivní trauma

Kolektivní trauma vychází z konceptu kolektivní paměti, a to především od 20. století, kdy se zapsalo do diskurzu humanitních věd, jako reakce na moderní diktatury a traumatické události s nimi spojené. Pravděpodobně nejsilnější kolektivní trauma vznikalo mezi oběťmi holocaustu, nacistického nebo komunistického režimu. Přední teoretik kolektivního traumatu Jeffrey C. Alexander definuje kolektivní trauma jako narušení přirozeného řádu člověka nějakou negativní událostí. *Traumata jsou přirozeně se vyskytující události, které otřesou pocitem pohodlí jednotlivce nebo kolektivu* (Alexander, 2015, str. 99). Podle Petera F. Kellermana se traumatizování jednotlivci nebo skupiny musí těžce vyrovnávat s jeho následky. Do budoucnosti to mění jejich současnou identitu a tento stav se přenáší i na osobnosti v jejich okolí (Kellermann, 2007, str. 34).

Z psychologického úhlu pohledu je trauma nesmazatelně ukotveno ve struktuře osobnosti. Pokud se trauma jednou v jedinci etabluje, již nezmizí. Trauma je v tomto případě popisováno i jako neléčitelná rána. Sigmund Freud toto trauma popisuje jako cizí tělo nebo agenta, který je neustále v práci. Lidská mysl si s traumatem neví rady, nedokáže ho odstranit (Smelser, 2004, str. 41). Kolektivní trauma tedy vzniká významnou traumatickou událostí lokálního či národního charakteru, která výrazně zasáhne vybrané sociální skupiny, generace či celý národ. Nejvíce je kolektivním traumatem zasažena skupina, která je s událostí přímo spojena (Giesen, 2007, str. 73).

Jakákoliv traumatická událost však kolektivní trauma nezpůsobí automaticky, ale utváří se jako sociální konstrukt.¹² Vzniká díky tomu, že jej komunikujeme a interpretujeme jako traumatické. Jakmile je společnost s výpověďmi svědků těchto událostí konfrontována, reaguje dvěma způsoby. První způsob zahrnuje solidaritu lidí, kteří přebírají kulturní trauma druhých a nějak se s ním ztotožňují. Tím se rozšiřuje okruh lidí se společnou kolektivní identitou. Druhý přístup nastává ve chvíli, kdy společnost nepřijme trauma druhých a nesolidárně nechává skupinu, aby svému traumatu čelila sama (Alexander, 2004, str. 1). *Aby se zkušenost traumatu stala základem kolektivní paměti, nemusí nutně být naprosto jedinečná nebo bezprecedentní, ale jednotlivci, jichž se týká, ji za takovou musí považovat* (Giesen, 2007, str. 74). Kolektivní identita se silněji vytvoří u jedinců, kteří zažili přímý tělesný prožitek historické události a byli její součástí. Autentičnost těchto událostí v nich vyvolává pocity sounáležitosti, jež nejde předat dalším generacím v té samé podobě. I formou tisku a paměti je možné vytvořit silnou kolektivní identitu, nikdy to ale nebude tak autentické, jako když ji jedinec sám zažije. A právě autentičnost události ohrožující život vyvolává kolektivní trauma, jež je dlouho uzavřeno v jedinci, než je o něm schopný veřejně mluvit. Většinou tyto zážitky byly tak silné, že se očitý svědek nejprve byl schopen otevřít skupině, která sdílí stejné vzpomínky a až později dokázal o události mluvit otevřeně (Giesen, 2007, str. 74).

Pro přímé účastníky traumatických událostí vzniká problém v pochopení dalšími generacemi. Pouze oni si nesou kolektivní trauma a spojuje je kolektivní paměť. Generace mladší i starší se s nimi nedokáží nikdy plně ztotožnit, pokud daný moment nezažily. Po

¹² Pokud je kolektivní paměť složená ze vzpomínek jednotlivců, kolektivní trauma se taktéž skládá z individuálních traumat, které jsou ale v rámci sociokulturních rámců komunikovány. Spojením těchto individuálních výpovědí vzniká trauma kolektivní, reflektuje Barša (Barša, 2011, str. 50).

úmrtí všech přímých účastníků zaniká jejich kolektivní paměť. Kolektivní trauma se ale i nadále etabluje do národních dějin a stává se součástí rekonstrukce historie (Giesen, 2007, str. 74). Rozdílným způsobem chápe pojetí generace zasaženou traumatem Alexander. Podle Alexandra patří mezi nositele traumatu všichni, kteří danou událost za traumatickou považují. Neomezuje se pouze na generaci očitých svědků (Marada, 2007, str. 81).

K dosažení toho, aby bylo kolektivní trauma a s ním spojená kolektivní paměť, rozšířena do co nejvíce sociálních skupin, jsou často využívány známé osobnosti, intelektuální elita, odborníci a média.¹³ V souladu s Alexandrovým pojetím, jsou veřejnosti předkládány materiály, dle kterých každý může převzít kolektivní trauma i identitu. Jinak řečeno sociální skupiny jsou přesvědčovány, že se traumatická událost netýká jen očitých svědků, ale i jich samých. A právě média jsou nejsilnějším hybatelem veřejného mínění, který dokáže ovlivnit jednotlivce i skupiny. Média ale často selektují, které události zveřejní, a které naopak nepublikují. Široká veřejnost je tedy pod nátlakem institucí a médií, které předkládají subjektivní pravdy (Alexander, 2003, str. 95–97).

V přenosu paměti a tvorbě kolektivní identity a traumatu silně figurují *carrier groups* neboli nositelé traumatu. Tyto skupiny nositelů disponují ve společnosti speciálním místem, mohou být elitami, ale i marginalizovanými skupinami. Právě *carrier groups* se stávají jakýmsi tlumočníky traumatu, kteří zpravidla pod záštitou institucí či organizací komunikují své trauma různým sociálním skupinám, které jsou v tomto případě diváky projevů. Pokud se diváci ztotožní s traumatem, mohou to nositelé považovat za úspěch v rozšíření svého traumatu do povědomí nejen více lidí, ale mnohdy i celé společnosti. Kolektivní trauma není nijak ohraničeno geograficky ani kulturně, proto ho lze předávat v podstatě komukoliv a kamkoliv (Alexander, 2004, str. 12). Nositelskou skupinou v Lidicích byly především lidické ženy, které byly už samy o sobě symbolem vyhlazení obce jako jedny z přeživších. Díky obrovskému světovému ohlasu a podpoře mnoha vzniklých institucí¹⁴, se kolektivní trauma lidických rozšířilo do mnoha států. Jako důkaz lze jmenovat nově vzniklé obce a jména dívek Lidice především v Latinské Americe.

¹³ Důležitým aspektem využívaným k oslovení, co nejvíce lidí, je síla slova. Velmi záleží na tom, kdo a jak dané trauma prezentuje a jakých narativů při tom využívá (Eyerman, 2004, str. 69).

¹⁴ Společnost pro obnovu Lidic, Lidice shall live!

Bernhard Giesen zahrnuje do kolektivní paměti a traumatu i časové hledisko, podle kterého vymezuje sociální kolektivy jako *nositele různých časových horizontů a kolektivních pamětí*. Každá sociální skupina nebo generace vnímá v rámci časových rámců historickou událost jinak. V jedné sociální skupině může být daná událost interpretována jako zásadní v jejich dějinách, v jiné se daná událost vynechává úplně. Klasickým příkladem subjektivního vnímání historických událostí je situace po druhé světové válce, kdy se výklad dějin v jednotlivých zemích lišil dle úhlu pohledu ze strany „poražených“ a „vítězů“ nebo „obětí“ a „pachatelů“ (Giesen, 2007, str. 71).

Hledisko „obětí“ a „pachatelů“ se dostalo do společenského diskurzu především ve spojitosti s holokaustem. Ten však nebyl jasným kolektivním traumatem od prvopočátku. Trvalo několik desítek let, než se holokaust začal považovat za kolektivní trauma. Po ukončení druhé světové války a holokaustu se přímí svědci uzavřeli do sebe, jelikož nebyli schopni o této etapě jejich života mluvit veřejně. Zároveň ze strany pachatelů holocaustu začala politika jeho popírání,¹⁵ kterou Giesen označuje jako „koalice ticha“. Pachatelé de facto znemožnili poškozené skupině, aby se o holocaustu hovořilo, a tak nikdo v jeho souvislosti nemohl být trestán. Později byli identifikováni viníci traumatických událostí holocaustu jako jsou vrcholní politici, vojáci a jejich velitelé. Zbytek nevinného německého obyvatelstva se tím zbavil kolektivní viny, a i oni začali být označováni jako „obětí“ (Giesen, 2004, str. 116–120).

V šedesátých letech 20. století nastupuje následující generace, která již nebyla očitým svědkem holocaustu. Vytváří se nové instituce a kultura vzpomínání, díky kterým se otevírá prostor pro výpovědi očitých svědků holocaustu a začíná se pracovat s pojmem kolektivní trauma. Generace, která holokaust zažila, dosud odmítala mluvit. Mlčelo se jak na straně „obětí“, které tyto emocionálně traumatické události nebyly schopné interpretovat, tak na straně „viníků“, kteří v poválečné náladě nebyli ochotni přiznat vinu. Poválečná generace odmítala nést kolektivní vinu předchozí generace a otevřela ve společnosti příležitost k debatě. *Děti této generace prolomily koalici ticha a konfrontovaly své rodiče s nepříjemnými otázkami, jež až dosud byly výsadou cizinců; chtěli vědět o vině*

¹⁵ Popírání veřejných traumat je kulturním fenoménem poválečné doby. Často především očití svědci potlačovali své vzpomínky a traumata, byla to ale i politika paměti diskurzu dané doby, která masivně potlačovala nežádoucí vzpomínky. S výstavbou památníků byl rozvinut dvojitý model – na jednu stranu nás památník nutí vzpomínat na potlačená traumata. Na druhou stranu slouží k projevení traumatu a dále navádí jednotlivce k jeho zapomenutí. Kolektivní veřejné trauma má tendenci být neustále připomínání, nelze jej nadobro vymazat ze světa, ale zároveň se snaží ulevit jeho nositelům jeho zapomenutím (Barša, 2011, str. 54).

svých rodičů a vytyčovali hranice inkluze a exkluze uvnitř vlastních rodin. Trauma bylo nyní nastoleno z vnější perspektivy. Stalo se stigmatem celého německého národa (Marada, 2007, str. 87–89).

Po prolomení koalice ticha se stalo módní záležitostí dávat dětem židovská jména. „Oběti“ prolomily mlčení a začaly interpretovat své vzpomínky napříč Německem. Nová generace se styděla za historii jejich rodičů a začala podporovat socialistické myšlenky. Přestali sdílet paměť jejich národa a rodiny a začali se zajímat o cokoli ze zahraničí, co by je nespojovalo s jejich národem. To vše vyústilo v revoltu společnosti, která chtěla vybudovat novou národní identitu (Giesen, 2004, str. 127–128).

Až se zájmem generace potomků přímých svědků holocaustu se začal definovat jako kolektivní trauma a Německo přijalo kolektivní vinu. Část společnosti, která jím byla zasažena, se postupně otevírala veřejnému společenskému diskurzu a její kolektivní identita sílila. Identifikace Židovského obyvatelstva jako „obětí“ se od této chvíle stává běžnou součástí společnosti a ztrácí svůj negativní tón (Barša, 2011, str. 77).

3.4.1 Vznik, interpretace a strategie vyrovnávání se s traumatem

Vznik traumatu se řídí čtyřmi charakteristickými veličinami. První z nich je rychlost změny ve společnosti, která bývá zpravidla náhlá a rychlá. Druhou veličinou je působiště traumatické změny. To se dotýká mnoha jedinců a mnoha aspektů jejich života. Třetím je specifický obsah traumatické změny, který hluboce poznamená osobní a společenské návyky jedince. Poslední faktor představuje změna v chování člověka následující po zpracování šokující a překvapující informace. Kolektivní trauma pak vzniká spojením individuálních traumat jedinců, kdy si uvědomí, že nejsou jediní se stejnými zkušenostmi a začnou o svých traumatech hovořit a propojovat je s ostatními. Traumatická událost změní myšlení a jednání lidí a celý jejich každodenní život se transformuje do jiné struktury (Sztompka, 2004, str. 159–164).

Traumatické události se řídí interpretací v rámci aktuálních kulturních struktur. Nástroje interpretace jsou narativní příběhy, které umožňují jedincům zasaženým traumatem o svých zkušenostech vyprávět. Veřejné vyprávění tedy není podmíněno pouze jedincem a jeho vnitřním vyrovnáním se s traumatickou událostí, ale i danou dobou. Pokud uvedu jako příklad již zmiňovaný holokaust, je možné identifikovat proměnu jeho interpretace v poválečném období a v současném kulturním kontextu. Po válce byl

holokaust prezentován jako jedna z tragických událostí spáchaných za války a porážka nacistického režimu znamenala vítězství nad zlem. Důraz se kladl na lepší budoucnost a poučení se z dané doby. Signifikantní byl symbol nového začátku. V současném kontextu holokaust nabývá symbolu zla, který dopomáhá k předávání příběhů o historických událostech. Narativní rámce nám v tomto případě pomáhají k pochopení symbolizace zla, interpretaci historických událostí a jejich proměně (Hamar, Szaló, 2014, str. 196–201).

Kulturní trauma jako sociální konstrukt nám také umožňuje identifikovat kategorie zakotvené v našich interpretacích. Procesem kódování řadíme do kategorií veškeré naše podměty, ať už se týkají událostí, lidí nebo věcí.¹⁶ Následně jsme pak schopni rozklíčovat *subjektivně prožívané trauma*. V procesu kódování ale dochází i ke konfliktu interpretací, kdy: *události, prožitky a zkušenosti vykazují určitý odpor vůči interpretaci, vůči svému zařazení do kategorií*. V takovém případě se musí obměnit interpretační rámce a kódy vzhledem k tomu, že všichni, co se na konstrukci traumatu podílí, přímí svědci, další generace, ale i čtenáři a diváci, vytvořili taková interpretační schémata, která nejsou v daném případě vhodná (Hamar, Szaló, 2014, str. 201–205).

Strategie vyrovnávání se s traumatem vychází z vnitřního postoje jedince k nastalé situaci a prožívanému traumatu. Inovativní strategie spočívá v adaptaci na aplikované změny ve společnosti a snaha se přizpůsobit tak, aby se co nejvíce zmírnilo trauma. Tato strategie zahrnuje mobilizaci ekonomického i sociálního kapitálu. Další strategií je růst sociálního kapitálu, kdy několik jedinců spojí své zdroje, aby podpořili jednoho člena rodiny či komunity. Poslední strategií je vzdělání jak sebe, tak ostatních (Sztompka, 2004, str. 184–185).

¹⁶ Velmi často probíhá kódování v rámci symbolického dobra a zla (Hamar, Szaló, str. 202).

4 Empirická část

4.1 Historický příběh „starých“ Lidic

Obec Lidice leží ve Středočeském kraji nedaleko města Kladna. Bývala zemědělskou vesnicí, jejímž centrem byl kostel Sv. Martina a obec čítala 492 obyvatel – 203 žen, 192 mužů a 98 dětí (Havlůjová, 2014, str. 6). Během druhé světové války byly Lidice součástí Protektorátu Čechy a Morava pod nadvládou nacistické diktatury. V tomto období, konkrétně 10. června 1942 došlo k vyhlazení obce a z Lidic se vytvořil symbol nacistických zločinů, který se významně zapsal do kolektivní paměti české společnosti.

Těmto událostem předcházela složitá společensko-politická situace v české společnosti. Sílicí odboj v Protektorátu Čechy a Morava představoval nebezpečí pro Hitlerovo nacistické Německo, proto vyslal Reinharda Heydricha, aby zde upevnil nacistické pozice. SS Obergruppenführer generál Reinhard Heydrich nastoupil do postu říšského protektora a ještě téhož dne vyhlásil výjimečný stav, kterým ospravedlňoval nedodržování platných norem práva. Aby vyplnil Hitlerovo očekávání, ihned začal s politickými čistkami a popravami nepohodlných (Louda, 1945, str. 17). Proti Heydrichově teroru se rozhodla bojovat exilová vláda v Londýně v čele s Edvardem Benešem. Zde také vznikla myšlenka atentátu na některého z představitelů okupační moci. Cílem bylo ukázat nacistickému vedení, že kdokoli může být konfrontován se spravedlností za zločiny spáchané na obyvatelstvu (Stehlík, 2007, str. 34). Tato operace dostala krycí název ANTHROPOID a byli jí pověřeni rotmistři Josef Gabčík a Jan Kubiš. Odpor proti nacistickému teroru vygradoval 27. května 1942, kdy Reinhard Heydrich projížděl ve svém mercedesu skrz Kobylisy. Rotmistr Gabčík chtěl nejprve Heydricha zastřelit, a tak zastoupil autu cestu a vystřelil. Jeho zbraň však nefungovala, proto musel Kubiš zasáhnout náhradním plánem, tedy bombou, kterou měli připravenou v aktovce (Ivanov, 2007, str. 13). Po atentátu následovalo vyhlášení výjimečného stavu v Protektorátu Čechy a Morava spolu s vyhlášením stanného práva, byla vypsána odměna deset milionů korun za dopadení atentátníka a započaly popravy obyvatelstva bez soudního přelíčení (Stehlík, 2004, str. 67).

I přes veškeré snahy dopadnout pachatele atentátu na Reinharda Heydricha, nebyla pátrání úspěšná. První podezřelou stopu našli až 6 dní po atentátu, kdy byl objeven dopis ve slánské továrně Palaba. Autorem dopisu byl Václav Říha, který měl s Annou

Maruszczákovou poměr, jenž ukončil právě zmíněným dopisem. Anna měla vyřídít v Lidicích pozdravy od lidických mužů Josefa Horáka a Josefa Stříbrného, důstojníků československé armády. K výsledkům byla obratem převezena i rodina Horákových a Stříbrných. Na základě všech výpovědí bylo zřejmé, že nikdo z vyslýchaných nemá s atentátem nic společného, přesto byli Václav Říha a Anna Maruszáková odvezeni do koncentračního tábora, kde nakonec zemřeli. Gestapo nedisponovalo jediným důkazem, že tyto dvě rodiny by se podílely na atentátu, přesto se po odeslání vyšetřovací zprávy vyšším instancím dostalo jméno Lidice do podvědomí vysoce postavených úředníků (Moulis, 1972, str. 24).

4. června 1942 zemřel Reinhard Heydrich na následky zranění. V tentýž den byly gestapem zahájeny prohlídky všech lidických domů. Prohlídky neprokázaly spojení obou rodin se svými uprchlými syny, ani jejich účast na atentátech. Přesto v té době již úřadující K. H. Frank předložil návrh na zničení obce. Tento návrh obsahoval úplné vyhlazení obce, popravu všech dospělých mužů starších patnácti let, všechny ženy starší šestnácti let měly být převezeny do koncentračního tábora a děti schopné poněmčení měly být dány do SS rodin, ostatní děti měli být převychováni. Výkon rozkazu započal několik hodin po jeho vydání (Louda, 1945, str. 35). O důkladnosti kontrol věku dětí vypovídá přeživší dítě Hana:

Protože dívka, které bylo už přes 16 to už podle nich byla žena a chlapec, kterému už bylo přes 15, to už byl muž. Takže do Polska už můj bratr nejel, protože oni byli velice důslední a zjistili podle data narození, že překročil tu hranici už od 2 měsíce. Tak on a ten jeho kamarád ještě, tak ty zůstali už na Kladně. (Hana, nar. 1932)

Lidice byly obklíčeny nacistickými okupanty v noci z 9. na 10. června 1942. Cílem byla likvidace všech tak, aby se ven nikdo nedostal. Přes noc byly celé Lidice vydrancovány, zabaven byl veškerý majetek a evakuováno obyvatelstvo. Později se začaly oddělovat ženy a děti a postupně převážet z lidické školy do budovy kladenského gymnázia (Louda, 1945, str. 37–39). Přeživší lidické dítě Hana vzpomíná na události 9. června 1942 následovně:

Oni nás 9.6. v noci vyhnali na Horákův statek, tam jsme stáli celou noc. Pak teda přišli, tatínka nechali už na statku a my jsme odešli do školy. Tak tam seděly maminky lidický, děti plakaly, naříkaly a my jsme furt nevěděli co se děje, proč se to děje. Nikdo nám nic neřekl. No a tam jsme vlastně byli celou noc až do rána. Ráno potom přijela nákladní auta, odvezli nás na Kladno do reálného gymnázia. Tam už byla připravena tělocvična, sláma a tam jsme s maminkami byly 3 dny. Po 3 dnech tam přišlo vedení kladenského gestapa a v ten okamžik se stala ta nejhorší chvíle pro každou tu mámu, protože oni prohlásili, že ženy pojedou do pracovního tábora a děti, aby tu cestu lépe snášely, tak že pojedou napřed tím autobusem. Umíte si asi představit, co té mámě asi prolétlo hlavou, když po ní někdo chtěl, aby jim odevzdala své dítě. (Hana, nar. 1932)

Všichni dospělí muži byli shromážděni v Horákově statku, kde po příjezdu K. H. Franka padl rozsudek smrti. Poprava lidických mužů započala 10. června 1942 v 7 hodin ráno. Z vesnice byly sesbírány veškeré matrace a slamníky, aby byly vyskládány podél zdi Horákova statku, kde měly sloužit jako ochrana gestapa proti kulkám odražených od zdi. Mezitím ostatní členové gestapa začali podpalovat vesnici. Lidickým mužům nebyl přečten jakýkoliv rozsudek, ke zdi chodili nespoutaní mezitím, co se ostatní dívali na jejich popravu. Popravu urychlili střelením mužů po deseti, a tak kolem poledne zůstalo v Horákově statku 173 těl lidických mužů (Stehlík, 2004, str. 72–73). V době poprav mužů v Horákově statku se ženy s dětmi již nacházely v tělocvičně kladenského gymnázia. Zde započal jejich soupis a výběr dětí na poněmčení. Z 91 dětí byly na poněmčení vybrány pouze tři podle přísných kritérií jako barva očí a vlasů, tvar lebky či rodinné poměry. Děti byly lidickým ženám násilím odebrány 12. června 1942. Osud 184 lidických žen směřoval do koncentračního tábora Ravensbrück. Sedm dalších žen s dětmi do jednoho roku bylo dopraveno do nemocnice v Krči, kde jim děti byly odebrány a matky taktéž odeslány do koncentračního tábora. Posledních pět těhotných žen bylo do Ravensbrücku převezeno po porodu (Louda, 1945, str. 46–48). Vybrané tři děti, určené na převýchovu byly odvezeny autem červeného kříže. Ostatních 88 dětí bylo naloženo do autobusů a převezeno do polského pracovního tábora v Lodži. Dalšíh 7 dětí bylo náhodně vybráno k poněmčení 1.července 1942. Ke zbylým 81 dětem byla nakonec navrácena jedna lidická dívka a všichni hromadně převezeni do vyhlazovacího tábora v Chelmnu, kde tragicky zahynuly

již v den příjezdu do tábora. S největší pravděpodobností byly zplynovány v nákladních autech, která sloužila jako plynové komory (Stehlík, 2007, str. 77). Hana se jako jedno z dětí dostala do polského pracovního tábora v Lodži:

No my přijeli do Lodže, to byla budova, ono je tam hodně textilních továren tak oni zřídili tzv. tábor. Tam my z Lidic přijely, byli tam i dospělí Poláci a Polky no a tam jsme měli vyhrazené dvě místnosti a tam jsme poprvé v životě poznali, co to je ztratit domov, rodinu, mít hlad, být špinaví, nemít se do čeho převléknout, protože nás majetek bylo jen to, co jsme měli na sobě, to, co nám maminka stačila obléci. Takže jsme v tom chodili, spali, ale nejhorší bylo, že jsme taky museli chodit ven na záchod, když se tomu toaleta dala říct. (Hana, nar. 1932)

Dva dny po tragédii byli do Lidic dovezeni židovští vězni z Terezína. Jejich úkolem byl výkop hromadného hrobu pro zavražděné lidické muže. Po vyhlazení obce následovala její likvidace a demolice zbylých torz domů. Zbytky domů byly srovnány se zemí a celý reliéf krajiny byl změněn tak, aby nic nenasvědčovalo tomu, že zde obec Lidice kdy stála (Louda, 1945, str. 56–58). Osud přeživších žen se změnil 27. dubna 1945, kdy byl vydán příkaz k evakuaci koncentračního tábora v Ravensbrücku. Ženy se vydaly na pochod zpět do své vlasti, do Lidic. Narátorka Zdena vzpomíná na návrat do Československa:

Po tom pochodě smrti, to jsme byly spojené s muži, to bylo naše štěstí, že si nás nevšímalí Rusové a muži nám hodně pomáhali. Když něčeho bylo málo, tak to dostaly ženy, protože žen bylo 100, z toho 46 lidických a asi 600 mužů. Takhle to bylo, my jsme nedošli až do toho zámečku. Tam se sice vypravili 3 chlapi, aby nás odvezli domu a oni řekli nejdřív za měsíc. Čili my v květnu už byli osvobození a až 2. června jsme se vrátili domů. (Zdena, nar. 1926).

Po příchodu se ženy musely vyrovnat s traumaty, která utrpěly, smířit se se smrtí mužů a většina z nich i dětí. Přesto, že dvě z lidických žen zorganizovaly pátrací akci na pomoc nalezení dětí v Polsku a Německu se podařilo vypátrat pouze devět z nich (Kalibová, 2001, str. 16–20). Jednou z navrátilších dětí byla paní Hana, která se shledala

se svou matkou. Ta přežila koncentrační tábor a ležela v nemocnici. Většina žen ale takové štěstí neměla. Na návrat a shledání s matkou vzpomíná Hana takto:

V Berlíně jsem se dozvěděla, co se všechno stalo. Maminka moje ta ležela v Krči v nemocnici s těžkou tuberkulózou. Ta se vrátila v květnu 1945 a od té doby tam ležela. Já jsem se vrátila 7.8.1945 a neměla jsem kam jít. Tak se mě ujala rodina Knorrova, no a ta mě také potom doprovázela za maminkou do nemocnice. Tam jsem přišla toho 8 nebo 9 srpna. Samozřejmě, že jsme nejdříve hovořili s panem doktorem a ten vlastně říkal, jak to s maminkou vůbec je, že naděje na její záchranu nebyla. Tak mě zavedl na ten pokoj, maminka ležela na posteli. Poznaly jsme se no, ale nemohly jsme se domluvit. Protože já už jsem mluvila jenom německy. Bohužel mi maminka za čtyři měsíce zemřela. (Hana, nar. 1932)

4.2 Historický příběh „nových“ Lidic aneb Lidice shall live!

Informace o osudu obce Lidice se šířily velmi rychle za hranice československého státu. Lidice se staly symbolem nacistického útlaku a bezpráví obyvatel. Největší ohlas přicházel z Ameriky, kde se po Lidicích pojmenovávaly děti, města, náměstí nebo ulice.¹⁷ V roce 1942 také vzniklo mezi britskými horníky hnutí Lidice Shall Live! založené sirem Barnettem Strossem, které se zasloužilo o znovuvybudování Lidic. Brzy byl vytvořen fond, do kterého přispívali především britští horníci a dělníci (Stehlík, 2007, str. 115). Strossovou vizí bylo obnovit Lidice ve formě trvalého památníku, který by uchoval kolektivní paměť na tuto tragickou událost. Jako dva hlavní cíle byly stanoveny výstavba „nových“ Lidic a pomoc vdovám, jež přišly o svoje příbuzné. „Nové“ Lidice měly představovat moderní hornické město. Hnutí Lidice shall live! se stalo dalším ze symbolů pro budování „nových“ Lidic, které přispělo i k budování pamětního prostoru, lidické sbírky výtvarného umění a také Růžového sadu přátelství a míru, kde bylo vysázeno na 10 000 keřů růží (Havlůjová, 2014, str. 16–18).

Konec války na jaře 1945 znamenal pro přeživší lidické ženy a děti návrat do Československa. Při pietní akci se shromáždilo kolem 100 000 lidí a kromě vládních představitelů pronesla projev i přeživší lidická žena, která prosila o pomoc při hledání

¹⁷ Jako první se na Lidice přejmenovalo americké město Stern park gardens. Dívčí jméno Lidice bylo naopak hojně využíváno v Jižní Americe (Kalibová, 2001, str. 38).

lidických dětí. Do roku 1948 se jich podařilo najít sedmnáct. Prezident Edvard Beneš se zaručil za výstavbu „nových“ Lidic a pověřil tím Společnost pro obnovu Lidic, která mimo jiné pomáhala lidickým ženám v pátrání po jejich dětech. Architektonická soutěž na výstavbu Lidic byla vyhlášena 1. srpna 1945. Do konce října téhož roku dorazilo 58 architektonických návrhů, ze kterých byl v březnu 1946 vybrán jako vítězný návrh architekta Václava Hlinského (Stehlík, 2007, str. 137). Architektonické soutěže se směli účastnit pouze čeští a slovenští architekti (Bechnerová, Hédlová, Lehmannová, 2017, str. 44). Vyhlazení Lidic se začalo profilovat jako české/československé trauma, proto i výstavba „nových“ Lidic musela být ryze českou národní otázkou.

Díky hojně zahraniční pomoci byl vznik „nových“ Lidic realizován. Při pátém výročí vyhlazení Lidic, tedy v červnu 1947, upozorňovaly noviny na tuto pietu více než kdy jindy. Z Velké Británie přijeli zástupci Lidice Shall Live! a za účasti vrcholných představitelů státu položili základní kámen „nových“ Lidic (Bechnerová, Hédlová, Lehmannová, 2017, str. 12–18). Od této chvíle nebyly Lidice pouze symbolem utrpení, ale s nastupujícím socialismem i symbolem budování a schopnosti rychlé mobilizace obyvatelstva k výstavbě nové obce.

Společnost pro obnovu Lidic a Ležáků měla mimo dohlížení na výstavbu nové obce za úkol pečovat o přeživší lidické ženy a sirotky, zprostředkovat jim dočasné ubytování a zabezpečit jim zdravotní a sociální pomoc.¹⁸ Velké úsilí pak společnost věnovala hledání lidických dětí. Podle programu z roku 1947 měl být Společností pro obnovu Lidic a Ležáků vystavěn pro každou přeživší lidickou ženu a dítě jeden rodinný dům. Do plánované výstavby byly zahrnuty i veřejné budovy, hospodářské budovy a velkostatek s rozlohou 25 ha. Na území původních Lidic byl také postaven památník s rozsáhlým pietním územím a muzeem (Státní oblastní archiv v Praze, 2012, str. 4–29).

Působnost Společnosti pro obnovu Lidic a Ležáků ve věci výstavby přestala platit roku 1952, kdy vláda pověřila Středočeský krajský národní výbor v Praze, aby stavbu dokončil. Od tohoto okamžiku zůstaly Společnosti pro obnovu Lidic a Ležáků funkce spíše organizační a komemorativní. Její funkcí byla správa periodik, vydávání publikací, propagace a informační služby či organizace pietních akcí. V roce 1956 však byla

¹⁸ Společnost pro obnovu Lidic a Ležáků poskytla ubytování 143 lidickým ženám a 17 přeživším dětem (Státní oblastní archiv v Praze, 2012, str. 26).

společnost vládou zrušena a do roku 1959 zlikvidována kompletně (Státní oblastní archiv v Praze, 2012, str. 5).

4.2.1 Výstavba „nových“ Lidic

Konec druhé světové války znamenal pro Lidice zrod symbolu. Nová obec záměrně nebyla vystavena na území bývalých Lidic. Architekti se ocitli před velkým úkolem, postavit novou obec na zelené louce a namísto „starých“ Lidic vytvořit pietní území. Budoval se symbol národního traumatu, čemuž musel odpovídat i koncept obce. Osu „nových“ Lidic tvořila alej lipových stromů. Místa setkávání se stal prostor kolem památníku a kulturní dům. Cíleně nebylo vytvořeno žádné náměstí, protože památník a kulturní dům tvořily koncové části osy obce. *Nové Lidice se staly živým památníkem obětí druhé světové války, a to díky pojmenování ulic podle dalších zničených obcí*¹⁹ (Bechnerová, Hédlová, Lehmannová, 2017, str. 38–39).

Výstavba „nových“ Lidic byla od začátku politizována v rámci narativů komunistické strany. Ministr vnitra Václav Nosek, přednesl na první lidické pietní akci dne 10. června 1945 dekret, kterým se zavázal k obnově obce Lidice. *K odčinění této tragédie usnesla se slavnostně vláda republiky Československé ve své schůzi, konané 6. června 1945, o výstavbě „nových“ Lidic. Jako ministr vnitra prohlašuji, že obnovujeme v osvobozené Československé republice obec Lidice v původních jejích hranicích i s jejím starobyklým českým úředním názvem* (Bechnerová, Hédlová, Lehmannová, 2017, str. 40). Komunistický režim výstavbu obce prvotně odmítal, ale později příběh vyhlazení obce Lidice využil k propagandě. Socialistická politika paměti se stala nástrojem pro manipulaci s obyvatelstvem. Skrze Lidice mohl režim v rámci Československého státu prezentovat jedinou historickou pravdu, jejich vlastní narativ výhry nad nacismem a upevněním moci na základě společensky orientovaných skutků, jako např. výstavby vzorové socialistické obce.

Narátorka Klára hovoří o výstavbě „nových“ Lidic:

To že Lidice byly vystavěné, za to můžeme děkovat Velké Británii, že sbírku předala exilové vládě a potom dal hlavu na špalek ministr Nosek. Ta politická garnitura ani

¹⁹ Názvy ulic dle obcí jsou např. osady Ležáků, Distomonská, Tokajická, Oradourská nebo Marzabottská (Bechnerová, Hédlová, Lehmannová, 2017, str. 39).

Lidice stavět nechtěla, to bylo strašně finančně náročné. Republika neměla peníze, tady byly potravinový lístky a najednou se tady staví nádherná vesnice. Opravdu to vypadalo, že se ta obec ani nevystaví a Nosek se zařekl, že to dostaví, a kdyby se mu to nepovedlo, tak by ho to stálo kariéru. Symbol jsme měli komunistický, využívána obec byla, ale to je i teď, ale úplně jinak. (Klára, nar. 1969)

Výstavba „nových“ Lidic byla od začátku provázena i četnými problémy. Lidice měly být pouze pro „lidické“. Z toho důvodu se vykupovaly a vyvlastňovaly pozemky od zemědělců z okolních vesnic, na kterých se mělo stavět. Zároveň probíhala pátrání po lidických dětech a stát je dlouhou dobu nemohl z etických důvodů ukončit. Matky stále doufaly, že své děti naleznou živé. Tato řízení byla ukončena až v roce 1948, kdy nenalezené děti stát prohlásil za mrtvé. Na základě toho mohlo dojít k majetkovým vyrovnáním. Do té doby se rozhodovalo o podobě domů. Cílem bylo zachovat krajinný ráz a formu tradiční stavby, která by korespondovala s dobovou československou výstavbou. Domy se plánovaly v obdélníkovém tvaru, často dvojdomky se sedlovými střechami. (Bechnerová, Hédlová, Lehmannová, 2017, str. 53–55). Podobu nové výstavby blíže popisuje Eva, která je potomkem lidické ženy:

Plánování výstavby „nových“ Lidic, kterou zaštitoval pan arch. Hilský obsahoval čtyři typy domů - A,B,C,D takže je to všechno stejný, akorát třeba zrcadlově postavený. Jsou tady dvojdomky nebo samostatný domky. Těch samostatných domků je tady vícero typů. Oni si totiž mysleli, vrátily se např. maminka s dcerou, tak že budou chtít ty dvojdomky. A moje maminka říkala: „Holka, oni do toho nechtěly.“ No ale bylo to tak naplánovaný, takže takhle se domky přidělovaly. (Eva, nar. 1949)

Již na Vánoce 1949 se do prvních dokončených domů nastěhovaly lidické ženy. Některé plánované budovy byly později ze stavebního plánu vyňaty. *Schválena byla pouze výstavba 150 rodinných domků, školy, administrativní budovy, kulturního domu, obchodní střediska a muzea.* Symbolickým mostem mezi „starými“ a „novými“ Lidicemi tvoří od roku 1955 Sad přátelství a míru vybudovaný sirem Barnettem Strossem (Stehlík, 2004, str. 126).

Oddělení těchto dvou prostorů, tedy části pamětní a části nové obytné, se plánovalo od začátku. Jelikož se v té době nikde nové vesnice nestavěly a architektura se zaměřovala především na urbanismus, podepsal se tento fakt i na vzhledu „nových“ Lidic. *Obytná část se měla stát vzorovou družstevní obcí a její charakter byl definován jako přechod mezi venkovským a městským typem sídliště s jejich výhodami.* (Bechnerová, Hédlová, Lehmannová, 2017, str. 50). Původní rok dokončení výstavby se nepodařilo dodržet, proto byly „nové“ Lidice dokončeny až v roce 1961. Za dobu výstavby se architektonický vzhled domů nijak nezměnil. Území „starých“ i „nových“ Lidic bylo od konce výstavby prohlášeno za kulturní památku, čímž se zakonzervoval vzhled obce a razantně se omezila jakákoliv úprava domů (Bechnerová, Hédlová, Lehmannová, 2017, str. 58–76).

4.2.2 Lidice jako typická „socialistická obec“

Lidice se již od počátku jejich budování staly vzorem pro typickou socialistickou obec. Staly se důležitým nástrojem politiky paměti komunistického režimu, který se nakonec na obci negativně podepsal, především skrze zneužívání každoročního pietního aktu k projevům socialistické státní moci. Narátor Pavel popisuje pietní akce jako megalomanské. Účelově sem chodili lidé ze širokého okolí a například z oceláren Poldi Kladno byl do Lidic vypravován průvod. Narátorka Hana se jako přeživší účastnila hlavního dění pietních akcí a byla zapojena i do příprav:

Sem přijížděly různý zahraniční delegace ze SSSR, USA, byl tady prezident Nixon, tenkrát to byl ještě guvernér. Pak tu byla rakouská parlamentní delegace. Byl tady i kandidát na prezidenta Francie Mitterand, toho jsem doprovázela, takže jako já mám zážitky. Ten život tady byl, ale bylo to pojatý z té strany, že to bylo komunistické teda. Byla to doba, kdy tu vládla komunistická strana. (Hana, nar. 1932)

Pietní akt byl komemorační akcí, kde se dal vliv komunistické strany ergo její politizace názorně sledovat. Lidice se staly protěžovanou obcí, která na poli politiky paměti této moderní diktatury sehrávala ústřední roli. Cílem bylo potlačit vzpomínky jednotlivce a vytvořit jednu hromadnou historii, která zamezí vzpouře proti nedemokratickému režimu. Lidickým se dostávalo pozornosti celé české společnosti, proto

byl jakýkoliv akt v „nových“ Lidicích povýšen do megalomanských rozměrů, který v dané době neměl obdoby. Oproti jiným obcím byly zvýhodněné i materiálně. Narátor Adam vzpomíná ve své výpovědi na podobu piet:

Tak ty piety byly takový veliký. Pamatuju si, že byly stánky s občerstvením a nějakými předměty tady po té aleji, která vede až sem a byly tam věci, které se nikde nedali sehnat, jako pomeranče nebo banány. (Adam, nar. 1975)

Pro Václava byly piety dříve autentičtější díky přítomnosti přeživších obyvatel. Jeho babička, jako přeživší žena, se při této příležitosti potkávala s ostatními ženami a vyprávěly si své vzpomínky. Každá z přeživších si své individuální vzpomínky pamatovala určitým způsobem. V rámci Halbwachsovi teorie o sociální podmíněnosti paměti své vzpomínky komunikovaly a postupně tvořily kolektivní paměť Lidic. V dalších narativech tak předávaly nejen své vzpomínky, ale i vzpomínky těch druhých. Nelze zde globalizovat na všechny lidické ženy, některé své trauma tabuizovaly, ale většina z nich se stala „strážci paměti“, reprodukce místní historie se stala jejich životním posláním a určitou formou osvěty.

Sociální skupina participující na kolektivní paměti Lidic nebyla složena pouze z přeživších obyvatel, ale následně i jejich rodin a potomků. Rekonstrukcí paměti přeživších v rámci aktuálních sociokulturních rámců vznikla snaha o udržení paměti na vyhlazení Lidic pro další generace. Individuální „žité“ vzpomínky zanikají se smrtí nositelů paměti. Vzpomínky pamětníků se pak přetváří do symbolických forem paměti, jakými jsou například památníky. Následující lidická generace tak byla schopná přebrat hodnoty a kolektivní paměť svých předků na základě výstavby památníku a přímé konfrontaci s přeživšími. U většiny obyvatel narozených v Lidicích se tak vztah k místu formoval již od dětství. Narátorka Dominika pracovala v mateřské škole v Lidicích, kde se setkala se znalostí historie obce u dětí v předškolním věku. Na procházky chodí děti na pietní území a často znají rodinnou historii z vyprávění rodičů a prarodičů. Společně pak o svých poznacích debatují a rozvíjí svůj vztah k Lidicím. U obyvatel Lidic panuje představa, že lidické děti jsou při přechodu na základní školu zdatnější při konfrontaci s výukou historie, protože se v historickém narativu Lidic pohybují „odjakživa“.

„Staré“ Lidice od těch „nových“ nelze oddělit. Propojené byly jak fyzicky skrze růžový sad, tak symbolicky skrze protiválečné společenské tendence. Lidice se velmi rychle staly středem pozornosti turistů, a to jak českých, tak zahraničních. Zájem jevíli o „staré“ i „nové“ Lidice. *Ve „starých“ a „nových“ Lidicích se bude moc každý malověrný ověřit dva fakty: co způsobil fašismus a jak buduje socialismus* (Bechnerová, Hédlová, Lehmannová, 2017, str. 76–88).

Primární vize vzhledu „nových“ Lidic byla opravdu pokroková. Domy měly být velmi moderní, s výbornou infrastrukturou v obci a dobrou občanskou vybaveností. Celá výstavba byla ostře sledována. Každý nedostatek a nedodržení slibu ze strany vlády byl společností kritizován. Vláda upřednostnila Lidice v dodávkách materiálu na výstavbu před jinými projekty. Na druhou stranu vládnoucí komunistická strana vydávala lživé novinové články, ve kterých prezentovala Lidice jako vybudované svépomocí. Jakákoliv zahraniční finanční pomoc byla zatajována, a to především ze západu. Propagováno bylo zapojení mládeže i samotných lidických žen do stavby. Současně zde byl veliký tlak na vládní orgány kvůli neustálému nedostatku materiálu. Stát tak uvolňoval pohonné hmoty a materiál ze svých zásob, protože nemohl dopustit to, aby Lidice nebyly dostavěny. (Bechnerová, Hédlová, Lehmannová, 2017, str. 90–102). Tak fyzické budování Lidic doprovázel také náležitě promyšlený a ostře hlídáný narativ.

Komunistické vedení státu natolik propagovalo své zájmy, že 31. března 1949 nechalo zrušit Společnost pro obnovu Lidic a Ležáků. O pietní akce a ostatní dění v obci se měl starat Svaz bojovníků za svobodu, Československý výbor ochránců míru a místní národní výbor. První domy byly obydleny ke konci roku 1949, k jejich oficiálnímu předání ale došlo až v roce 1950. Prvních 18 domů, v té době již obydlených, bylo osvobozeno od určitých daní, ale musely plnit důležitou propagandistickou složku socialismu. Kvůli platební neschopnosti musela být obec dotována z financí krajského a okresního národního výboru. Obec se na oplátku účastnila soutěže obcí a stát ji nutně udržoval pro davy turistů a zahraničních delegací. Lidice musely reprezentovat (Bechnerová, Hédlová, Lehmannová, 2017, str. 108–115).

V každodenním životě Lidic figurovaly především přeživší ženy a děti, ale také Josef Horák a Josef Stříbrný, kteří sloužili v době vypálení Lidic v zahraničním odboji RAF ve Velké Británii. Působení těchto dvou mužů v Lidicích nebylo příliš úspěšné. Lidické ženy v nich viděly „viníky“ této tragédie a ze zákona jim byl odepřen nárok na

nový dům, protože nebyli přímo perzekuováni lidickými událostmi (Bechnerová, Hédlová, Lehmannová, 2017, str. 136). Lidické ženy se automaticky stavily do role „obětí“ tragédie a zcela z tohoto traumatického narativu exkludovaly Horáka se Stříbrným, přestože i oni přišli o rodiny a nebyla jim prokázána vina. Jarmila vystihuje exkluzivitu traumatické paměti některých lidických žen a hierarchizaci utrpení v tomto „zápasu“ výkladu dějin:

Ta hierarchie hodnot, kdo co měl, to je v lidech. Oni tu ani některé lidické ženy nebydlely. Horák a Stříbrný ani nedostali barák, protože to na ně svedly, že to zavinili. Takový nesmysl. Tak je to tady ještě do dneška malinko zdeformovaný. Ale všechno to zmizí, až poslední přeživší zemřou, to je nevyhnutelné.
(Jarmila, nar. 1945)

Ženy, jako lidický symbol, figurovaly i v místním národním výboru. Primárně to byly právě ony, kdo dohlížel na stavbu domů a staral se o pietní území, proto je logické, že představovaly i členy národního výboru. Jako jedny z mála také mohly připomínkovat mnoho návrhů týkajících se Lidic a měly čestné místo v členském shromáždění Společnosti pro obnovu Lidic a Ležáků. S postupem času se do Lidic stěhovalo širší příbuzenstvo lidických žen nebo jejich noví manželé (Bechnerová, Hédlová, Lehmannová, 2017, str. 158–162). „Lidická žena“ se stala státem podporovaným pojmem, který symbolizoval jak „výhody“, tak mnoho „nástrah“. Přitahoval např. některé jedince, kteří se snažili ze známostí s lidickou ženou vytěžit privilegia pro sebe. *Být lidickou ženou se postupem doby začalo stávat povolání ať z hlediska politického, nebo kulturněhistorického. Pojem „lidická žena“ se stal průkazkou, která umožňovala určité výhody, až výsostné postavení* (Kyncl, 2015, str. 463–465). V rámci společenství lidických žen ale také panovala rivalita, která se formovala členstvím v komunistické straně a následnou aplikací moci na přednostní výběr nově postaveného domu.

Výpověď narátorky Evy:

Hrály tam roli politické aspekty. Bohužel některé ženy byly dravějšího charakteru a své postavení lidické ženy politizovaly a někdo samozřejmě měl jiné priority a nevyhledával úplně tu vidinu toho zisku. Někdo byl rád za to, že má bydlení a několik žen prostě už v té době byly tak aktivní, že upřednostnily bydlení nad

historií a zajistily si, že budou mít krásný výhled do přírody. Takže v tom se určitá rivalita dělala, ale v té době do toho nesměl a nemohl nikdo mluvit.
(Eva, nar. 1949)

Některé lidické ženy tedy politizovaly své postavení ve společnosti a staly se členkami komunistické strany, aby dosáhly co nejvíce výhod. Narátorka Jarmila vidí na jejich participaci v komunistické straně i rizika, kdy byly lidické ženy zneužívány i samotným režimem, který je zapojoval do politického aparátu státu:

Lidické ženy zneužili v tom, že paní Nováková byla najednou předsedkyně České národní rady, bez právnického vzdělání. To je zneužití člověka. Pak paní Soukenická, ta byla v parlamentu. A přitom to jsou a byly slušný ženský.
(Jarmila, nar. 1945)

Symbolika „lidické ženy“ byla natolik silná, že nejprve ji lidé vnímali jako dceru, vnučku, manželku v rodinách těch, kteří trpěli v Lidicích. Až po výčtu těchto funkcí byla vnímána jako manželka ve svém novém vztahu, který navázala po válce. Jakožto přeživší byly lidické ženy a děti skupinou, kterých se kolektivní trauma dotklo nejvíce. Vyrovnání se s tragédií nebylo pro lidickou ženu jednoduchým úkolem. Některé se nebyly ani schopné do nových domů v Lidicích nastěhovat ihned, musely si projít složitým procesem vyrovnání se s traumatem. Ze začátku nebyly lidické ženy o svém traumatu ani schopny mluvit. Kolektivní paměť a trauma je spojilo dohromady a tím se byly schopny otevřít nejdříve samy před sebou v rámci stejné skupiny. Některé z nich se s traumatem vyrovnaly a adaptovaly se na společenské změny nebo se rozhodly edukovat ostatní. Jiné se s traumatem nikdy nevyrovnaly, a proto byla v jejich rodině traumatická zkušenost tabuizována. Narátorka Eva vypráví příběh své matky:

Maminka, jelikož se vrátila a přišla o holčičku, no tak asi její krédo bylo mít zase dítě že jo, ačkoliv to tady odsuzovali, že se ty ženy znovu vdaly nebo měly děti, ale ony vlastně přišly a najednou neměly nic. Všechno vlastně ztratily, tady byly maminky, které měly tři děti a nevrátilo se žádný. Takže to bylo dost velký takový nervový vypětí, ale ony chtěly v životě jít dál. (Eva, nar. 1949)

Postupem času se do místních aktivit začali zapojovat i muži v obci ať už rodinný příslušníci nebo noví manželé. Mnoho obyvatel „nových“ Lidic vstoupilo do komunistické strany a bojovalo proti nacismu a válkám obecně. *Lidická žena tak varovala před válkou, nabádala k míru, ukazovala, jak volit, jak se účastnit brigád, jak moderně žít v nových domovech* (Bechnerová, Hédlová, Lehmannová, 2017, str. 158–178). Zde je znovu patrný vliv politizace paměti. Obyvatelé Lidic se začali stylizovat do role „obětí“ nacistického režimu, který lidickým ženám a dětem bezpochyby ublížil a trauma je zcela legitimní. Následným politickým vývojem se v podstatě staly „obětmi“ i komunistického režimu, který využil jejich postavení v české/československé společnosti k propagandě režimu, který najednou skrze přeživší ukazoval svou lidskost a nápomocnost.

4.2.3 Porevoluční proměna Lidic

Do roku 1989 se do Lidic sjížděli zahraniční delegace z celého světa. Návštěvnost památníku dosahovala až 150 000 platících lidí ročně. Mnoho zaměstnanců památníku tvořily přeživší lidické ženy, které byly dle pamětnických reflexí velmi pracovně vytížené:

Tam to ještě dřív fungovalo tak, že byl opravdu kinosál, kde bylo nějakých 90 míst a ty skupiny tam jedním vchodem vcházely a druhým vchodem vycházely ven, protože by se ani na tom schodišti nevyhnuly. To už dneska není. Tahle etapa památníku byla nepředstavitelná. Byl to obrovský boom pro Lidice. (Klára, nar. 1969)

Účastí lidických žen v Památníku Lidice bylo kolektivní trauma aktivně komunikováno. Ve spojení s propagandou komunistického režimu a množstvím návštěvníků v památníku se Lidice staly známou obcí napříč českou společností. Díky „žité“ paměti přeživších, která byla celospolečensky chápána a re/produkována jako traumatická, a komunistické propagandě se stala národním symbolem nacistických zločinů. Po roce 1990 však zájem o Lidice upadl. Změna režimu a sociokulturních narativů zanechala Lidice jako stigmatizovanou komunistickou obec – do porevolučního antikomunistického diskurzu již nezapadala. Zřetelná je proměna narativů. Z vyhlazené obce nacistickým režimem se zrodila „nová obec“, která symbolizovala vítězství „dobra“ nad „zlem“ a nový začátek, což instrumentalizoval komunistický režim, který si znovuzrození obce připsal jako své zásluhy a zneužil Lidice ke své propagandě. Právě

kvůli tomuto spojení s komunistickým režimem upadla obec na nějaký čas do zapomnění, nyní stály Lidice na té špatné straně pomyslné barikády. Pro společnost se stal památník „komunistickým“, a to v antikomunistickém výkladu minulosti symbolizovalo další „zlo“, které bylo poraženo. Obec přestala dostávat od státu dostatečné finance na údržbu památníku, které sem dříve posílaly krajské a obecní výbory. Pietní území se sekalo pouze čtyřikrát do roka, růžový sad téměř zanikl. Lidice přestaly být přehlídkovou obcí socialistického režimu.

Pak samozřejmě přišlo takové to období, kdy to po revoluci začalo upadat, a to také není čemu se divit, protože to po revoluci spadalo pod obec, která na to neměla peníze. Udržet 40 ha zeleně a budovy, to si myslím, že obec, která dostává do svého rozpočtu dle počtu obyvatel a když si vezmete, že má kolem 400 obyvatel, tak nemůžete předpokládat, že na to ty peníze budou. A jak to začalo upadat, tak začala upadat i ta návštěvnost a památník se dostal do stádia, kdy růžový sad byl totálně zdevastovaný, zeleň se sekala akorát podél páteřní cesty do nějakého metru a půl. (Kateřina, nar. 1973)

Narátorka Klára líčí porevoluční Lidice jako velmi zanedbanou obec. Tehdejší starosta „přemluvil“ tehdejšího premiéra země, Miloše Zemana, aby Památník Lidice spadl pod stát. Nakonec se rozhodlo, že se o tuto instituci bude starat Ministerstvo kultury České republiky v čele s tehdejším ministrem Dostálem. Právě on se zasadil o obnovu obce a později dostal im memoriam čestné občanství obce Lidice.

Ministerstvo kultury sem nasypalo neskutečné miliony. Opravilo se muzeum, sad, a první ředitelka i přemluvila ministra Dostála, aby šli do dražby kulturního domu, který byl soukromníka a byl v insolvenci. Takže stát ho koupil, tím získali prostory, kde je současný vedení památníku a galerie. (Klára, nar. 1969)

Kulturní dům byl a je důležitým místem setkávání obyvatel obce. Narátor Adam popisuje primární podobu kulturního domu jako architektonicky výborně udělanou. Nechyběl zde velký sál, kde se odehrávaly v okolí vyhlášené zábavy a hrálo se divadlo. Z dětství má na kulturní dům pozitivní vzpomínky. V současnosti je kulturní dům menší,

protože v některých jeho částech vznikla galerie a sídlí zde vedení památníku. To vnímá negativně Eva s Pavlem, kteří přisuzují zmenšení veřejných prostor úpadku společenského života v obci. Tento názor může být ovlivněn tím, že Eva s Pavlem v Lidicích žili již v dobách socialismu a znali tak Lidice v dobách jejich slávy, kdy byly využívány komunistickým režimem.

Ten velký prostor, ten sál, není využíván vůbec jako byl dřív, ať jsou to plesy, přednášky, koncerty a ty kulturní večery, to by tam vše mohlo být. Ale prostě tam jsou přepážky udělaný se sochami, obrazy a je to využíváný čistě jako výstavní plocha. Je to nesmírná škoda, Lidice dřív žily, ještě za socialismu, že se tu dělala spousta zábav a plesů, to bylo celou zimu. A teď tady není nic. (Eva, nar. 1949)

Kromě kulturního domu proběhla proměna i v muzeu. Narátoři popisují, že ve starém muzeu bylo mnohem více hmatatelných exponátů, které si mohli návštěvníci prohlédnout, například dochované předměty jako oblečení, osobní doklady, dopisy a fotografie. V podzemí se nacházel kinosál, kam lidičtí obyvatelé velmi rádi chodili. Dnešní podobu muzea popisuje Adam jako syrovou a úspornou, ale zároveň velmi chytře udělanou. Přejít od materiálního ke spíše modernímu provedení muzea vysvětluje logický pokrok ve vývoji moderních technologií a potřeby dnešní společnosti, především pak mládeže, na které je muzejní edukace cílena. V současném sociokulturním prostředí je velký zájem o „malá vyprávění“, tedy autobiografická vyprávění pamětníků. Proto je i muzeum více zaměřeno na obrazové materiály, které uvedou návštěvníka do historického kontextu a v logické posloupnosti směřují k výpovědi přeživších. Vůči modernímu principu se vymezují přeživší, kteří jakožto „strážci paměti“ neradi vidí v památníku jakoukoliv změnu. Modernizaci nepodlehli a nejraději by vše zanechali v původním stavu. Vůči tomu se vymezují generace potomků a především pak mladší lidé, kteří se přiklánějí k současným multimediálním trendům, jako například narátor Adam:

Je to moderní princip, a i ten film teď je udělaný mnohem chytřeji. Pustí se v češtině a angličtině, kvůli turistům, kde se pustí jen úvod, že byl atentát a kvůli tomu byla obec vypálena. A pak jedou obrázky. Ty vás uvedou – nástup Hitlera, první republika, atentát, vypálení Lidic. Nepotřebujete to překládat. (Adam, nar. 1975)

4.3 Významy a funkce lidického místa paměti z perspektivy obyvatel „nových“ Lidic

4.3.1 Vztah k místu

Přeživší jako „strážci paměti“

„Nové“ Lidice byly vystavěny namísto polí a pozemků ležících vedle původní obce Lidice. Po návratu lidických žen se mnoho z nich vyrovnávalo s traumatem ze ztráty rodiny a do „nových“ Lidic se nebyly schopné nastěhovat. Několik prvních let po návratu do své rodné země strávily v Kladně, kde byly přivítány a ubytovány v pronajatém domě, dokud pro ně nebyly postaveny domy. Přeživší lidická žena Zdena vzpomíná na návrat do vlasti:

Tady na náměstí v Kladně, tam je hotel Beránek. Ten byl celý nechaný pro lidický ženy. Jenomže my, jak dorazily druhého na to Kladno, tak tam bylo plno příbuzných, to byla slavnost. My musely přespát v Teplicích a bylo nám řečeno, že budeme vítáni na Kladně. Tam celá pěší zóna byla plná lidí. Strejda z Dolan pro mámu přijel s kočárem a koňmi, a že nás vezme všechny domu. No ale já se sestrou trvala na tom, že musíme vidět Prahu. (Zdena, nar. 1926)

Pro lidické ženy bylo po návratu připraveno několik náhradních domů s byty. Většina z nich se nacházela na Kladně, některé z žen bydlely u příbuzných a jiné v Praze. Město Kladno sehrálo důležitou roli ve znovu začlenění žen do společnosti. Narátorka Eva popisuje bydlení lidických žen:

Když se ženy vrátily, tak bydlely na Kladně, maminka tomu vlastně říkala Berlíňák, je to pod Bondym, ulice Generála Klapálka. Takový velký růžový dům a s takovými opravdu velkými světlými byty. Ale nebydlely tam všechny. Tam byla jenom část lidických žen a část bydlela, jak byly ty německý domy s těmi žaluziemi, jakoby pod Lidlem. Ulice Milady Horákové z Kročehlav, směrem nahoru k Penny, tak po pravé straně jsou domy typu jako německý baráky. A tam ty ženy některé bydlely. A jak postupně výstavba postupovala a ty domy v Lidicích byly na předávání, tak se sem částečně určitá část stěhovala. (Eva, nar. 1949)

Zdena ani její matka se do Lidic původně vrátit nechtěly. Do obce se před jejich vyhlazením přestěhovaly na přání otce. S životem v této obci se ale neztotožnily. Zdena navíc od školního věku cestovala za studiem po republice i na Slovensko. Jejich domovem byla odjakživa Praha, kde se po návratu usadily s matkou i navrátiší sestrou v jednom bytě:

Moje maminka, ta tu ani nechtěla být pochovaná, ta Lidice neměla moc v lásce. Ta odjížděla pořád do Prahy. Když pak ve stáří měla mrtvici a my se o ní starali, tak ona se s Lidicemi neloučila a vždycky doufala, že ještě uvidí Prahu. Ona jí milovala.
(Zdena, nar. 1926)

Právě sdílené kolektivní trauma vyhlazení obce a ztráty rodiny bylo překážkou návratu do Lidic. Zároveň ani Zdena „staré“ Lidice nepovažovala za domov, nenalezla zde symboliku domova ve smyslu bezpečí. a proto se raději přestěhovala do bytu v Praze, který jim byl nabídnut namísto bytu v Kladně. S přidělením lidického domu měly zprvu problémy, přestože byly státem přidělené každé lidické ženě a dítěti jako náhrada, jak popisuje Zdena:

Dostali jsme ten dům v roce 1956. Nejdřív se uvažovalo, že nám to dají jen na doživotí. Pak jim ale došlo, že když se na domě něco pokazí, tak to budeme hlásit a oni to musí opravit. Takže věděli, že by je to přišlo draho, tak nám to slavnostně věnovali. A jelikož my jsme bydleli v Praze, tak nejdřív umístili ty kladenský, protože za ně tu činži platilo město. Díky naší mamince, ta zařídila, aby nám každé dali baráky, abychom měli kam jezdit s dětmi. Komunistky lidický tvrdily, že už se nebude stavět, protože už nejsou peníze. Maminka si to nenechala líbit. Byla u architekta Hilského a ten jí řekl, že se budou teď stavět ty nejhezčí baráky na konci obce.
(Zdena, nar. 1926)

Zdena za svůj domov považovala Prahu. Silně se vymezovala vůči komunistické straně a svůj dům si musela „vybojovat“. Pravděpodobně kvůli protikomunistické orientaci a svému prvotnímu nezájmu, nastěhovat se do Lidic, byla ostatními lidickými ženami exkludována ze sociální skupiny přeživších. Možným faktorem „boje“ za nový dům mohla být čistě materiální stránka nabytí nemovitosti nebo touha po návratu do Lidic, kvůli

propojení se s předky. Vzhledem k využívání Lidic k propagandistickým účelům vzorové obce, nesměly být domy prázdné, také proto zde Zdena i její sestra domy pronajímaly a jezdily sem pouze na víkendy.

Lidice byly domovem pro mnoho dalších žen. Náhrady v podobě nového domu si vážily, byť to nikdy nemohlo vynahradit ztrátu rodinných příslušníků, blízkých a známých. Jednou z nich je narátorka Hana, která Lidice chápe jako domov. Od narození zde participovala na rozvoji místa svými každodenními aktivitami. Pokud si jedinec od dětství v nějakém místě utváří vzpomínky, pak jsou o to více aktivovány, když nějakou místo opouští. V případě Hany se vyhlazením obce vzpomínky uložily do podvědomí, protože v té době byla ještě dítě, a kvůli prožitému traumatu byly zapomenuty. Po návratu do Československé republiky v roce 1946 se i přes ztrátu mateřského jazyka byla schopna rozpomenout na detaily místa, na signifikantní znaky, které před vyhlazením obce hrály důležitou roli v jejím životě. Dům, který dostaly přeživší jako náhradu, popisuje narátorka Hana následovně:

V roce 1954 jsem se vdala, v roce 1955 se mi narodila dcera, a tak jsme se stěhovali sem do Lidic, protože mi přišel dopis, že mi byl přidělen rodinný domek a že se ten domek musí obsadit. No tak to byl červen v 1955, otevíral se růžový sad přátelství a míru. No a od té doby tady prostě žiju. To víte, byla to novostavba čili se tady muselo topit, aby se to vysoušelo a vyhřívalo. Ten domek byl vybavený, kuchyň byla vybavená, ložnice, obývací pokoj, to vše bylo vybavené nábytkem. Horní místnost a dětský pokoj, to už si každý vybavoval sám. Bylo ústřední topení zavedené, vodovod, kanalizace. To tenkrát byl prototyp český vesnice. Co dneska bohužel některé vesnice musí budovat samy za velkých obtíží. My tohle všechno dostaly jako náhradu. Takže já jsem si toho velice cenila, že za domek, který si rodiče svépomocí postavili, jsem dostala náhradu. (Hana, nar. 1932)

Pro Hanu se lidická tragédie stala životním údělem, právě ona je typickým příkladem „strážce paměti“. Celý život pracovala v Lidicích, nejprve v muzeu, poté jako tajemnice na obecním úřadě, pomáhala s úpravou růžového sadu a v důchodovém věku se věnuje besedám s dětmi. Svou „žitou“ paměť přispívá k edukaci mládeže, utváří důležitou kolektivní paměť Lidic. Společně se Zdenou jsou jedněmi z posledních přeživších, a právě

díky lidickým ženám a jejich komemoračním aktivitám se Lidice staly takto rozsáhlým místem paměti. Nespočet z nich přispělo svou knižní a rozhlasovou tvorbou a předávaly své vzpomínky a zkušenosti dalším generacím. Přeživší jsou posledním spojením mezi současností a minulostí. S jejich smrtí zanikne i „žitá“ paměť lidické tragédie a nadále se bude uchovávat pouze v podobě kulturní paměti. V současné době žije pouze několik přeživších, je tedy obtížné generalizovat na základě rozhovorů se dvěma přeživšími narátory. V porovnání s dalšími generacemi se jejich vztah k Lidicím diametrálně liší. Přeživší ženy a děti byly vždy „strážci paměti“. „Staré“ Lidice vnímaly jako domov a současně hřbitov svých rodin. Zásadně se podílely na utváření vzhledu Památníku Lidice svými připomínkami a vety různých návrhů modernizace. „Staré“ Lidice byly díky nim zakonzervovány. Částečně po nich vztah ke „starým“ Lidicím přebírají jejich potomci, často ale na věci nahlíží v rámci aktuálních sociokulturních rámců a snaží se o změnu.

Dle demografických údajů Obecního úřadu Lidice žije v současnosti v obci téměř 70% přímých potomků a rodin přeživších a zbylých 30% tvoří nově přistěhovalí občané. Kromě přeživších, kterých již v obci žije minimum lze kategorizovat narátory do následujících skupin:

- Přímí potomci přeživších – druhá a třetí generace
- Narátoři ze staré výstavby
- Narátoři z nové výstavby

U jednotlivých skupin narátorů je motivace k životu v Lidicích odlišná a může se prolínat v rámci kategorizovaných skupin. Signifikantní roli v rozhodování o životě v obci hraje rodinná historie, tedy ti, kteří jsou potomky a mají k danému místu paměti vztah skrze mezigeneračně zprostředkovanou paměť. Tito narátoři často odešli v určité životní fázi mimo Lidice a po založení rodiny zde koupili dům a vrátili se.

Mnoho občanů, kteří zde své domy koupili po lidických ženách a dětech přicházející z okolních obcí jako Makotřasy, Hřebeč, Buštěhrad nebo Kladno. Z pravidla jsou s historií obce konfrontováni již od školních let. Do Lidic jezdily jako děti na výlety či školní exkurze a v podstatě sdílejí kolektivní paměť lidických. Neplatí pro ně pohled outsiderů, tedy návštěvníků, jelikož již v minulosti participovali na aktivitách obce

a nevnímají Lidice pouze skrze památník, ale skrze každodenní život. Proto, při naskytnutí šance koupě domu v Lidicích, se zde rozhodli žít.

Nově přichozí občané si Lidice vybrali díky své sympatii ke vzhledu obce nebo lokality, která je v přímé dostupnosti Prahy i Kladna. Narátoři z této skupiny se nacházejí jak v nově vzniklé ulici Starosty Hejmy, tak v původních lidických domech z padesátých let. U nich se role outsidera v průběhu času mění na roli insidera. Primární znalost Lidic pouze skrze památník začali díky začlenění se do obce nahlížet více z domácí perspektivy. Žití v obci změnilo jejich interpretaci místa. Proměna rolí ale přímo závisí na míře participace na aktivitách v obci, na hodnotovém žebříčku obyvatel a jejich snaze pochopit významy tohoto místa pro rodilé občany. Pokud vnímají toto místo jako domov, ve smyslu domu, místa na přespaní a nemají zájem o dění v obci, tak budou nadále zastávat roli outsiderů a plně nepochopí hodnotový systém ostatních obyvatel tohoto místa paměti.

Přímí potomci a jejich vztah k Lidicím

Přímí potomci přeživších se vyznačují osobním vztahem k Lidicím jakožto místu paměti. Zpravidla je s místem pojí rodinná historie, přebírají kolektivní trauma a paměť svých předků skrze reprodukovanou rodinnou paměť a místo paměti berou jako domov, který rozvíjí svými každodenními aktivitami v obci. Stejně tak jako u narátorky Kateřiny, je i u jiných přímých potomků signifikantní role insidera. Ta rozvíjí významy místa nejen pro ostatní obyvatele, ale i pro širší veřejnost, která místo vnímá z pohledu outsiderů, tedy návštěvníků. Narátorka Kateřina vnímá rodinnou historii jako důležité pojítko mezi jejím současným životem a minulostí. Smrtí mužů v její rodině se vytvořilo silné rodinné trauma, jež převzala od své babičky. S traumatickým narativem rodiny byla konfrontována od dětství, a proto je pro ni život v Lidicích tak důležitý, jak popisuje v následujícím textu:

V roce 1973 jsem se narodila a vlastně moje babička a prababička byly lidické ženy, obě dvě se vrátily z koncentračního tábora. Praděda je ve společném hrobě, toho zastřelili tady v Lidicích a babička měla ještě dva sourozence, kdy jeden z nich byl zastřelen v Praze v Kobylisích na střelnici jako patnáctiletý a druhý byl poslaný do Chelmna. (Kateřina, nar. 1973)

Z Lidic pochází i její současný manžel, který si přál v Lidicích zůstat. Zde je zřejmé, že kolektivní trauma v jejich rodině bude i pro další generace významné a komunikované. Propojením dvou rodin, nesoucí tatáž traumata, se kolektivní paměť automaticky re/produkuje na potomky Kateřiny a vychovávají je v rámci současného vzpomínkového narativu. Výpověď narátorky o motivaci k životu v Lidicích je následující:

Pokud máte toho partnera tady a partner z Lidic odejít nechtěl, tak to prostě bylo daný. My jsme v podstatě dostali možnost přestavět si v tom rodinném domě další bytovou jednotku, takže vlastně jsme zůstali tady v Lidicích, nenutilo nás to jít někam jinam. Asi možná je to ale tím, že ta možnost byla. Kdyby člověk tu možnost neměl, tak bychom to museli řešit, protože jako mladý jsme neměli finance na to, abychom si tu koupili dům, protože ty domy tady, asi je to daný tou lokalitou i tou historií obce, jsou tady poměrně drahý, takže bychom na to neměli. (Kateřina, nar. 1973)

Každodenní život v obci ovšem vnímá jako kdekoliv jinde. Historie původní obce Lidice se stala součástí rodinné historie. Život v takovémto místě paměti jí to nijak nekomplikuje, protože je zvyklá žít souběžně s ní. Naopak přímí potomci mají větší sklony k edukaci ostatních a předávání kolektivní paměti své rodiny. Rozvíjí významy obce a někteří, stejně tak jako Kateřina, si našli zaměstnání v Památníku Lidice nebo na obecním úřadě, což je jakousi nadstavbou nad běžným životem v obci. Nejen, že předávání lidické paměti a jejích významů zasvětila osobní život, ale propojila náplň práce s rodinnou historií. Pro návštěvníky jsou tito zaměstnanci benefitem, protože jsou nejbližším spojením mezi „živou“ pamětí přeživších a současností. Vzhledem k tomu, že „floating gap“, tedy období, ve kterých můžeme zachytit komunikativní paměť, trvá v rozmezí třech až čtyřech generací, pak je Kateřina poslední generací, která měla v rodině přímý kontakt s přeživší osobou této tragické události.

Tak samozřejmě tím, že mám předky ze „starých“ Lidic, tak ta historie je asi úplně běžná součást toho nového života. Není to nic, čemu by se člověk bránil a zároveň to není nic, co by chtěl opomíjet. (Kateřina, nar. 1973)

Možnou strategií ne/vyrovnaní se s lidickou tragédií je tabuizace této události ze strany „generace zážitku“. Někteří potomci této skupiny pamětníků, která se rozhodla „mlčet“, také žijí v Lidicích. Obec považují za domov, ale stejně jako jejich předci se nepodílí na veřejné komemoraci traumatických událostí. Přebírají po svých předcích mezigeneračně reprodukováné tabu, a proto neparticipují na událostech obce ani se nezajímají o historii. Tak jako v jejich rodině je kolektivní paměť tabu i ve veřejném prostanství. Vnuk přeživší ženy, Jaroslav, popisuje svůj vztah k Lidicím:

Dostal jsem se do Lidic tak, že zde žila moje babička a defacto pak i moje máma. Babička tady dostala barák, tím že byla lidický dítě. Díky tomu jsem se dostal do Lidic a žiju tady, když to řeknu, bez půl roka 36 let. Historie Lidic na mě určitě působí. Člověk z toho má trošku husinu, jakoby když teď o tom mluvím, tak už ji mám. Ale jak říkám, já jsem se o to nikdy moc nezajímal. I když jsem tam měl rodinu. Ale protože když to slyším, tak mi po tom není moc dobře, tak jsem se o to ani moc nezajímal, protože je to taková nepříjemná záležitost. Jinak se mi tady žije dobře, když to srovnám s tím, když sem byl mladší, tak se tu žilo líp v tom, že tu nebyl takový provoz a nebylo tady tolik lidí. Když se tu člověk pohyboval, tak věděl, kdo to je. Dneska tu je tolik lidí, že člověk ani neví, jestli je odsud nebo ne. Tím, že se tu ještě postavily ty nové baráky, tak tím že člověk s nimi nepřijde do styku, tak ani neví, jestli tady bydlí nebo ne. (Jaroslav, nar. 1983)

V rámci výzkumu byly vedeny rozhovory s narátory, kteří jsou přímými potomky přeživších, v Lidicích prožili dětství a v dospělosti se na několik let odstěhovali do Prahy nebo Kladna. Jejich paměť se však vyvíjela v sociálních rámcích příběhu lidické tragédie. Formovala se od dětství participací na akcích obce a výpovědích pamětníků. Přeživší ženy v jejich rodinách pracovaly v Památníku Lidice jako průvodkyně nebo v muzeu a šířily tak traumatický narativ pro další generace – jde o jiný přístup než v předchozím případě, kdy se lidická tragédie stala tabu. Vzpomínkové společenství a reprodukováné trauma v rodině a paměti vedlo potomky těchto rodin k návratu do Lidic. Svou touhu po návratu popisuje Klára:

Bydlím tu od narození, protože babička stejně jako ostatní lidické ženy dostala dům do pronájmu a v 60. letech k tomu obdržela dekret o užívání. Maminka, když se vdala tak tu vlastně zůstala s mým tatínkem a já se sem narodila. Po revoluci jsme tu s manželem koupili dům, a proto vlastně žijeme v Lidicích. Já jsem si hrozně přála vrátit se do Lidic. Já jsem si nedokázala představit žít jinde než v Lidicích. To intermezzo v Praze bylo výborný, byli jsme mladí, ten byt jsme měli na přespaní, ale ty Lidice to je moje srdeční záležitost. Chtěla bych tady i umřít, když budu patetická. (Klára, nar. 1969)

Narátoři Klára i Václav představují v Lidicích insidery. Představují specifickou skupinu, jejíž aktéři se projevují znalostí historie. Lidice jsou jejich domovem a oni se každodenními aktivitami podílí na rozvoji tohoto prostoru i jakožto místa paměti. Klára se díky své pracovní pozici na obecním úřadě s touto historickou událostí setkává na denní bázi a přispívá ke koordinaci aktivit popularizující Lidice jako místo paměti. Také pro Václava byl život v Lidicích vždy prioritou.

Výpověď narátorky Kláry:

No pro mě je historie „starých“ Lidic součástí rodiny. Samozřejmě je to hrozně smutná součást rodinné historie, ale vnímám to tak, že to k mému životu patří. Když jsem dostávala otázky typu já bych tady nemohl žít, tak jsem se tomu divila. Teď už to беру jako takový kolorit. Já bych tu žít nemohl. No tak nemohl, já bych zase nemohla žít někde jinde. Pro mě je to rodinná součást historie. Někde holt byly bitvy a padlo tam také spousta lidí. Tady bohužel přišla o život většina obyvatel vesnice, ale v „nových“ Lidicích se žije hezky. Já byla hrozně hrdá, že jsem se stala starostkou. Mě ta práce hrozně baví, snažím se jí věnovat naplno ač nejsem uvolněná starostka. Protože tenkrát jsem si říkala, že nemůžu vzít obci peníze, není za mnou vidět žádná práce. Ten starosta uvolněný nemá špatný plat. Takže celá léta to děláme všichni neuvolněně a snažíme se všech těch 8 zastupitelů pro tu obec pracovat. (Klára, nar. 1969)

Výpověď narátora Václava:

Já jsem původem z Lidic, moje rodina je z původních Lidic, moje babička byla lidická žena, žiju tu celý život. Dům jsem tu koupil, takže máme dva domy v Lidicích, jeden zděděný po babičce a jeden jsme tu koupili od rodinných příslušníků. Částečně jsme se chtěli osamostatnit, ale Lidice byly vždy moje priorita. Historie obce se do mého života prolíná výrazně, protože velkou částí té historie je naše rodina. Já to beru jako součást života, že tak to je, a tak to bylo. Je to smutný příběh, ale tak to prostě bylo. (Václav, nar. 1988)

Charakteristické postavení mezi narátory získal Adam. Ten je přímým potomkem přeživšího lidického dítěte. Vzhledem k jeho profesi často cestoval po České republice a bydlel v mnoha městech. Rodinné kolektivní trauma však bylo tak silné, že celý život hledal cestu, jak se do Lidic vrátit. Jeho motiv „návratu“ do Lidic je dán touhou po životě v rodné obci a touha po životě na venkově. Překážkou stěhování se do Lidic však byla zprvu cena nemovitostí:

Já pořád pokukoval po těch Lidicích, ale bál jsem se, že bych na to nedošáhnul. Respektive koupit ten starý dům, myšleno dům z padesátých let, co má můj táta, to není jen zaplatit tu cenu starého domu, ale minimálně ještě další 2 miliony na rekonstrukci. (Adam, nar. 1969)

Narátor Adam setrval v urbánním prostředí, protože nebylo možné zakoupit dům po přeživších. V roce 2008 byla prolomena stavební uzávěra a zahájil se developerský projekt výstavby ulice Starosty Hejmy. Tato nová výstavba umožnila návrat Adamovi do rodné vesnice, ale také zpřístupnila obec pro nové obyvatele, kteří nejsou původními obyvateli Lidic. Zajímavým kontrastem zůstává, že narátor nechtěl investovat do domu z padesátých let, kvůli výši investice, která by se odhadem pohybovala na nižší nebo stejné úrovni, jako za dům nový v ulici Starosty Hejmy. Motivem k tomuto rozhodnutí může být moderní vzhled nových domů a možnost ihned se nastěhovat. Zároveň pro narátora mohlo být lukrativní složení obyvatel nové ulice, kdy se jedná především o mladé rodiny s dětmi, stejně jako ta jeho. Formuje se zde tedy „nové“ obyvatelstvo Lidic, které na tragédii nahlíží z jiného úhlu pohledu a žije v rámci jiných narací než starousedlíci.

Výpověď narátora Adama:

No a pak se stal tenhle malý zázrak, což mě vůbec nenapadlo, že by se něco takového mohlo stát. Že ten developer se rozhodl přistavit tu ulici a je to tedy velice zvláštní, protože to není jako satelit. Protože ty ostatní vesnice, jako třeba Buštěhrad, trpí tím, že tam vyroste na poli spoustu vil a už je to satelit, který se snaží horko těžko přilpnout k těm starousedlíkům. Kdežto tady je to jedna ulice, kterou se podařilo napojit na zbytek obce a navíc, jak je tu ten urbanistický styl a památkáři to pečlivě hlídají, tak v něčem je to samozřejmě omezující, ale v něčem je to hezký. (Adam, nar. 1975)

Narátori ze staré výstavby

Narátori pocházející z blízkého okolí Lidic, vnímají lidickou tragédii jako součást života, byť nejsou potomky. Tento fakt je odlišuje od nově příchozích obyvatel z nové výstavby, kteří jsou více anonymní. Panuje zde představa, že právě koupě domu po přeživších z padesátých let dopomohla k rychlejšímu začlenění do každodenního života a větší participace na kolektivní paměti obce. Nejčastějším motivem ke koupi domu z padesátých let bylo založení rodiny a následné hledání možností, kde v okolí zakoupit dům. V současné ekonomické situaci jsou ceny nemovitostí v okolních vesnicích mnohdy vyšší než v Lidicích, a to kvůli výstavbě nových domů na okraji obcí, které mají být pro současné kupce modernější a tím i lukrativnější ke koupi. Narátori oceňují urbanistický vzhled obce Lidice, a proto raději zakoupili dům zde. Od okolních vesnic je kromě vysoké ceny odradil život v satelitu mezi domy, které nemají jednotný urbanistický ráz.

Výpověď narátorky Dominiky:

My jsme původně sháněli dům v Buštěhradě a tam paradoxně byly ty ceny nemovitostí vyšší, než jsme nakonec dali za tohle. Lidice nás okouzly. Tím, že jsme z vedlejší vesnice, tak je známe, ale je tady takový klídek a pohodička. (Dominika, nar. 1989)

Narátori jsou s historií „starých“ Lidic vyrovnáni, často se zaměřují na budoucnost a snaží se „nové“ Lidice rozvíjet svými aktivitami. Mnoho z nich se snaží pro své okolí být edukátory, kteří osvětou přibližují život v „nových“ Lidicích, jejich historii a aktivity

v obci. Narátoři hovoří o respektu, který k Lidicím měly už od dětství. Právě jejich blízkost k Lidicím ovlivnila vnímání lidické tragédie. Obě vystupují za Lidice jako veřejní obránci tohoto místa paměti a prezentují je jako dobré místo na žití.

Výpověď narátorky Karolíny:

To, co se tu stalo samozřejmě veselé není. Je to smutné, ale stalo se to. Často jsem se setkala s názorem: „No já bych tam nemohl bydlet, protože to je na tom pietním území.“ A já jim pořád vysvětluju, že to je ale úplně někde jinde, že se tu nic nestalo a nové Lidice vyrostly namísto polí. No ale oni tvrdí, že by to na ně špatně působilo. Já za celou dobu, co tam žiju, jsem neměla pocit, že by se tam kvůli historii špatně bydlelo. (Karolína, nar. 1990)

Negativní pohled na život v Lidicích uvádí pouze Ladislav, který se sem přestěhoval z Chebu. Dům z padesátých let zakoupil na přání své manželky, aby byli blízko dceřině rodině, jež si našla partnera v Buštěhradě. Lidice nepovažuje za domov a kvůli tomu nebyl nikdy schopen plynulého začlenění do lidické společnosti. Ladislav líčí motivaci života v obci:

Babička mě furt přesvědčovala, že vnuci potřebují dědu, aby se jim věnoval, protože oni oba rodiče neměli čas. Tak jsem se nechal ukecat, a to byl můj největší životní omyl, co se týče financí atd. Všechny peníze jsme dali do baráku v Lidicích. Nejvíce doma jsem se cítil v Chebu. Byl jsem tam 30 let, měl jsem tam známí. Tady skoro nikoho neznám. (Ladislav, nar. 1946)

Narátoři z nové výstavby

Ulice starosty Hejmy je novou ulicí, která se začala stavět v developerském projektu od roku 2008. Tato ulice se nachází v jihozápadní části Lidic a bylo zde postaveno 39 nových domů, které architektonicky odpovídají původním domům z padesátých let. Developeři tedy museli dodržet určité sjednocující prvky. Starostka obce vnímá příchod nových občanů jako pro obec pozitivní, jelikož pozemky, na kterých tato ulice vznikla, patřily obci. Tudíž obec získala finanční prostředky z prodeje pozemků a zároveň se obec diverzifikovala o nově příchozí obyvatelstvo.

Proměna motivace narátorů ke koupi domu v Lidicích je zřejmá. Narátor Adam²⁰ zastupuje přímé potomky, přesto se řadí do této skupiny narátorů. Reprodukovaná paměť jeho rodiny byla natolik významným prvkem v jeho životě, že vždy toužil po návratu do Lidic. Výstavbou nové ulice Starosty Hejmy se mu naskytla možnost se do své rodné vesnice přestěhovat. Oproti tomu Miroslav pochází ze sousední obce Buštěhrad. Již od dětství je obeznámen s historickými aspekty obce, ale nevnímá je jako signifikantní část života. Částečně participuje na komemoračních akcích obce, ale chybí u něj rodinný princip, kvůli kterému by měl k Lidicím hlubší vztah. Hlavním rozhodovacím prvkem pro život v obci byl urbanistický styl obce. Při výběru svého budoucího domova byl také ovlivněn ekonomickou situací a cenami pozemků.

Výpověď narátora Miroslava:

Sháněl jsem bydlení a jako pro Buštěhrada Lidice byly vždy taková rekreační oblast. Ve výsledku jsou Lidice nejhezčí obec tady v té oblasti, což je dáno urbanistickou architekturou a tím, že tu není stavěno vše, kdo si co zamane a jakou barvu tu napláca. Lidice jsou udržovaný, dobře řízený. Je to krásná klidná obec bez jakýchkoliv rušivých žvlů. (Miroslav, nar. 1972)

Výpověď narátora Štěpána:

Původem jsem Moravák a zavolala mě sem práce. V roce 2010 jsme s partnerkou začali hledat bydlení. Oba jsme bydleli na Praze západ. Tak jsme začali hledat Hostouň a okolí a jednou jsme se vydali do Lidic, protože já tu nikdy nebyl. No a pak jsem řekl, že to je místo, kde já bych chtěl bydlet. Takže se mi tady neskutečně líbilo. A pak se samozřejmě naskytl projekt výstavby nové ulice Starosty Hejmy, a tak jsme si to tady vybrali. (Štěpán, nar. 1978)

U nově příchozích obyvatel lze pozorovat několik jevů. Jedním z nich je proměna konceptu domova, kdy jedinec má s domovem emocionální pouto. Je to místo, kde se cítí bezpečně. Narátor Štěpán i poté, co se přestěhoval do Prahy, jako domov vnímal Moravu. Proměna domova v čase vznikla v momentě, kdy si vybudoval své bydlení v Lidicích

²⁰ Adam je přímým potomkem, ale zakoupil dům v nové zástavbě v ulici Starosty Hejmy.

a začal se angažovat v obecních aktivitách. Jeho emocionální pouto se přesunulo na místo pobytu, které pro něj v současnosti má rodinnou symboliku.

Když jsem bydlel v Praze, tak sem vždycky říkal, že doma jsem na Moravě. Teď jsem v opačné fázi, že když jedu z Moravy sem, tak říkám že jedu domů a ano jsem tady doma, protože tu mám svoje. Mám tady partnerku, dům a jsem tu doma. Barák jsme si vybuudovali tak, jak jsme chtěli a snažíme se zapadnout do té komunity Lidic. (Štěpán, nar. 1978)

V důsledku jeho krátkosti pobytu v obci nebyl v prvopočátku obeznámen s její historií a fungováním obce, byl outsider. Postupně začínal participovat na dění v obci a přebíral také znalosti o historických událostech svázaných s Lidicemi. Motivace Štěpánova rozhodnutí žít v Lidicích byla v původním bydlišti na Moravě nahlížena jako „zvláštní“, šlo o místo tragédie, a proto argumentoval tím, že žije již v „nové“ části, která nemá se „starými“ Lidicemi nic společného (na rozdíl od narátorů s rodinným vztahem k Lidicím, pro které jde de facto o jeden prostor):

Já musím říct, že když jsme se sem stěhovali tak samozřejmě spousta kamarádů na Moravě, když jsem řekl, že bydlím v Lidicích, tak se ptali: „V těch Lidicích?“ Říkám ano, v těch Lidicích, ale začal jsem to potom těm lidem vysvětlovat, že na místě lidické tragédie je památník a my bydlíme v té druhé nové části, takže to není nic podobného a nemá to žádnou spojitost s historií obce. (Štěpán, nar. 1978)

Stereotypně byl ovšem nahlížen i v Lidicích místními „starousedlíky“:

My jsme ti milionáři, protože jsme si dokázali koupit takhle drahý domy. A musím říct, že i tady v restauraci jsem se s tím setkal asi dvakrát, ale já jsem člověk, který se nenechá zase tak moc líbit. A já na to odpověděl, že jsem sice milionář, ale s milionovou hypotékou. A od té doby mám docela pokoj. (Štěpán, nar. 1978)

Specifickým jevem u nově příchozích obyvatel bez rodinné historie v Lidicích je narušení exkluzivity tohoto místa paměti. Svým způsobem aktivně participují na

komemoračních akcích obce, na druhou stranu vylučují Lidice z pozice vyzdvihovaného místa. Z jejich výpovědí vyplývá, že Lidice často bývají upřednostňované v historických narativěch pouze díky jejich poloze v blízkosti Prahy a dobré propagaci, což plyne už z dob socialismu. V současnosti se Lidice popularizují za pomoci moderních médií. K tomuto tématu se vztahují následující dvě výpovědi.

Výpověď narátora Miroslava:

Historie obce na mě nepůsobí nijak významně, protože můj názor je ten, že každý kousek České republiky má jakousi historii, která nebyla vždy růžová. Po Staromáku také chodím po hrobech popravených lidí a nikomu to nepřijde divný. Jen to, co je jiný oproti jiným ne úplně dobrým historickým událostem je to, že je to relativně čerstvé. A je to hodně komunikované. Tím, jak je to komunikované, tím se udržuje, že to je čerstvé. Samozřejmě za války se stalo všude hodně tragédií, o kterých se nemluví. (Miroslav, nar. 1972)

Výpověď narátora Štěpána:

A já samozřejmě vždycky říkám, že i když se stala nějaká tragédie, tak člověk se musí dívat dopředu, a ne se dívat jen dozadu. Za mě je hrozně hezký, že se ty Lidice drží tak jak se drží, že tam ta úcta je. Samozřejmě si nebudeme nalhávat, těch ukřivděných obcí bylo v ČR mnoho, ale Lidice mají tu výhodu, že jsou kousek od Prahy, a že sem každý přijede. (Štěpán, nar. 1978)

4.3.2 Využívání (funkce) památníku

Památník a pietní území se nachází v bezprostřední blízkosti „nových“ Lidic. Spojením mezi „novými“ a „starými“ Lidicemi se stal růžový sad, který nese symboliku nového života a propojení minulosti se současností. Právě skrze něj musí obyvatelé Lidic projít, aby se dostali na pietní území. Každý obyvatel obce přisuzuje pietnímu území rozdílné symboly. Přeživší obyvatelé lidické tragédie mají k pietnímu území zcela unikátní vztah, přeživší se stále vrací na pietní území a vzpomínají na „staré“ Lidice. Mnoho z nich se stalo průvodci a zaměstnanci památníku, paměť lidické tragédie se tak přenášela na další generace. Edukace dalších generací se pro lidické ženy stala životním posláním.

No a já dělala 18 let na obecním úřadu tajemnici, předtím jsem byla deset let v muzeu a v roce 1986 jsem šla do důchodu. No, takže jsem doma, chodila jsem ještě na park s některými našimi ženami okopávat ty růžičky. No a pak jsem byla doma a přišla výzva, jestli bych mohla absolvovat besedy, takže už léta chodím na ty besedy, buďto dojíždím nebo ty školy hlavně jezdí sem. Takže já sem se snažila mladým přiblížit nejenom ten můj osud. (Hana, nar. 1932)

Pietní území vnímá výše citovaná narátorka jako traumatické místo paměti – smrti její rodiny. Využívá ho k procházkám, kde si vždy představuje, jaký by byl život ve „starých“ Lidicích dnes a co by bylo z lidických dětí, které zahynuly. Přeživší tak často konstruují nostalgické vzpomínky na domov, který se pro ně stává o to cennější, neboť mají zkušenost jeho ztráty:

Výpověď narátorky Hany:

No a já když takhle jdu na to pietní území, protože jsem kdysi i doprovázela některé skupiny, tak se vždycky postavím před to sousoší děti zadívám se na ně a říkám si, co by z vás dnes asi bylo. Víte, to byli kamarádi, spolužáci. No a to území, já vím, každý, kdo tam přijde, vidí holou pláň, společný hrob, to sousoší, odkryté základy Horákova statku, základy kostela. Já, když tam jdu, tak se zastavím doma. Tak se tam vždycky zastavím, zavzpomínám a jdu dál a v duchu si probírám, kdo tam kde bydlel podél té cesty, podél té silnice. Vzpomenu si, kde jsme si jako děti hrály, pásly jsme husy. Víte, to jsou takové ty střípky, ty vzpomínky a ty snad člověka drží tak nějak při životě. (Hana, nar. 1932)

Generace potomků přeživších a nově příchozích obyvatel vnímají památník a pietní území také jako místo paměti, ale využívají ho jinak – především k rekreačním účelům. Díky vzhledu pietního území jako rozsáhlého přírodního parku sem rodiny i jednotlivci chodí na procházky, vykonávat sportovní aktivity či venčit psy. Děti si sem chodí hrát i v rámci místní mateřské školy. Vzniká tak propojení mezi minulostí a současností, kdy se na pietní území dostává znovu nový život. Lidice jsou ale stále názorově rozděleny. Někteří obyvatelé vnímají pietní území velmi konzervativně, zastávají tradiční hodnoty a vidí území jako „hřbitov“ svých předků. Výstavba památníku umocnila kulturu

vzpomínání na zemřelé, čímž je zároveň zpřítomňují. Veškeré aktivity, které se odehrávají nad rámeček návštěv památníku, jsou pro ně obtěžující.

Konzervativní pohled na památník zastává Václav:

Beru to jako hřbitov. Je to zelená, udržovaná plocha ve většině. Sice to tak nevypadá, vypadá to jako udržovaný park, ale bereme to jako to pietní místo, kde by se člověk měl chovat nějakým určitým způsobem, a tak nějak s úctou. Být tam v klidu. (Václav, nar. 1988)

V opozici stojí obyvatelé, kteří prosazují v Lidicích nový život a tato symbolika zrodu „nových“ Lidic a nového života je důležitým prvkem v jejich vnímání „nových“ Lidic. V pietním území by se dle jejich názoru měli lidé chovat s úctou, ale nemělo by se bránit rozvoji nového života. Signifikantním prvkem je pak pohyb dětí v památníku, který symbolizuje návrat dětí a rozvoj života v Lidicích. Materiálně zůstaly zavražděné lidické děti vyobrazeny v sousoší na pietním územím. A právě děti dalších generací byly i propojením přeživších lidických žen s rodinami, které přivedly do Lidic nový život. Jejich vztah k pietnímu území a dětem interpretuje narátorka Kateřina:

Já si třeba pamatuju, že spousta těch žen, který se vrátily a už se nevdaly a neměly ty děti, tak ony tam třeba běžně chodily, protože tamtudy chodily na hřbitov, to byla prostě jejich pravidelná trasa. Kolikrát třeba v zimě jsme tam bobovali a ony přišly a ptaly se „Jéé a pověz nám, cí ty seš?“ Pro ně to bylo takový, že když ty děti nepotkaly tady v obci u obchodu, tak je potkaly někde na těchle místech, kde se běžně pohybovaly. (Kateřina, nar. 1973)

V současnosti na obecním úřadě stále častěji registrují stížnosti od konzervativně smýšlejících obyvatel Lidic na aktivity dětí v památníku. Tyto stížnosti však nechodí od přeživších, kteří zde žijí od padesátých let. Tito přeživší obyvatelé byli vždy „strážci paměti“ a chtěli, aby se na osud Lidic nezapomnělo a do „starých“ Lidic se vrátil život. Stížnosti jsou zaznamenány od obyvatel Lidic, kteří zde ani větší část života nežili a přistěhovali se až na důchod – z řad přeživších a jejich potomků. Probíhá zde jakýsi symbolický boj o místo paměti mezi „strážci paměti“, kteří „nové“ Lidice rozvíjeli od dob

jejich výstavby a jakýmisi uměle vytvořenými „strážci paměti“, kteří se o dění v obci začali zajímat až v nedávné době. Narátor Adam se setkal i s nedorozuměními na pietním území, které však přispělo k celkovému negativnímu obrazu dětí na pietním území:

Samozřejmě jsem byl s dětma v tom růžáku a poučil jsem je, že nesmí dojet až k tomu sousoší lidických dětí, protože by mohly spustit alarm. No a samozřejmě, že nějaký pán, co si to tam v zimě fotil, vlezl až k tomu sousoší a spustil to. A ono to vypadalo, jako že jsme to byli my a přijela policie a šli se na to podívat, co se děje. Mně nenapadlo mu říct: Hele, hlavně tam nelezte, je to chráněný.
(Adam, nar. 1975)

Stejně tak jako jakýkoliv pohyb dětí na pietním území bylo i sáňkování běžnou součástí nového života v Lidicích. Svými aktivitami se tak i děti podílely na rozvoji obce. Přími potomci přeživších byli především ti, kdo odstartoval éru novodobých aktivit na pietním území. Narátorka Klára vypráví o svém dětství:

Bobování a sáňkování, tak tam se chodilo odjakživa. Už od těch 50. let, kdy se tu narodily první děti, tak tam chodily i lidické ženy a naopak říkaly, že se sem vrací život. Je to taková okrajová záležitost, nikdo jsme proti tomu nikdy nic neměl. Bohužel právě vnímají to hůř ti, kteří tu dlouho nebydleli, ale jsou taky lidičtí.
(Klára, nar. 1969)

Obyvatelé Lidic, kteří jsou zastánci konzervativního pohledu na lidickou pietu, nesouhlasí se sáňkováním na pietním území. Potomci přeživších však líčí, že to byla odjakživa součást nového života v Lidicích a lidické ženy to braly jako symbolický návrat dětí na území „starých“ Lidic.

Výpověď narátorky Markéty:

Ono je to rozdílné vnímání piety. Samozřejmě mně to připadá, když sáňkuješ s dětmi bezpečně, aniž bys ohrožovala někoho anebo něco, jako sochu nebo křoviny, aby se to nezničilo, tak mně přijde, že vždycky se tu sáňkovalo. A teď jsou tu impulzy od určitých rodin, že volali TV Nova a policii na děti, které zde

sáňkovaly, ať se na ně přijedou podívat. Ono asi v té staré vesnici se také žilo normálně, také se tam někdy jezdilo na něčem a pokud něco záměrně ten lyžař/sáňkař nepoškozuje, tak bych nechala lidi žít. (Markéta, nar. 1972)

Procházky

Nejčastější činností vykonávanou v památníku jsou procházky. Díky rozsáhlému pietnímu území, které vzhledově připomíná zelený park sem chodí všechny lidické generace ať potomci přeživších nebo noví obyvatelé. Rodilý narátoři hovoří o procházkách, při kterých se myšlenkově propojí se svými předky. Památník pro ně tak má duchovní symboliku, která je při návštěvě pietního území vede k re/interpretacím minulosti. Dále obyvatelé využívají území k jednoduše k relaxu. K tomuto účelu využívají pietní území narátoři napříč kategorizovanými skupinami i generacemi.

Výpověď narátorky Kláry:

Chodím hrozně ráda na procházky a využívám to i k takovému rozjímání. Já tam nerada chodím přes den, to je tam moc lidí. Já využívám toho ranního poklidu anebo večer. Já se snažím napojovat na tu svoji rodinu. Protože babička mi ukazovala, kde měli ten domek a vždycky když jdu kolem toho místa, tak si říkám, kam by se směřovaly ty „staré“ Lidice, kdyby se tohle nestalo. Já bych se určitě nenarodila, babička by měla úplně jiný osud. Kolikrát si říkám, jaké to bylo to poslední ráno, než zastřelili mého pradědu. Takže takhle se k tomu vracím, ale zároveň to paradoxně беру jako takové uklidňující místo. Hlavně tam tudy chodím na hřbitov, kde mám babičku s dědou. (Klára, nar. 1969)

V každé skupině dotazovaných byli identifikováni narátoři, kteří využívají památník a pietní území k re/produkcí narativu lidické tragédie. Zpravidla, když přijedou jejich známí a přátelé na návštěvu a nepochází z blízkého okolí, ve kterém by s Lidicemi přišli do kontaktu, snaží se narátoři vzít je do muzea a na území pietní prostoru. Cílem je seznámit je s příběhem Lidic, provést je místem paměti a určitou formou osvěty vysvětlit ostatním, jaké to je žít v blízkosti místa tragické historické události, v jeho „náhradě“. Narátoři chtějí, aby po první návštěvě Lidic lépe pochopili, jaké významy obci přisuzují a jaké jsou motivy jejich života zde.

Výpověď narátora Štěpána:

My se tam chodíme procházet. Jdeme tam na procházku a většinou, když nám přijede návštěva z Moravy, tak je tam vezmeme. Protože tady jak je to v okolí Prahy, tak sem školní výlety probíhaly, ale já, jak jsem z Brna, tam nikdy nic takového neprobíhalo. Takže kdokoliv ze známých přijede, tak se jim to tu snažíme ukázat. Projít se tam jdeme vždycky, ukážeme jim to a když odcházíme, tak všichni říkají, že tohle vůbec nečekali. Jak je to velký, jak to vypadá, a jak je to rozsáhlý. Většinou když vidí i ty staré fotografie, tak jsou z toho unešený. Pro nás je to strašně malinkatá osvěta, ale já si říkám, že pokaždé, co to někdo uvidí, tak už ví, co jsou to Lidice a co se tady odehrálo. Je jedno, jestli je to jeden člověk nebo tisíc. Protože i ten jeden to roznese a Lidice jsou více vnímány. (Štěpán, nar. 1978)

Výpověď narátorky Evy:

Pochopitelně, když přijede někdo ze známých, jsou to z Moravy nebo ze Slovenska, tak první co, tak je vezmeme do památníku a růžového sadu a vše jim ukážeme. Muzeum a vše co s tím souvisí. (Eva, nar. 1949)

Venčení psů na pietním území je hned po procházkách druhým nejčastějším využitím památníku. V obci to ale vyvolalo námět k diskuzi. Obec je názorově rozdělena na dvě skupiny. Ti, kteří památník vnímají jako „hřbitov“ svých předků nesouhlasí s jakýmikoliv jinými aktivitami než pietními. Naopak druhá část obce vnímá pietní území jako park a ani ve venčení psů problém nevidí. Důležité je zachovat úctu a ctít určitá pravidla, jako mít psa na vodítku a zachovat čistotu památníku. Panuje zde představa, že nevhodné chování v památníku se psem je spíše problém ze strany návštěvníků. Z pohledu outsiderů vnímají toto místo často pouze jako park. S místem je nespojuje rodinná zkušenost, často ani hlubší znalost historie, tudíž nemají jasně vytyčené bariéry, co se v místě smí a nesmí dělat.

Výpověď narátorky Kláry:

Tam byl problém, že si lidé po psovi neuklízí. To ale nedělají lidičtí, protože když já tam jdu, tak tam nepotkám člověka z Lidic, ale spíš cizí lidi. Já tady všechny znám,

ty se tam nechovají správně, většina lidických ví, jak se tam chovat.
(Klára, nar. 1969)

Výpověď narátorky Markéty:

Pokud máš psa připnutého, tak nevidím důvod se psy nechodit. To tady byly kolem toho velké diskuze. Ale samozřejmě pustit rotvajlera, aby tam ohrožoval návštěvníky je špatné. Je pak ale škoda z toho vytvářet jenom místo pietní, kde by se snad nemělo ani chodit ani dýchat. To by tam snad lidi nechodili vůbec.
(Markéta, nar. 1972)

Svatby

„Nové“ Lidice pro někoho symbolizují smrt, tragédii, místo paměti, rodinnou historii, pro jiné zase symboliku nového života, v některých případech kombinaci obou významů. Díky urbanistickému stylu „nových“ Lidic a přilehlému růžovému sadu se obec využívá ke konání svateb. Pro přímé potomky je volba růžového sadu ke svatbě automatická. Lze zde identifikovat silnou touhu spojení se svými předky a zároveň oslavu nového života.

Výpověď narátora Jaroslava:

V Lidicích jsem měl svatbu, protože jsem to tak prostě cítil, že si neumím představit, že bych měl svatbu někde jinde. Nikde jinde se mi to nelíbilo. Naštěstí ten názor manželky byl ten samý, takže proti tomu neprotestovala. I moje ségra tam měla svatbu. Dokonce to i vyšlo na ten datum deset let po sobě. (Jaroslav, nar. 1983)

Svatby zde mají i páry, kteří nejsou původem z Lidic jako například narátor Miroslav, který pochází z Buštěhradu. Obec popisuje jako architektonicky unikátní, čistou, romantickou a přilehlý růžový sad s pietním územím dodává místu kouzlo.

Já jsem se tam oženil v parku a vůbec mi ta historie nevadila.“
(Miroslav, nar. 1972)

Pietní akty

V každodennosti Lidic hrají komemorační akce významnou roli. Pieta se koná každoročně okolo 10. června, tedy oficiálního data vyhlazení obce Lidice. Zpravidla připadá na sobotu následující po desátém červnu. Důvodem víkendového termínu je dostupnost pro více diváků. Přímo desátého června bývá každým rokem pietní akt v kladenském gymnáziu, kde byly děti odebrány lidickým ženám. Tento pietní akt je velmi důležitý pro přeživší a jejich potomky, jak vypráví Klára:

Tak já tam chodila od malička, my to tak prostě měli. My tam chodili uctít památku předků. Jako se chodí o dušičky na hroby, tak my tu máme kolem desátého, protože to nikdy nevyjde přesně, pietní vzpomínku. Je to vždy až po tom desátém, to bylo přání lidických žen. Protože před 10. červnem Lidice ještě byly. Tak ty piety bývají až v sobotu v tom týdnu po desátém červnu. Význam je, že se tam jednak setkáváme, má to tak většina lidických. Je to taková vzpomínka na ty naše rodiny.
(Klára, nar. 1969)

Tato událost v narátorech, kteří mají v Lidicích rodinou historii, vyvolává kolektivně sdílené vzpomínky a je symbolem úcty k předkům. Narátor Václav pietní akt v gymnáziu Kladno považuje pro jeho rodinu za významný, protože tam odsud odvezli jeho babičku. Ostatní členové rodiny v Lidicích nezahynuli, ale byli popraveni až v Kobylisích. Hlavní pietní akt pro něj není tak významný, protože se s vyhlazením obce neztotožňuje jeho rodinná historie. Větší váhu přikládá pietám v gymnáziu Kladno a v Kobylisích, protože to je místo paměti jeho rodiny. Václavova paměť byla formována v rámci jiného rodinného narativu než u ostatních lidických, jejichž rodiny zde zahynuly. Přesto na pietní akt chodí, ale ne pravidelně. U některých narátorů, kteří byli zaměstnáni v Památníku Lidice časem proběhlo prolnutí piet jak do pracovní, tak osobní roviny, jako například u narátorky Kateřiny:

Je to uctění památky těch, kteří v tom hrobě leží. Takže já tam mám pradědu, můj muž tam má taky pradědu, takže určitě k tomu vedeme i dceru a chodíme pravidelně na piety. Já jsem vlastně byla 12 let tím, kdo ty piety v památníku pořádal, takže po tu dobu to pro mě byla spíš pracovní věc, ale samozřejmě předtím i teď, první rok,

co nejsem v památníku, jsem na pietě byla i s manželem a dcerou.
(Kateřina, nar. 1973)

V opozici stojí nově příchozí obyvatelé Lidic Miroslav a Štěpán, kteří na pietní akty nechodí. Podle jejich názoru je důležité tuto událost připomínat, ale ne v takovém rozměru, v jakém piety probíhají. Tento přístup je dán absencí rodinné historie v Lidicích. Lidice jsou pro ně domovem, ale pietní akty pro ně představují relikt minulé doby. Komemoraci sice akceptují, jako důležitější však považují rozvíjet obec různými aktivitami směrem k budoucnosti a nepozastavovat se v takové míře nad minulostí.

Výpověď narátora Štěpána:

Nemám tyhle akce rád. Chci se dívat dopředu a ne dozadu. Na mě tyhle vzpomínky špatně působí a asi to je tím, že nejsem odtud. Tohle si každý musí připomenout sám a po svém. Víím, že je tady jeden pán, kterého se to hodně dotýká a nikdy tam nebyl, chce si to připomenout doma. (Štěpán, nar. 1978)

Pietní akt probíhá během dopoledne. Začíná mší na základech kostela Sv. Martina odkud se lidé přesunou ke společnému hrobu lidických mužů, kam se kladou věnce. Vojáci armády České republiky odnáší věnce ze stolanů od jednotlivých velvyslanectví a spolků směrem ke společnému hrobu, kde drží čestnou stráž zástupci skautské organizace. Poté následují projevy zástupců státu, ředitelky Památníku Lidice, starostky obce a modlitba od vojenského kaplana. Mládež na pietě participovala již v dobách socialismu, kdy byla využívána komunistickou propagandou. Dnes však symbolizuje „boj“ za svobodu, motiv nezapomínání na historické události a především pak příchod nového života do obce. Spojení „starých“ a „nových“ Lidic skauti symbolicky propojí svíčkami, které roznesou na místa původních domů.

Výpověď narátora Adama:

Ti skauti se rozeběhnou, když už je tma a roznesou svíčky asi zhruba tam, kde ty domy stály. Mně to přijde krásný, protože děti do Lidic patří, pokud se chovají slušně. (Adam, nar. 1975)

Pietní akt obec rozděluje na dvě skupiny obyvatel. Narátoři sdílí většinový názor, že průběh piety je přežitkem socialistické doby. Jejich vizí je změna pietního aktu v rámci aktuálních potřeb modernizace obce. Především mladší generace požaduje modernizaci a ustoupení od „socialistického pokládání věnců“. Naopak přeživší lidické ženy a děti si stále střeží současnou podobu. Staví se proti postmoderním přístupům a odmítají jakékoliv změny. Podle narátorky Kláry je proměna pietního aktu v budoucnu nezbytná. Návštěvnost piet stále klesá a podle obecního úřadu nejsou dostatečně propagovány. Jarmila popisuje svou jasnou představu o možné podobě piet:

Já bych to dělala jinak a moderněji. Už se s tímhle musí skončit, to je relikv bolševismu. Připomenout se to musí, to jo. Já navrhovala, že je tu růžový sad. Vždy kolem toho 10. června, kdy se to připomíná, tak chodí i děti z místní školky. Od mala vědí, co se tu stalo. Ustříhněte jim ty růže, dejte každému dítěti růži, ať ji tam položí. Proč pořád ty věnce. To dnes stojí dvacet tisíc jeden věnec. A každý diplomatický zástupce tam nese jeden. Ted' tam stojí a čekají frontu na položení věnce, vyhrává vojenská kapela. To je relikv minulé doby. (Jarmila, nar. 1945)

Narátorka Kateřina upozorňuje také na politické využívání pamětních akcí. Politika vládnoucí strany se na aktech projevovala již za socialismu. Podle narátorů se zastoupení politických představitelů státu nějak výrazně neproměnilo, aktů se účastní každoročně. V dobách socialismu ale platila politika paměti jako taková, bylo zde tvořena jedna historická pravda a Lidice byly využity k ukázce budovatelského záměru socialismu. V současnosti využívají politické špičky pietní akt spíše k přehlídce své politické strany a moci. Především pak v období voleb je takováto „bezplatná reklama“ pro politické strany výhodná.

Výpověď narátorky Kateřiny:

Asi před deseti ti lety vznikla taková myšlenka, že by bylo hezký tam položit jeden věnec a v podstatě uctít ty oběti lidické tragédie pouze tichem. To, jak vypadá pieta je lety nastavený koloběh, který se strašně těžko mění. Samozřejmě že je to tak, že si říkáte, jestli sem ty lidi jdou uctít památku anebo třeba před volbami, že bude větší účast, že se chtějí předvést, ale to těžko budete někomu sahat do svědomí, jestli to

má tak nebo tak. Určitě za těch x let, co jsem ty piety dělala, jsem se setkala s lidmi, které můžete označit jako srdcaře a víte, že sem jdou s čistým srdcem a pak i s těmi, co se chtějí zviditelnit. (Kateřina, nar. 1973)

4.3.3 „Spor“ o vzhled památníku

Podobu Památníku Lidice a pietního území hodnotí narátoři jako nádherné, velmi příhodně udělané a udržované místo. Památník a jednotlivé pozůstatky v pietním území vzpomínají na historickou událost vypálení Lidic a uchovávají tak kolektivní paměť. Především sousoší lidických dětí vyvolává v památníku největší emoce a symbolizuje útlak nacismu. Politika komunistického režimu tu pomník dětí původně nechtěla. Podle narátorky Kláry vypadal pro vládnoucí režim příliš naturalisticky a sochařka Marie Uchytílová nebyla členkou komunistické strany. Politika paměti komunistického režimu byla zřejmá. Sousoší lidických dětí dodnes symbolizuje bezpráví, historickou křivdu a obecně úctu dětským obětem válek. Narátorka Dominika popisuje, že sama má malé dítě a nemůže kolem sousoší lidických dětí ani projít, jelikož to v ní vyvolává silné negativní emoce a smutek.

Především přeživší a přímí potomci lidických dětí a žen chtějí zachovat podobu pietního území. Tento přístup vyplývá z jejich blízkého vztahu k tomuto místu paměti, kde zahynuli jejich předci, místu, které nechtějí podrobit změně, neboť v něm zakonzervovali své vzpomínky, své trauma.

Václav popisuje svůj názor na vzhled památníku:

Tohle je takový decentní, zapadá to do té krajiny a jejího rázu, nevybočuje to. Takže z hlediska podoby to je dobře vymyšlený. A také že ta plocha, kde byly původně domy, je jen udržovaná travnatá plocha, že se tam nic nestaví a neděje, ale udržuje se to. Podle mě je to samo o sobě hrozně působivý, že tam kde je to vysekávaný, tak když si člověk představí, že tam ty domy byly, tak to na něj rozhodně zapůsobí. (Václav, nar. 1988)

Pro návštěvníky, kteří jsou zde poprvé, má památník určitou posloupnost. Nejprve navštíví muzeum, kde se dozví veškeré historické informace, které později využije, když prochází pietním územím. Alespoň částečně pak přebírají historický narativ obyvatel Lidic.

Pokud však jdou v opačném pořadí, nejsou schopni se s obcí ztotožnit. Primární roli hraje edukace a potom až návštěva pietního území.

Výpověď narátorky Kateřiny:

Ti lidé, když přijdou, tak se jdou projít po pietním území a pak přijdou do toho muzea a zeptají se vás: „Prosím vás, a kde vůbec stála ta obec? To je tam dole v tom údolí?“ Protože oni si to neumějí představit. Než se setkají s modelem „starých“ Lidic nebo s výkladem průvodkyně, která jim řekne, že prostě ta obec začínala tady a končila tam, aby si to dokázali nějak promítnout, tak oni vůbec nemají představu, protože prostě je to travnatá plocha bez čehokoliv. (Kateřina, nar. 1973)

Výpověď narátorky Karolíny:

Takhle jak památník je, tím že tam je muzeum a velký park, tak mi to připadá ideální. Takhle přijede turista, jde se podívat do muzea a pak až se naskýtá park. Takže si myslím, že potom, co vidí v muzeu se pak mohou projít do parku a rozjímat o tom. Říkat si, jak hrozné to bylo. (Karolína, nar. 1990)

V minulých letech proběhlo několik snah o změny v pietním území. Veškeré návrhy pocházely od vnějších aktérů (umělci, politici). Lidické ženy a jejich potomci všechny návrhy vetovali. Jako „strážci paměti“ lidické tragédie, usilují o zachování současné podoby. Obyvatelé Lidic jsou v této záležitosti proto rozděleni na dva tábory, jak blíže přibližuje narátorka Kateřina:

Jedni jsou ti, kteří jsou přímí potomci lidických žen a dětí, kteří vám řeknou, že si nepřejí změnu, že tak, jak to je, by to mělo zůstat. A ty druhý jsou zase takový, že řeknou, možná by to té věci prospělo. Ale to už je tak prostě léta. Já si myslím, že je to prostě půl na půl a nevím, jestli by někdo se chtěl dohadovat a zasahovat do toho. Já si myslím, že Památník Lidice, jako příspěvková organizace, by musel dát podnět k diskuzi a pak samozřejmě by se k tomu lidi mohli vyjadřovat. (Kateřina, nar. 1973)

Změnu pietního území by uvítali především nově příchozí obyvatelé. Tento přístup vychází z jejich historickou událostí nezatíženého pohledu. Proto vidí pietní území pouze

z architektonického hlediska a snaží se o modernizační změny v obci, tak jak je tomu kdekoliv jinde:

Za mě je to pietní území nádherný, ale zbytečně velký. Já si myslím, že ty věci by se daly udělat jinak a že by se do Lidic měl vrátit ten kostel, co byl tam dole. A veškerá ta plocha tam dole by se dala využít na něco, co tady bylo. Já si myslím, že ten kostel je něco, co by tady mělo být. Na druhou stranu lidické ženy vám odpoví, že si nepřejí kostel, protože se o ně Pán Bůh nepostaral. A to je zase věc pohledu té generace. (Štěpán, nar. 1978)

Byla zde snaha o modernizaci a zavedení nových prvků do památníku a pietního území. Opět se jednalo o nápady z vnějšího prostředí a přeživší obyvatelé tyto návrhy vetovali. Jeden z možných návrhů se týkal zasazení betonových sloupků s popiskem ke každému z domů.

Výpověď narátorky Kateřiny:

V těch místech, kde stávaly původní domy, měly být udělaný nějaký sloupy, na kterých by bylo napsáno číslo popisný a kdo v nich žil. Tenkrát to neprošlo, lidické ženy si nepřály, aby bylo do toho místa nějak zasahováno. Já si třeba myslím, že tomu místu by prospělo třeba odkrytí některých základů, protože v podstatě jsou někteří lidé, kteří sem přicházejí a vidí to jen jako park. A pak samozřejmě mají potřebu tam nejenom venčit psy, ale setkali jsme se i s tím, že tam odpalovali míčky na golf. (Kateřina, nar. 1973)

Druhý návrh se týkal audio průvodce, který by na pietním území parku komentoval zastávky na místech, kde stály původní domy. Byla zde snaha propojit minulost se současností. U každého domu by návštěvníci pustili nahrávku a zaslechli ozvěny historie. Konkrétně se mělo jednat o zvuky z kuchyně, rodinné dohadování, dětský smích, domácí zvířata a jiné klasické zvuky z domácnosti. Narátor Adam popisuje, že s tímto návrhem přišla extravagantní dvojice umělců, která později kritizovala lidické ženy za to, že tento návrh negovaly.

Výpověď narátorky Evy:

Samozřejmě to mysleli velmi dobře, jako že v těch domech se žilo, a že se někde smáli a někde hádali. Ale pochopitelně jak ono to bývá v rodině, kde někdo zemře, o tom člověku nahlížíš jen v dobrém, tak to bylo myšleno, že o těch, co tu zemřeli, nebudeme šířit to, že se rodina někde dohadovala. (Eva, nar. 1949)

Tyto návrhy byly na úrovni obce většinovým obyvatelstvem zavrhnuty v rámci respektování přání lidických žen a jejich potomků, aby se do pietního území nijak nezasahovalo. Obecně se v těchto sporech řeší především etický rozměr těchto projektů a otázka ne/citlivosti zacházení s výpověďmi pamětníků a odkazem této tragédie.²¹

4.4 Každodennost v „nových“ Lidicích

4.4.1 Odlišnost obce

V otázce vzhledu obce se narátoři jednotně shodují napříč mnou vymezenými skupinami. Lidice vnímají jako urbanisticky vydařenou obec, která v době své výstavby neměla v České republice obdoby. V obci se nacházejí čtyři typy domů, které vzhledově vypadají stejně a jejich úpravy jsou podmíněny Národním památkovému ústavu. Urbanistická unikátnost spočívá i v okolí domů. Z pravidla zde každý objekt měl pouze nízký plot, aby se docílilo společenské soudružnosti. Oproti okolním vesnicím se liší historickou událostí, která se zde odehrála, díky tomu ale narátoři hodnotí život v „nových“ Lidicích jako kvalitnější než kde bydleli dříve. Obecní úřad i Památník Lidice se snaží udržet ulice čisté, bez odpadků a bez rozpadlých domů.

Výpověď narátorky Evy:

Já bych řekla, že se Lidice liší minimálně tou úpravností. Tím, že ty domy jsou stejného charakteru, i když je tu několik typů těch domků, tak mají stejnou velikost, stejný tvar střech. Vždycky tady byly chodníky, byl zde pevný povrch na silnicích, osvětlení, takže to myslím, že je výrazný rozdíl oproti tomu, když navštívíš jakoukoliv jinou vesnici v okolí. Takový ten vilový charakter, stejné zahrady, ploty toho nižšího ražení, to myslím, že odlišuje Lidice výrazně. (Eva, nar. 1949)

²¹ Tato diskuze se vedla i v médiích viz Navara (2012, online).

Byť byly Lidice výstavní obcí socialismu, podařilo se je zachovat v původní podobě bez vlivu panelových domů nebo satelitů. Panuje zde představa, že ceny nemovitosti a nulový vliv moderního urbanismu omezily příchod sociálně slabých obyvatel do „nových“ Lidic. Předpoklad, že ceny nemovitostí budou v Lidicích kvůli jejich vzhledu vyšší se nepotvrdil. Zatímco za socialismu toto tvrzení platilo beze zbytku a ceny nemovitostí zde několikanásobně převyšovaly ceny nemovitostí v okolních obcích. V současnosti se v okolí Lidic ceny nemovitostí vyrovnaly a jsou udávány spíše lokalitou v blízkosti Prahy. Výstavnost obce hodnotí narátoři jako nezměněnou od dob její výstavby v padesátých letech 20. století. V té době byly jednotlivé domy i okolí udržovány, a to se promítá i do současné generace, která výstavnost obce podporuje. Odlišnost „nových“ Lidic oproti jiným obcím se tedy týká pouze urbanistického vzhledu. Každodenní život v „nových“ Lidicích narátoři popisují jako život v jakékoliv jiné obci bez rozdílu. Historické události, které se odehrály ve „starých“ Lidicích jejich každodennost přímo nijak neovlivňují. Přesto se život v Lidicích odlišuje minimálně přítomností přeživších jakožto „strážců paměti“ a aktivitami Památníku Lidice, jako jsou například pietní akce. Narátorka Kateřina popisuje Lidice jako „normální“ obec, ve které převládá běžný život nad traumatem:

Jo je to opravdu úplně běžný život. Já si myslím, že každý, kdo se sem přistěhoval, ať tady koupil barák nebo ted'ko lidi, co žijí v té nové výstavbě, tak oni vám řeknou, že je uchvátilo to místo jako samotný, řekli si, dyť je to tam tak úžasný, je tam takový klid. Tak prostě to berou, jako když jsou v úplně normální obci. Samozřejmě, že někdy vám řeknou, že je ta historie zas až tak nezajímá, jiní vám zase řeknou, ne my s úctou k tomu místu se jdeme do památníku projít, jsme rádi, že tady bydlíme. Je to asi člověk od člověka. (Kateřina, nar. 1973)

Občanskou vybavenost hodnotí starší generace narátorů jako nedostačující. Tento fakt je dán dobou pobytu v obci. Narátoři v důchodovém věku zde žili již za socialismu, proto si pamatují „nové“ Lidice dříve a dnes a mají tendenci srovnávat. Jako obec využívána k propagandě tehdejšího režimu zde měla i potřebné zázemí pro obyvatelstvo. Narátor Pavel popisuje Lidice za socialismu jako místo, kde nechyběla masna, žehlicí

mandl, kadeřnictví, drogerie, smíšené zboží či papírnictví. V dnešní době se dle Pavla jezdí vše nakupovat do supermarketu, což je pro seniory nedostupné. Generace nově příchozích a potomků naopak vnímá občanskou vybavenost jako přímo úměrnou velikosti obce.

Výpověď narátora Štěpána:

Naprosto dostačující. Ne teda pro mě, protože já jsem náročný, ale to každý, kdo je mladý a vyžadujeme trošku něco jiného. Ale pokud je to senior, tak tu má poštu, úřad, kadeřnictví, potraviny, knihovnu, v podstatě vše, co potřebuju k životu, kdybych byl odkázán sám na sebe a neměl ani auto. (Štěpán, nar. 1978)

4.4.2 Sousedské vztahy

Společné soužití je charakteristické pro jakoukoliv lokalitu ať už panelový dům, vesnici či město. V Lidicích jsou obyvatelé rozděleni dvěma protichůdnými názory. Především starší generace v důchodovém věku reflektuje složení obyvatelstva jako naprosto nové, s nezájmem o historii Lidic, kteří zde koupili dům kvůli blízkosti k Praze a pouze zde „přespávají“. Pohybujeme se zde ve stereotypních představách „starousedlíků“ o „nových“ obyvatelích jakožto pilotech, businessmanech a milionářích, což je příznačné i pro okolní obce. Dle narátorů tato skupina obyvatel neparticipuje na aktivitách obce, s nikým nepřichází do kontaktu a bydlí zde proto, že je tu klid a pořádek, využívá tedy výhod této obce.

Výpověď narátorky Karolíny:

Doba se mění, zatímco dříve byly Lidice pro lidické ženy a děti, tak nyní je tam jiná generace a už tam skoro není nikdo z těch původních obyvatel. Dnes už má každý svůj dům, svou zahradu, vysoký plot. Ze staronových Lidic se ještě ty lidi docela znají, pozdraví. Ale ta nová přístavba, to jsou, jak se říká Pražáci. Akorát tam chodí přespávat. (Karolína, nar. 1990)

Naopak generace nově příchozích ale i potomků v produktivním věku chápe Lidice jako obec se stále vysokým podílem rodin přeživších. Díky vzhledu obce a nízkým plotům vnímají sousedské vztahy jako nadstandardní, jak popisuje Dominika:

A i lidi si myslím, že jsou tady jiní. Tím, že zde žije hodně těch potomků, tak jsou přátelský, nikde tu nejsou takoví ty opilci před krámkem. Všichni se tu zdraví, celá ulice už nás zná, takže kdykoliv jdou kolem, tak na nás mávají a zdraví nás. Máme pocit, že nás tu přijali. Na Buštěhradě, tam když se někdo nastěhuje, tak je prostě náplava a je to takové neosobní. Tady má člověk pocit, že tu žije odjakživa.
(Dominika, nar. 1989)

Nově příchozí narátoři se snaží zapojovat do aktivit obce a vymýšlet i aktivity ze své iniciativy. Obyvatelé ulice Starosty Hejmy například obnovili tradici zabijačky, která zde probíhala v padesátých letech. Cílem bylo setkávání občanů i na podzim. Objevuje se zde tedy snaha o symbolické propojení „starousedlíků“ a „nových“ obyvatel Lidic skrze návrat k tradicím. Tmelícím prvkem obou skupin se stala starostka obce Klára, která je sama potomkem lidické ženy. Nově příchozí obyvatelé reflektují její snahu o jejich plynulé začlenění do obce. Starostky osobní přístup a styl řízení obce zefektivňuje podle Miroslava komunikaci mezi obyvateli a urychluje řešení problémů. Narátoři její působení na postu starostky hodnotí kladně. Především pak pro generaci v důchodovém věku je důležité, že pochází z Lidic, zabývá se jejich historií, osobně s nimi vše řeší a komunikuje dále návrhy Památníku Lidice a ostatním obyvatelům.

Výpověď narátora Štěpána:

Velká pochvala paní starostce za to, co pro obec dělá. Ona s tou obcí neskutečně žije a dělá pro ni hodně, i když za to nemá moc peněz. Má tu historii obce neskutečně nastudovanou a když vám pak něco vypráví, tak tu sedíte s otevřenou pusou a posloucháte. Ona je to sice její práce, ale je to práce pouze do nějaké míry.
(Štěpán, nar. 1978)

4.4.3 Turismus

Nově příchozí obyvatelé z nové výstavby předpokládali, že významnou součástí každodennosti Lidic je turistický ruch. Narátor Štěpán po nastěhování do Lidic ovšem zjistil, že s turisty se setká pouze při nějaké větší kulturní akci. S těmito názory se identifikuje i Miroslav:

Mě to těší, když tam vidím cizince. Mám pocit, že bydlím někde, kde to je atraktivní, ale při stávajícím množství je to minimální ovlivnění. Nezasahuje to do mého života negativně, ale ani si nemyslím, že by to přinášelo peníze do kasy obce. (Miroslav, nar. 1972)

Ostatní narátoři se s turismem v každodenním životě také nesetkávají a nijak jejich životy dle výpovědí neovlivňuje. Kateřina z pozice bývalé zaměstnankyně památníku považuje množství turistů v obci jako zanedbatelné. Jde především o školní skupiny nebo autobusy se zahraničními turisty, kteří do Lidic přijedou, prohlédnou si muzeum a pietní území, „nové“ Lidice ovšem nenavštěvují. Tato skutečnost se nejvíce dotýká přeživších:

No některé ty skupiny sem přijedou, zastaví se tady, ale podle mě hodně pospíchají. Navštívit Lidice a honem zase někam jinam. A já jsem vždycky říkala, tak proč do těch Lidic jedou, když sem přijedou, projdou tím muzeem a už zase odjíždějí. (Hana, nar. 1932)

Zatímco běžní obyvatelé Lidic hodnotí vliv turismu jako nulový, narátoři z řad zaměstnanců obce a památníku reflektují chování některých turistů jako negativní. Vyplyvá to z finančních nákladů obce na její údržbu a chování návštěvníků v okolí památníku. Blíže tuto problematiku vysvětluje Klára:

Obec z toho nemá ani korunu, akorát uklízíme, protože opravdu někteří ty návštěvníci jsou neukáznění, takže my neustále uklízíme papírky. Všimněte si, co my tady máme košů. To si myslím, že nemá ani větší městečko tolik košů, co máme my. A musíme za to platit, a přesto to do toho koše stejně nehodí. A to, že jde někdo navštívit staré Lidice, tak já nebudu zlá, a nebudu jim škodit, když nás to obtěžuje. To je o chování lidí. Tady mají parkoviště, které je za pakatel. Myslíte, že pojedou a zaplatí? Nezaplatí, zaparkují v přilehlých ulicích. (Klára, nar. 1969)

5 Závěr

Cílem diplomové práce bylo prostřednictvím terénního výzkumu a polostrukturovaných rozhovorů, doplněných v některých případech o autobiografické vyprávění, identifikovat vliv místa paměti, spojeného s tragickou událostí vyhlazení obce Lidice v roce 1942, na život obyvatel tzv. „nových“ Lidic, vystavěných po roce 1947. Konkrétně pak identifikovat významy a funkce, které tito obyvatelé tomuto místu reprezentujícímu danou historickou událost přikládají a zjistit, jak život v blízkosti místa paměti ovlivňuje jejich každodenní život.

První polovina práce představila teoretická východiska vztahující se k tématu kolektivní paměti a traumatu, jež byly v empirické části rozšířeny o výsledky rozhovorů se současnými obyvateli Lidic. Mezi narátory byly identifikovány čtyři skupiny obyvatel, které se liší svým vztahem k Lidicím a to přeživší, přímí potomci přeživších obyvatel, narátoři ze „staré“ výstavby vystavěné v padesátých letech 20. století a narátoři z „nové“ výstavby z roku 2008.

Velmi specifické postavení mají v Lidicích přeživší obyvatelé, které lze považovat za „strážce paměti“. U přeživších byla zjištěna specifická dvojrole: „obětí“ lidické tragédie a v době komunistického režimu zvýhodňovaného obyvatelstva, díky výhodám, které od tehdejšího režimu získávali. Zároveň je lze chápat ovšem také jako „obětí“ komunistické propagandy. Ze stejného důvodu na Lidicích v porevolučním období antikomunistického diskurzu ulpělo stigma „vzorové socialistické obce“. „Staré“ Lidice jakožto odkaz nacistických zločinů byly komunistickým režimem zprofanovány, což se odráželo i na porevoluční stagnaci rozvoje tohoto místa. Ke změně došlo až v momentě, kdy Památník Lidice připadl pod Ministerstvo kultury, čímž započala finanční podpora a obnova obce i památníku díky.

Přeživší obyvatelé hájí zájmy „starých“ Lidic, respektive je jejich snahou uchovat důstojný odkaz zemřelých předků, což se projevuje ve snahách zakonzervovat památník v původní podobě a vymezovat se vůči návrhům o modernizaci. Současně jsou to právě oni, kdo jsou nositeli paměti lidické tragédie, kterou svými edukativními aktivitami šíří mezi mladší generace. Skupina přímých potomků toto rodinné trauma a paměť přebírá a z výzkumu je patrné, že existují tři možné přístupy, jak s traumatickou zkušeností svých předků nakládají. Prvním se stala pozice insiderů, kdy se účastní dění v Památníku Lidice i obci a snaží se je rozvíjet a edukovat návštěvníky. Druhým přístupem byla tabuizace

traumatu, kdy se rodinné trauma nereprodukovalo, a tudíž se narátoři ani neúčastní dění v obci. Třetím jsou narátoři, jež na určitou část života z Lidic odešli, ale vztah k rodinné historii byl natolik silný, že našli způsob, jak se do „nových“ Lidic vrátit.

Narátoři ze staré výstavby pochází většinou z okolních obcí. V narativu lidické tragédie vyrůstali, a proto při koupi domu v „nových“ Lidicích nepřekonávali vstupní bariéru „cizosti“ a nezainteresovanosti v místní historii. „Nové“ Lidice si pro život vybrali díky jejich urbanistickému stylu a díky životu ve staré výstavbě se rychleji začlenili do místní společnosti. Tato skupina narátorů by se dala označit za novodobé „strážce paměti“.

Narátoři z nové výstavby se do Lidic přistěhovali z důvodu urbanistického stylu obce a blízkosti k Praze. K Lidicím měli zpočátku vztah povrchní, lze je označit za outsidersy, postupně se však snaží participovat na dění obce včetně komemoračních akcí, různými aktivitami se snaží propojovat „starousedlé“ obyvatele s nově příchozími (v obci panují podobné sporné momenty a stereotypní představy o „starousedlících“ a nově příchozích, jaké známe i z jiných obcí). Jako jediná skupina narátorů narušují exkluzivitu Lidic. Lidice dle nich bývají upřednostňované v historickém narativu pouze díky jejich poloze v blízkosti Prahy a dobré propagaci navenek, což plyne už z dob socialismu.

I samotné „nové“ Lidice, které vzešly z odkazu Lidic „starých“ lze považovat za místo paměti. Jejich existence se odvíjí od pohnutého příběhu lidické tragédie. Přestože narátoři nepovažují vliv blízkosti místa komemorace na jejich každodennost za nijak intenzivní, je zřejmé, že pro část obyvatelstva je stále zásadní a odráží se například v různých „sporech“ o ne/využívání památníku a jeho modernizaci.

6 Seznam použitých zdrojů

6.1 Literatura

ALEXANDER, Jeffrey C. *The meanings of social life: a cultural sociology*. New York: Oxford University Press, c2003. ISBN 0195160843.

ALEXANDER, Jeffrey C. Toward a theory of cultural trauma. In: *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley, Calif.: University of California Press, 2004. ISBN 0520235940.

ALEXANDER, Jeffrey C. K teorii kulturního traumatu. In: KRATOCHVIL, Alexander, ed. *Paměť a trauma pohledem humanitních věd: komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015. ISBN 9788088069126.

ASSMANN, Aleida. *Arbeit am nationalen Gedächtnis: eine kurze Geschichte der deutschen Bildungsidee*. Paris: Edition de la Maison des sciences de l'homme, c1993. ISBN 3593348381.

ASSMANN, Aleida. Memory, Individual and Collective. In: *The Oxford handbook of contextual political analysis*. Oxford: New York: Oxford University Press, 2006. ISBN 9780199270439.

ASSMANN, Aleida. Od kolektivního násilí ke společné budoucnosti, Čtyři modely, jak zacházet s traumatickou minulostí. In: *Paměť a trauma pohledem humanitních věd: komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015. ISBN 9788088069126.

ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2001, 317 s. Obzor (Prostor). ISBN 80-7260-051-6.

BARŠA, Pavel. *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*. Praha: Argo, 2011. Historické myšlení. ISBN 9788025703687.

BERGER, Peter L. *Pozvání do sociologie*. Praha: Správa sociálního řízení FMO, 1991. ISBN 9788085469080.

DOLEŽEL, Lubomír. *Fikcie a historie v období postmoderny*. Praha: Academia, 2008. Možné světy. ISBN 978-80-200-1581-5.

DRÁPALA, Daniel. Rožnov – paměť versus nepaměť města pod Radhoštěm. In: *Paměť města: obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.-21. století*. Brno: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, pracoviště Brno, 2009. ISBN 9788087112229.

DURKHEIM, Émile. *Pravidla sociologické metody*. Praha, 1926. Sociologická knihovna. EYERMAN, Ron. Cultural trauma: slavery and the formation of African American identity. In: *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley, Calif.: University of California Press, 2004. ISBN 0520235940.

GIESEN, B. The Trauma of Perpetrators: The Holocaust as the Traumatic Reference of German National Identity. *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley, Calif.: University of California Press, 2004. ISBN 0520235940.

HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard a Marie JAISSON, ed. Kolektivní paměť. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. Klas (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-016-2.

HÉDLOVÁ, Luba, Pavla BECHNEROVÁ a Martina LEHMANNOVÁ. *Stavíme nové Lidice: Lidice a jejich obnova po roce 1945 = Building the new Lidice : Lidice and its reconstruction after 1945*. Přeložil Hana STAŇKOVÁ, přeložil Lenka VELÍNSKÁ. Lidice: Památník Lidice, 2017. ISBN 978-80-270-4443-6.

HAVLŮJOVÁ, Gabriela. *Lidice po Lidicích*. Kladno: Český svaz bojovníků za svobodu, ZO Kladno, 2014. ISBN 978-80-905223-9-8.

HEITLINGER, Alena. *Ve stínu holocaustu a komunismu: čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha: G plus G, 2007. ISBN 978-80-86103-97-6.

HOJDA, Zdeněk a Jiří POKORNÝ. *Pomníky a zapomínky*. Vyd. 2. Praha: Paseka, 1997. ISBN 80-7185-093-4.

HROCH, Miroslav. Paměť a historické vědomí v kontextu národní pospolitosti. In: *Česká paměť: národ, dějiny a místa paměti*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2014, 457 s. ISBN 978-80-200-2411-4.

HROCH, Miroslav. Paměť a historické vědomí očima historika. In: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.

IVANOV, Miroslav. *Lidice! očima pamětníků a autorů literatury faktu*. Praha : Pražská vydavatelská společnost ve spolupráci s Památníkem Lidice, 2007. 159 s., ISBN:978-80-7250-360-5.

KALIBOVÁ, Miloslava. *Lidice*. Lidice: Památník Lidice, c2001. ISBN 8072760327.

KUBIŠOVÁ, Zuzana. Kolektivní paměť a národní identita. In: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.

KELLERMAN, Peter Felix. *Sociodrama and collective trauma*. London: Jessica Kingsley, 2007, 192 p. ISBN 978-1-84310-446-9.

KYNCL, Vojtěch. *Lidice: zrození symbolu*. Praha: Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2482-4.

LEHMANN, Štěpánka, MASLOWSKI, Nikolas, ŠUBRT, Jiří. Soudobé teorie sociální paměti. In: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.

Lidice žijí: Lidice lives : 11.5.-27.6.2012 : výběrový katalog k výstavě. Praha: Pro Státní oblastní archiv v Praze vyrobila Praga Mystica, 2012. ISBN 9788086772615.

LOUDA, Vlastimil. *Lidice: čin krvavého teroru a porušení zákonů i základních lidských práv*. Praha: Ministerstvo vnitra, odbor pro politické zpravodajství, 1945. Dokumenty doby.

MAUR, Eduard. Památná místa: Místa paměti ve vlastním (tj. topografickém) smyslu slova. In: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.

MASLOWSKI, Nikolas. Politika paměti jako nástroj manipulace a morálky. In: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.

MLYNÁŘ, Jakub. Paměť a narativa. In: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.

MOULIS, Miloslav. *Lidice žijí*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1972. 69s.

SMELSER, Neil J. Psychological trauma and cultural trauma. In: *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley, Calif.: University of California Press, 2004. ISBN 0520235940.

STEHLÍK, Eduard. Lidická vzpomínání. Praha: Pro Památník Lidice vydala Jitka Kejřová, nakl. V ráji, 2007. ISBN 978-80-86758-45-9.

STEHLÍK, Eduard. *Lidice: příběh české vsi*. Praha: V ráji, 2004. ISBN 80-86758-13-3.

SZALÓ, Csaba. *Paměť míst: kulturní sociologie vzpomínání*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2017. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 9788074191817.

SZALÓ, Csaba; HAMAR Eleonóra. Vynalezená minulost: nástin sociologie kulturního traumatu. In: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.

SZTOMPKA, Piotr. The trauma of social change: A case of postcommunist societies. In: *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley, Calif.: University of California Press, 2004. ISBN 0520235940.

ŠMÍDOVÁ-MATOUŠOVÁ, Olga. Auto/biografie, sociologie a kolektivní paměť. In: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.

ŠUBRT, Jiří. Maurice Halbwachs, kocept rámců paměti a kolektivní paměti. In: *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014. 319 s. ISBN 978-80-246-2689-5.

TODOROV, Tzvetan. Paměť před historií. In: *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: CEFRES, 1998, 194 s. Cahiers du CEFRES, no. 13. ISBN 80-902196-3-2.

TODOROV, Tzvetan. Zneužívání paměti. In: *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: CEFRES, 1998, 194 s. Cahiers du CEFRES, no. 13. ISBN 80-902196-3-2.

TUAN, Yi-Fu. *Space and Place. The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press, 1977, 230 s. ISBN 0-8166-3877-2.

VÁVRA, Jaroslav. Jedinec a místo, jedinec v místě, jedinec prostřednictvím místa. *Geografie: sborník České geografické společnosti = Geography : Journal of Czech Geographic Society*. Praha: Česká geografická společnost, 2010, 115(4), 1-13. ISSN 12120014.

WINTER, Jay. Sites of memory and the shadow of war. In: ERLI, Astrid, Ansgar NÜNNING a Sara B YOUNG. *Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook*. New York: Walter de Gruyter, 2008, viii, 441 p. 9783110188608.

6.2 Elektronické zdroje:

BURZOVÁ, Petra L., Ilona DVOŘÁKOVÁ, Ondřej HEJNAL, Michal RŮŽIČKA a Laco TOUŠEK. Paměť a prostor: Reprezenční strategie společenstva vzpomínání v postindustriálním městě [online]. *Sociální studia*. 2013, (4), 1-20. [cit. 26.4.2019]. ISSN 1803-6104. Dostupné z: https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/6002/5114

GIESEN, Bernhard. V různém čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí [online] *Sociální studia*. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity. 1–2/2007 [cit. 12.5.2019] ISSN 1214-813X. Dostupné z: <http://www.socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/080305113057.pdf>

GREEN, Anna. Individual Remembering and 'Collective Memory': Theoretical Presuppositions and Contemporary Debates [online]. *Oral history society*. Vol. 32, No. 2, Memory and Society (Autumn, 2004), str. 35-44. [cit. 25. 1. 2019]. Dostupné z: <http://oralhistoryseminar.pbworks.com/w/file/fetch/51791023/Individual%20Remembering%20and%20Collective%20Memory.pdf>

LUŽNÝ, Dušan. Kulturní paměť jako koncept sociálních věd [online]. *Studia Philosophica*. 2014, 2, 1-16. [cit. 26.4.2019]. ISSN 2336-453X. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/131457/1_StudiaPhilosophica_6_1-2014-2_2.pdf

MARADA, R. Paměť, trauma, generace. *Sociální studia*. [online] *Sociální studia*. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity. 1–2/2007 [cit. 17.5.2019] ISSN 1214-813X. Dostupné z: https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/5551/4648

NAVARA, Luděk. Audiodrama o válečné tragédii v Lidicích nezazní. Místní ho odmítli. In: iDNES.cz [online]. 5.6.2012 [cit. 28.11.2019]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/praha/zpravy/unikatni-projekt-zvukoveho-dramatu-rozezneni-nebude.A120605_1788229_praha-zpravy_sfo

NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst. [online]. *Antologie francouzských společenských věd*. Praha. Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách. 6/2010 [cit. 8.4.2019] Dostupné z: http://www.cefres.cz/IMG/pdf/nora_1996_mezi_pameti_historii.pdf

OLÁH, Gábor. Kolektivní paměť, prostor a významy. Případ náměstí Svobody v Budapešti. [online] *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. Vol. 49, No. 5. 2013 [cit. 10.5.2019] ISSN 2336-128X Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/fe8863fa30eb4e2ebc1eec4c0a7851df75ce0ad2_13-5-06Olah14.indd.pdf

SZALÓ, Csaba. Od kolektivní paměti k paměti měst. [online] *Sociální studia*. Katedra sociologie FSS MU. 4/2013 [cit. 7.3.2019] ISSN 1803-6104 Dostupné z: https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/5997/5109

ŠMÍDOVÁ, Olga. Pro nás lépe už bylo... Vymístění z velké historie a kolektivní paměť "českých Němců". *Sociální studia* [online]. 2010, 2010 (Vol 7, No 1), str. 1-29. [cit. 5. 3. 2019]. ISSN 1803-6104. Dostupné z : https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/5817/4909

ŠUBRT, Jiří a Štěpánka PFEIFEROVÁ. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie* [online]. Praha: Karolinum, 2010, 1/2010, str. 9-29 [cit. 3. 2. 2019]. ISSN 2336-3525. Dostupné z: <https://hiso.fhs.cuni.cz/HISO-204-version1-subrtpfeiferovapamet.pdf>